

2017/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XLV. évfolyam • 2. szám
2017. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

Felelős kiadó:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA

Szerkeszti: HÁLA JÓZSEF

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Nemzeti Múzeum**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta
Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot
kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a
Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
1900 Budapest, 06-1-767-8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 1980 Ft, fél évre 990 Ft.

Technikai szerkesztő: Geiger Annamária

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mond4T Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Abonyi András, PhD.** biológus, tudományos
munkatárs, Budapest
- Áder János, Dr.** a Magyar Köztársaság elnöke
- Baksa Csaba, Dr.** geológus, okl. szakközgazdász,
Budapest
- Balázs Géza, PhD.** nyelvész, néprajzkutató,
tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest
- Barina Zoltán, PhD.** botanikus, főmuzeológus,
Budapest
- Bartha Éva** a Honismereti Szövetség titkára, Budapest
- B-Béres Viktória, PhD.** biológus, Debrecen
- Bércesi Richárd** történész, Pécs
- Bihari József** középiskolai tanár, ny. megyei
múzeumigazgató, Szentendre
- Buda Attila** irodalomtörténész, Budapest
- Dánielisz Endre** nyugalmazott tanár, irodalom- és
helytörténész, Nagyszalonta
- Debreczeni-Droppán Béla** történész, Budapest
- Faragó Anna Angelika** főiskolai hallgató, Vác
- Gasparik Mihály, Dr.** geológus, paleontológus,
Budapest
- Godó Ákos** tanuló, Kisiratos
- Gönczi Ambrus, PhD.** történész-muzeológus,
Budapest
- Gujás Enikő tanuló, Szekszárd
- Halász Péter** ny. főtanácsos, Gyimesközéplak
- Jánosi Melinda** geológus-muzeológus, Budapest
- Koczó József, Dr.** ny. tanár, helytörténeti kutató,
Vámosmikola
- Merkl Ottó, CSc.** entomológus-főmuzeológus,
Budapest
- Novák László Ferenc, DSc.** néprajzkutató, c.
múzeumigazgató, Nagykovács
- Sebestyén Kálmán, CSc.** történész, Budapest
- Széles Ágota** egyetemi hallgató, Zamárdi
- Szilágyi Boglárka** tanuló, Szekszárd
- Szilágyi Márton, DSc.** irodalomtörténész,
tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest
- Szörényi László, DSc.** irodalomtörténész, professzor
emeritusz, Budapest
- Szulovszky János, PhD.** történész-etnográfus,
Budapest
- Várkonyi-Nickel Réka, PhD.** néprajzkutató,
történész, Budapest
- Vasvári Zoltán** etnográfus, Budapest
- Vecsei Vivien** tanuló, Szekszárd
- Virág Attila, Dr.** geológus, paleontológus, Budapest
- Voigt Vilmos, DSc.** folklorista, ny. egyetemi tanár,
Budapest
- Zika Klára** újságíró, Budapest
- A címlapon: Arany János szobra a budapesti Magyar
Nemzeti Múzeum kertjében (A szerző felvétele,
Debreczeni-Droppán Béla cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Arany János

Ünnepi beszéd az MTA Arany János Emlékévet megnyitó tudományos konferenciáján Nagyszalontán (<i>Áder János</i>).....	3
Arany János szalontai évtizedei (<i>Dánielisz Endre</i>)	5
Arany János Nagykőrösön (<i>Novák László Ferenc</i>)	8
Arany János és a főváros (<i>Buda Attila</i>)	21
Arany János lakhelyei Pesten (<i>Gönczi Ambrus</i>)	25
Strobl Alajos Arany János-szobra a pesti Múzeumkertben (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>)	27
Arany János és Ipolyi Arnold. (Kapcsolatuk eddig ismeretlen leveleik tükrében) (<i>Szulovszky János</i>)	38
Arany János forráshasználata a Szent Lászlóról írott verseiben (<i>Szörényi László</i>)	49
Rózsa és Ibolya. Arany János kísérlete a tündérmesével (<i>Szilágyi Márton</i>)	52
Hitt-e Arany János az asztaltáncoltatásban? (<i>Voigt Vilmos</i>)	56
Arany János szókincse, költői szótára (<i>Balázs Géza</i>).....	60

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Milleker Rezső: Honismeret (Részlet).....	65
Gondolatok a III. Országos Hon- és Népismeret Konferenciáról (Pécs, 2016. november 18–20.) (<i>Bartha Éva</i>)	66
A hon- és népismeret oktatásának időszerű kérdései és lehetőségei (<i>Faragó Anna Angelika</i>)	69
Akadémiai elismerés Baksa Brigittának (<i>A szerk.</i>).....	72

FÓRUM

„Márton Áron életén kiválóan szemléltethető a XX. századi Erdély hányattott története”. Lázár Csillával, a csíkszentdomokosi Márton Áron Múzeum létrehozójával beszélget Halász Péter	73
Az 1956-os magyar forradalom és a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megszüntetése (<i>Sebestyén Kálmán</i>).....	76

HAGYOMÁNY

A húsvéthétfői „gurgulázás” Zamárdiban (<i>Széles Ágota</i>).....	79
Betyárkártya. Vargyas Ildikó képzőművész és Kürtössy Péter néprajzkutató alkotása (<i>Vasvári Zoltán</i>).....	81

ZSENGE TERMÉS

A XXI. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia. (Lakitelek, 2016. november 2–5.) (<i>Bartha Éva</i>).....	83
I. Béla, a Szekszárdon legendássá vált királyunk (<i>Gujás Enikő–Szilágyi Boglárka–Vecsei Vivien</i>).....	85
Kisiratosi mondák (<i>Godó Ákos</i>).....	89

KRÓNIKA

A kristályok kristálya. Az Év Ásványa, 2017: a kvarc (<i>Jánosi Melinda</i>).....	94
Az Év Ásványi Nyersanyaga, 2017: a zeolit (<i>Baksa Csaba</i>).....	95
Az Év Ősmeradványa, 2017: a barlangi medve (<i>Virág Attila–Gasparik Mihály</i>).....	97
Az Év Algája, 2016: a balatoni fecskemoszat (<i>Abonyi András–B-Béres Viktória</i>).....	99
Az Év Vadvirága, 2017: a hóvirág (<i>Barina Zoltán</i>).....	100
Az Év Rovara, 2017: a nagy szarvasbogár (<i>Merkl Ottó</i>).....	101

KÖNYVESPOLC

Vasúttörténeti mozaikok (<i>Bércesi Richárd</i>).....	105
Csáky Károly legújabb műveiről (<i>Koczó József</i>).....	106
Kele Sándorné–Kissné Pásztor Éva: Szentmártonkáta Anno. Múlt és jelen találkozása (Szerkesztette: Kuczsa Péter) (<i>Bihari József</i>).....	109
Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000 (<i>Zika Klára</i>).....	110
Könyv az ózdi társadalom történetéről (<i>Várkonyi-Nickel Réka</i>).....	111
A Trianon Múzeum Alapítvány felhívása.....	112

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (15–20 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmellékleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 DPI felbontásban kérjük megküldeni. A szerzői korrektúrát szintén elektronikusan küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.)

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14-16.)

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Arany János

Ünnepi beszéd az MTA Arany János Emlékévet megnyitó tudományos konferenciáján Nagyszalontán*

Amikor Arany Jánost 1867-ben felterjesztették a *Szent István Rendre*, nemcsak ő maga tiltakozott az uralkodó döntése ellen, de egy főrend is panaszt tett Andrássy Gyula miniszterelnöknél, mondván, ez a jeles kitüntetés addig csak igen magas rangúaknak járt. Az anekdota szerint Andrássy egy kérdéssel válaszolt: „*Meg tudná mondani Excellenciád, ki volt Raffaello korában a külügyminiszter?*”

Tisztelt Polgármester Úr, Tisztelt Püspök Úr, Tisztelt Emlékbizottság, Tisztelt Megemlékezők!

Evilági halhatatlanságra csak alkotó ember képes. Aki műveiben, halála után is velünk marad. Velünk marad, mert maradandót hozott létre: hidat, verset, újító szerkezetet, szobrot, tudományos tételt, regényt, békét és szabadságot.

Ha így élt, akár földesúr volt, vagy földműves szülők gyermeke, államtitkár, vagy költő – nem rangokban hordozott, de valódi méltósága volt. Kérdemli, hogy emlékezzünk rá.

1817 márciusa és 1882 októbere között Magyarországon összesűrűsödött a történelmi idő. Bátor hangjukat hallató, újító szellemű, áldozatra képes hazafiak döntöttek úgy, hogy kezükbe veszik a haza sorsát.

Amikor Arany János megszületik – 1817-ben –, esztendők óta csak a napóleoni háborúk súlyos következményeiről tárgyal az Országgyűlés. Amikor 4 évesen a hamuba írt betűk révén megtanul olvasni, majd elkezdi az iskolát, az újraindult diétán Széchenyi István magyar tudós társaságot alapít. Ifjúkora idején a reformországgyűlések parázs vitái zajlanak örökváltásról, közteherviselésről.

Mire felnőtté válik, a haza és haladás programja új pályára igyekszik állítani Magyarországot. Egy nemzet próbál megszabadulni a rendi feudalizmus lehúzó súlyától, és megtalálni az utat a polgári Magyarország felé. Mire Arany János, nagyszalontai jegyzőként, pályázatra küldi első műveit, Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos már megjárta a börtönt. Mire a *Toldi* sikere ismertté teszi nevét, Petőfi már népszerű ifjú költőseni. Mire barátságuk Petőfivel kiteljesedhetne, kitor a forradalom, jön a szabadságharc. Petőfi s a haza igazságos ügye egyaránt oda lesz.

Arany János megéli a Világos és Arad utáni élet kínzó fájalmát, a fagyott várakozást, a Bach-korszak passzív némaságát. Majd az Akadémián bekapcsolódik a kiegyezés előtti beszélgetésekbe. Hallgat és vár, egyszerre kétkedik és remél.

Sok csapással terhelt élete utolsó 15 esztendejében még figyelemmel kísérheti, hogy mire jut az ország az új közjogi alapokra helyezett Monarchiában.

Lám, hova jutott Magyarország e termékeny, mozgalmas és igen zsúfolt két emberöltő alatt!

Számunkra azonban e 65 esztendőnek legalább ilyen fontos öröksége egy csöndes, szerény ember élete.

* 2017. március 2-án Nagyszalontán a református templomban Szöcs Géza kormánybiztos nyitotta meg az Arany János Emlékévet. Ezt követően a Városháza nagytermében a Magyar Tudományos Akadémia kihelyezett tudományos ülést tartott, amelyen Áder János, a Magyar Köztársaság elnöke az itt közölt megnyitóbeszédet mondta el. *A szerk.*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Arany János került a nyilvánosságot, óvatos aggodalommal tekintett a kéréstlen népszerűsége. Alkotó életével, visszahúzódó alkatával azonban mégis részesévé vált a XIX. század legnagyobb vállalkozásának: a magyar nemzet újraalapításának.

Társa, ihletője, barátja, hátrószága volt mindazoknak, akik új hazát akartak teremteni Petőfi szavaival: „*Egy új hazát, mely szebb a réginél.*”

Ez az új haza azonban éppúgy épült a csöndes, hűséges, igaz szóból, mint a hangos tiltakozásból. Éppúgy épült az erkölcsös munka lassú eredményeiből, mint a tömör és sürgető jelszavakból. Éppúgy épült Arany János költészetéből, mint a szabadság, a közteherviselés eszményéből, vagy az iparosodás, a tulajdon, a fejlődés mindennapi valóságából.

Kosztolányi Dezső írja Aranyról: „*Nem volt vátesz, csakugyan. Idegenkedett a szólamoktól. Nem adott tanácsokat az emberiség sürgős és végleges megmentésére.*”

Mégis - tehetjük mi hozzá -, ma Arannyal mérjük és számoljuk azt az időt, amikor a magyar név s a magyar nyelv új becsületet szerzett magának. Még a hazaszeretben is annyira szemérmes volt, hogy régmúlt korok hőseivel mondatta el, mit jelent tartozni valahova, vagy meghalni egy eszméért.

Otthonosabban mozgott a verseivel életre keltett világban, mint magában a valódi életben. Sem a tömeg éljenzése, sem a rosszindulatúak megjegyzései nem érintették meg: (ahogy ő mondta) „*belső önállóságát*” védte minden erejével.

Annál inkább zaklatta folyton háborgó lelkiismerete. Többet vívódott, mint amennyit elégedett volt magával. S bár sok keserűség érte, gyakran csomagolta a fájdalmat iróniába, lágyító szellemességbe.

Születésének 200. évfordulóján joggal tesszük fel a kérdést: ismerjük-e Arany Jánost igazán? Vagy csak iskolai tanulmányaink kötelező tételeit tudjuk felmondani? Egy nemzeti mítoszt tisztelünk-e benne, vagy értjük igényességét, bizonytalanságát, lelkének indulatait? Engedtük-e már közel magunkhoz szellemét? Ízleltük-e mondatait? Csodáltuk-e szóképeit?

Milyennek látjuk Arany Jánost?

Őt, aki sorra vállalta azokat a feladatokat is, amelyeket tehetsége sokszorosán meghaladott. Aki a napi tíz órát igénylő hivatali munkái mellett írt és fordított, de mindenekelőtt családjának élt. Aki teljes magányban, könyvekből tanult meg angolul – de úgy, hogy Hamlet még évszázadokig az ő szavaival fogja kérdezni tőlünk, magyaroiktól:

„*Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri
Balsorsa minden nyűgét s nyilait...*”

Aki a döblingi csendet megtörő Széchenyitől kapott erőt, hogy bátran leírja: „*Király, te tetted ezt!*”. Aki valósággal belebetegedett abba, hogy nem utasíthatja vissza az uralkodó kegyes ajándékát. Aki, bár szívével kételkedett, eszével támogatta a kiegészést. És aki az akadémiai üléseken unalmában Jókaiával tréfálkozó cédulákon levelezett. Akit Eötvös azzal védett mások előtt, hogy társaságkerülő ember, de mogorva csöndessége mögött talpig becsületes. Aki szeretett leánya halálát súlyos költői csönddel gyászolta éveken át, s csak annyit tudott papírra vetni, amikor újra és újra az írással próbálkozott: „*Nagyon fáj! nem megy.*” Akit betegsége és bánata másoknál gyorsabban öregített.

Arany Jánost hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára. Oly nagy, amelytől bizonyosan irtózott volna. Deák Ferenc halála óta magyar sírt ekkora sokaság nem állt körbe.

Legtöbben a népszerű, népies epikai hősköltemények és lírai balladák zseniális költőjét gyászolták benne. A lenyűgöző tárgyi tudású és páratlan szókincsű poétát. Az erkölcsös, szelíd embert, a „*kapcsos könyv*” melankolikus alkatú, fanyar verselőjét csak kevesen. Erről az oldaláról nem sokan ismerték.

Utolsó útja még a temetőbe, de onnan már az öröklétbe, a nemzet emlékezetébe vezetett.

Mily pontosan fogalmazta meg ezt is:

„*Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbar napja múl...*”

Igen, Arany János ma is velünk, hatása bennünk van. Emberöltőkre a magyar irodalom mércéjévé vált. Szállóigévé lettek sorai. Nélküle szegényebbek lennénk, szegényesebben tudnánk kifejezni magunkat édes anyanyelvünkön. 1893 óta szobra ott áll – pontosabban: ott ül – a Nemzeti Múzeum előtt. Mintha csak azt üzenné ezzel a testtartással, hogy az is részese lehet a heroikus küzdelmeknek, aki nem harcol az első sorban, csak ír – de maradandót. Hogy nemcsak karddal és harci kürttel lehet nemzetet szeretni, óvni és menteni, hanem szent aggodalommal is. Hogy a méltósággal, szerényen végzett munka ér annyit, mint a zajos siker: becsüljük hát az ősz bárdok énekét.

Mintha azt üzenné, hogy végzetesen elveszítünk valamit, ha már a tömondatainkat is szilánkosra törjük. Hogy hétköznapi harcaink sokszor fület és lelket sértő hangjaira gyógyír a szép magyar vers. És hogy az emberi érzelmek zavarba ejtő sokfélesége megérdemli az igényes nyelvi kifejezést. Hogy van helye a „gyöngéd szó”-nak akkor is, ha mások „a hont ordítva szeretik”.

Arany Jánosnak nem kellett magaslatra állnia, sem nagyot kiáltania. Hangja ültő helyéből, az íróasztal mellől, a nagyszalontai házból, a nagykőrösi katedrálisból, a szerény akadémiai szobából, a Margitsziget fái alól is messzire hallatszott. S ha jól figyelünk, bizony hallatszik ma is.

A Múzeum körünten sétálva szobra csak röpké pillanatra tűnik elénk. Ha igazán látni akarjuk, arra időt kell szánnunk. Születésének 200. évfordulóján érdemes közelebb lépünk hozzá.

Mert közös jövőnk, a haza sorsa bizony nemcsak az anyagi jóléten, a gazdasági fejlődésen, a nemzeti összterméken, vagy látványos sikereinken múlik. Hanem azon is, hogy megbecsüljük-e nagyjaink teljesítményét, emlékezünk-e rájuk, és tanulunk-e tőlük? Megfogadjuk Arany János intését, hogy a „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindég, minden körülményben...”?

Használjuk-e anyanyelvünk árnyalatait, gazdag szókincsét? Olvasunk, mondunk, hallgatunk-e verseket, Arany költeményeit? Halljuk-e Edward király fakó lovának lépteit, és megrendülünk-e a vértanúk dalán? Felismerjük-e Toldi alakját, egyre több emberöltő messzeségében? Értjük-e, mit jelent az, kinek nyakán ül a bűja, s „*oldalát kikezdte annak sarkantyúja*”.

A választ Arany János adja meg!

„Félre, kishitűek, félre! nem vezett el –
Élni fog nyelvében, élni művészettel
Még soká e nemzet!”

Áder János
a Magyar Köztársaság elnöke

Arany János szalontai évtizedei

„Szülőhelyem Szalonta,
Nem szült engem szalonba,
Ezért vágyom naponta
Kunyhóba és vadonba.”

Honfíú érzéseit 1862-ben e tréfás jellegű anekdotával szedte rímbe. Hasonló érzelmi töltetű, lelkéből lelkezett felkiáltást nagykőrösi tanárként vetett papírra:

„Szalonta, vedd ez énekem,
Te a meleg szív vagy nekem.”

Kedvezőbb körülmények között talán egy bensőséges, meleg vallomás bontakozott volna ki e két felszisszenés folytatásaként. Hasonlóan torzóként maradt reánk az *Óhajtanék én... Szülőhelyem, Az öreg házról, Vágytam Juliskám* című, kezdetű töredéke.

Ezt a gyakorta felcsillanó szülőföldhöz ragaszkodást még inkább értékelnünk kell, ha a *Toldi szerelme* egyik versszakában megörökített származási vallomására figyelünk fel:

„Zárt sisakon s pajzson kézbe ’kivont kardú
Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.”

E sorokat az emlékmúzeum má rangosodott Csonkatorony bejárata fölött olvashatjuk. A töprengő természetű látogatóban ama kérdés vetődik fel, hogy miként lehetséges egyazon személynek két településről származnia?

A válaszáért a történelem egy bő évszázadával kell visszagyalogolnunk. Amikor, 1606-ban, Bocskai István fejedelem 300 hajdúja lakhelyének bérlő, majd rövidesen megvásárolja Szalontát, közöttük egyetlen Arany nevűt sem találunk. Sőt, a törökök elűzését követő hetekben sem, amikor pedig a környék életben maradt családjai a fegyveres hajdúk védelmében bízva a Köles-ér menti, jelentéktelen Szalontára telepedtek.

Ám a történelemben járatosak az akkori Kraszna vármegyében jócskán találkoznak velük. I. Rákóczi György, Erdély fejedelme a XVIII. század kezdetén ellentétbe került az osztrákokkal. Szavára e táj fegyverfogó férfiai, sorukban Arany nevezetűek is jelentkeztek katonai szolgálatra. Közülük vitézségé-

Arany János a nagyszalontai Csonkatorony bejárata fölött

(Stróbl Alajos és Szeszák Ferenc alkotása, 1907; Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

szívü szülők. Öregségük vigaszaként a tizedik, egyébként a második Jánoska, életben maradt. Az 55 éves apa titkolt reménye tápot kapott: kisfiából okos embert nevel, aki a Habsburgok, valamint az Esterházy nádor elorozta családi kiváltságot visszaperli. Már 3–4 éves korában a kemence hamujába rajzolt betűkkel írni tanította. Ezt a szüntelen olvasás követte. A mestergerendán nem maradt elolvasatlan könyv. Évtizedek múltán barátjának, Gyulai Pálnak a konyhójukban otthonos érzelmi életéről így számolt be: „*En valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza. Szerettek is az öregség minden vonzalmával.*”

Kezdő irodalomtörténészként azon töprengtem el, ki és mikor figyelt fel Arany János másságára, a többségtől eltérő kiválóságára. A válasz egyszerű és vitathatatlan. Alig érte el a hatodik évét, amikor a templom női szakaszát, édesanyját odahagyva felszökött a karzatra, és az iskolások közé merészkedett. Az éneklést irányító preceptor arra figyelt fel, hogy egy ismeretlen kisgyerek a zsoltrából kikeresi a sorra kerülő éneket, és bátran fújja a többiekkel. Az istentisztelet végeztével bevitte az iskola rektorához, és megkérdezték: ki ő és miként tud iskolába járás híján olvasni? Ekkor elmondta, hogy még nem isko-

Arany János szülőházának kicsinyített mása a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban (Szenkó Melinda felvétele)

vel, harctéri sikereivel Arany János és Péter emelkedett ki. Kettejüknek a fejedelem 1634. május 10-én nemeslevelet adományozott, amely minden pénz és szolgálati kötelezettségtől mentesítette őket. Két emberöltőnyi idő múltán őt Arany utód elhatározta, hogy a sovány földű Szilágynagyfaluból a bővebben termő szalontait művelik meg. Az is bennük élt, hogy csatlakoznak az itteniek mozgalomához, hajdúkivált-ságaikat visszaszerzendő.

A fentiek ismeretében indokolt a kérdés: az említettek mikor jelentek meg az óhajtott településen. Levéltári névsor a bizonyíték: 1717-ben az adófizetők névsorában reájuk bukkanunk. A költővé nemesedett Arany János a fejedelmi kitüntetést szerző Péternek 5. vagy 6. leszármazottja.

E terjedelmes bevezető után ideje, hogy a cím megkívánta személyiség szalontai élete folyásáról, tevékenységéről, sikereiről és gondjairól szóljak.

Egy szalmával, gazzal fedett, Nagy-Kölesér utcai „*bogárhátú viskóban*” pillantotta meg Isten áldott napját. Édesapja, a vénlegénységet taposó György 28 évesen kérte feleségül Megyeri szomszéd 18 éves Sárrikáját. Kölcsönös tisztelet jellemezte házasságukból tíz utód származott. Az elsőt, egy leánykát – a helyi népi szokás szerint – Sárának keresztelték. Őt kilenc testvér követte, akik közül nyolc fiút – közöttük két Györgyöt – és egy leánykát hantoltak el a megtört

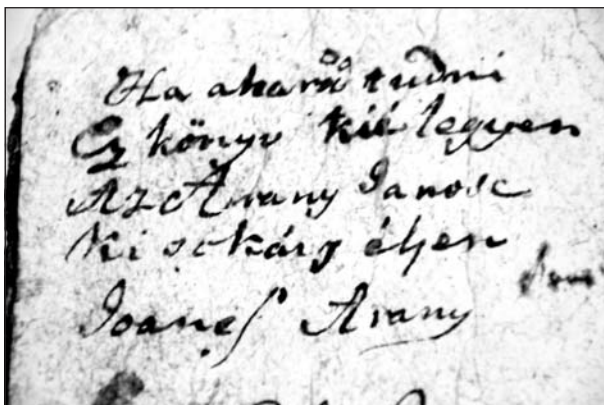
és egy leánykát hantoltak el a megtört lás, de édesapjától megtanult írni és olvasni. Utóbbi be is bizonyította: olvasott, bibliai történeteket idézett, sőt a *Pater noster*t, s a *Credot* zengő latin nyelven mondta el. A rektornak sem kellett több! Beírta a tanulók közé, sőt, keze alá adott 20–30 nehézfejjű nebulót az alig 6 éves fiúcskának.

Az efféle külön megbízatás nem távozott el tőle, amíg az itteni schola reformata tizedik osztályát el nem végezte. Utána a debreceni Református Kollégiumban kívánta folytatni, de az ezzel járó költségeket a szegénységben tengődő szülők magukra nem vállalhatták. Ekkor a 14 éves diák a lelkészről azt kérte, hogy a hátra

lévő két és fél éven át preceptorként, azaz némi fizetéssel járó segédtanítóként fejezhesse be a retorika osztályt. Ezzel együtt járt az, hogy délelőtt és délután öt órán át oktatott egy alsóbb osztályban, míg ő hajnali 6 és 9 óra, valamint esti 7 és 8 óra között hallgatta rektorát.

1833 októberének végén szekér vitte őt és a múzeumban őrzött ládát az áhított főiskolába. A beöltözés és a könyvek ára megfosztotta kevés pénzétől, viszont pótlást hazulról nem várhatott. Mikként segítette magát?

Kisújszálláson 85 abecista tanuló-
nak hiányzott az első tanítója. Arany kollegista erről tudomást szerzett és 1834 áprilisában a rektornál jelentkezett. Szabad idejét műveltebbé válása érdekében bölcsen használta fel. Főnökének gazdag könyvtára rendelkezésére állott, miközben németül és franciául tanult, a zongorán pedig az akkordokat, s az összhangzatot gyakorolta.

A kilencéves Arany János első fennmaradt verse latin szótára belső oldalán

(MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár)

Eszendő múltán dicséretes buzgalommal, de sovány erszénnyel tért vissza alma materéhez. Tehetségére ekkor már tanárai is felfigyeltek, s az első félét követően az eminensek közé emelték. Ám ekkor a 19 éves ifjúban elfojtott vágyak lobbantak fel. Festő, majd szobrász kívánt lenni, ám végezetül színésznek szegődött. E hivatásnak Máramaroszigeten mondott búcsút, ami pedig így történt: új szövegét tanulandó az Iza folyó partjára sétált. Unalmában elszenderedett, és álmban halott édesanyja jelent meg. Tüstént útra kelt. Egy heti gyaloglás, szekerekre felkérérdzkedés után hazaérkezett. A szeretett szülő még élt, ám betegen. Két hét múltán végső nyughelyére kísérték

A 19 éves ifjúra a megpróbáltatások sorozata várt. Gondoznia kellett vaksággal sújtott apját; ő maga is beteg volt. Köhögés kínozta. Tüdőbajra gyanakodott, ami eddig négy testvérét ragadta el. Szárazság tombolt, néhány lábasjóságuk elhullott. Mindezek ellenére szülővárosában kívánta hasznosítani magát. Ígéretesebb lehetőség híján a pedagógusi pályára gondolt, ahol már diákként kipróbálta készségét.

Balogh Péter esperes – mások rábeszélésére – az utóbbi években alkalmazott prorektori állásba nevezte ki. Nyolc órát igénybe vevő oktatói tevékenysége mellett a felnőtt lakosság nemes szórakoztatására is időt szakított. Az iskolások énekkarával sikert sikerre halmozott. Két ötfelvonásos drámát írt, s ezeket előadták. Ez idő tájt fedezte föl magának Shakespeare-t. Az angol nyelv ekkori idegensége miatt németből fordított a két terjedelmes részt, amit helybeli műkedvelőkkel előadtak. Még a díszletfestést is magára vállalta.

A nevelést két és fél éven át szolgálta. Utána a pedagógusi fizetést elégtelennek ítélve lemondott, mivel a Szalontai járás főbírája írni állással bízta. Sajnos a főhivatalnok ezt nem teljesítette, más egyént nevezve ki. Megélhetési gondján a baráti érzelmeket tanúsító Rozvány család fogadta otthonába. Megbízta a serdülő korból éppen kilépett Betti tanításával.

Ittlétének két, személyét érintő eseményről adhatunk számot. Egész életét átfűző barátságot kötött a nála csupán két évvel fiatalabb György kezdő ügyvéddel. A másik pedig az, hogy a gyakorta idelátogató, félárva Ercsey Juliánával megismerkedett, majd beleszeretett. A közel két éven át tartó találkozásokat követően a 23 éves ifjú feleségként vitte magával a 21 éves leányt. A notariális quartély hivatalosan kijárt a tanácsháza új másodjegyzőjének. Itt született két gyermekük, Juliska és Laci.

Ugyancsak idevárták mindennapi ebédre a „kis jegyző” egykori debreceni osztálytársát, Szilágyi Istvánt, ekkori rektorunkat, a Kisfaludy Társaság tevékeny tagját, számtalan irodalmi pályázat győztesét. Biztatására a gazda sokat olvas, sőt, tollát is alkotásra serkenti. Ennek következményeként 1845 júliusában és novemberében között megírta *Az elveszett alkotmány* című satirikus eposzt. Ezzel megnyerte a Társaság által kifizetett 25 aranyat, sőt mi több: költői tehetsége nyilvánvalóvá lett, s a magyar irodalmi életben reá váró vezető szerep. Az újabb pályatétel „*költői beszélyt*” kívánt „*valamely, a nép ajkán élő történeti személyről, népies formában és szellemben*”. Arany számára természetesnek tűnt, hogy Toldiról írjon, hiszen édesapjától, s az utcabeli idősektől megannyi történetet hallott az egykor itt lakó, nagy ere-

Az Arany és Petőfi találkozását megörökítő szobor a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban (Puskás Sándor alkotása, Szenkó Melinda felvétele)

Ebből az anyagi bizonytalanságból egyik barátja és tisztelője, a Nagykőrösön tanárkodó Mentovich Ferenc azzal szabadította ki, hogy a gimnázium igazgatójánál kijárta: a nélkülözhető epikus poétát hívják meg az irodalmi katedrára. 1851 októberének végén a módfelett szeretett szülőföldről elbúcsúztak. Családját és a legszükségesebb holmikat szekérre rakták, és három napi dőcögés után megérkeztek Nagykőrösre. Költőnket ismét a nevelői hivatás gyakorlása mentette ki anyagi gondjainak garmadájból.

Dánielisz Endre

Arany János Nagykőrösön

Képtelen fikció arra gondolni, hogy ha nem bukik el a forradalom, az 1848/49-es szabadságharc, akkor mi lett volna Arany Jánosból, illetve került volna-e Nagykőrösre, a református főgimnáziumba tanítani? Erre választ nem lehet adni, csupán a tényeket számba venni, amelyek a Nagykőrösre kerüléshez vezettek.

Aranyt az 1848-as forradalom Nagyszalontán érte, ahol a városi tanács hivatalában működött segédnótáriusként. Erről a munkájáról keveset tudni – bizonyára a tanácsi jegyzőkönyvek írásában, egyéb hivatali iratképzésben is jeleskedett, amelyek azonban az 1847-es nagy tűzvész során az enyészet martalékává váltak –, viszont a fennmaradt dokumentumok bizonyossága szerint vásárok alkalmával marhalevelet (passzus) is kiállított.¹

Arany János hivatali munkája arra is bizonyosság, hogy szívén viselte a haza sorsát, a nemzeti közügyeket. Ezért is szánta rá magát arra, hogy az 1848-as országgyűlési követválasztáson induljon. A viszonylag ifjú – 29 éves – hivatalnoknak azonban csatlakoznia kellett reményeiben. A hivatali bürokrácia nem kedvezett számára. Nagyszalonta jelentős választási körzetnek számított ugyan, de Nagyvárad-

jú vitézről. Köztudott: ezzel nem csupán a 20 aranyra gyarapodott pályadíjat nyerte el, hanem a legkiválóbb magyar lírikus kiténtető barátságát is.

A „közönséges ember” kitört a hétköznapi korlátai közül. 1847 júniusának elején közel tíz napon át látta vendégül Petőfit, amit október végén Júlia fiatalasszony jelenlétével ismételték meg. Jövendő gyermekük keresztzüleinek az Arany házaspárt kérték fel. Az elfogadás bizonyosságként 1849 kezdetén Petőfiné három hónapot tölt Zoltánkájával Aranyéknál, noha az aljegyző hiányosan kapta meg fizetését.

A csödes Arany 1848-ban a maga módján állott ki a szabadság eszméi mellett. Másfél éven át a *Nép Barátjának* egyik szerkesztőjeként cikkeivel, verseivel támogatta Kossuth forradalmi nézeteit. Beleegyezett, hogy az első népképviselési választáskor őt jelöljék a Szalontai járás küldöttének. Sikertelensége a korabeli ellenzéki nemesek bűne. Az idősb férfiak honmentő alakulatába egyszerű nemzetőrként lépett be Aradot védve, ahol „*tenni kevés, de halni volt esély*”.

1849 májusában családja mindennapi kenyerét sem tudta biztosítani. Ezen változtatandó, állást kért a kormánytól. A Belügyminisztériumban fogalmazó lett. A világi fegyverletétel után a közeli Árpád faluban rejtőzött. Lakását, állását elveszítve a szolgabírószágon vállalt jelentéktelen állást, amit az osztrák párti magyar vezetők helytelenítettek. Tőlük szabadulandó Geszten elvállalta a Tisza család legfiatalabb tagjának, a beteg Domokosnak az oktatását.

¹ Ilyen dokumentumot láthatunk a nagykőrösi Arany János Múzeum „*Hej, Nagykőrös híres város...*” c. állandó kiállításában is. Vö. *Novák László* 1982a.

dal szemben, ahol a nagy tekintélyű főispán is székel, nem vehette fel a versenyt, megbukott Arany. Erről részletesen beszámol Petőfi Sándornak az 1848. június 27-én írott levelében.²

Arany János hazafias lelkületének bizonyossága nemzetőr mivolta is. A szalontai nemzetőrökkel – mint írja „köznemzetörként” – 1848. november elején Aradra vonultak. Az aradi várban lévő osztrák haddal szemben biztosították a város lakosságát. Legnagyobb „harci tettük” az volt, hogy a várból kivetető úton, s a Maros vizén átívelő nagy hidat felégették. A várból lötték ugyan az óvárost, de különösebb kárt nem okoztak. November 19-én késő este tértek vissza Szalontára. Szó volt arról, hogy Erdély-

² „Azért van ma június 27-dike, mert tennap 26-dika volt, követválasztás napja az egész Bihar megyében. Megbuktam szerencsésen, ha ugyan bukásnak nevezhetni, mikor az ember egyenes földön marad. Tudniillik van ebben a megyében egy állandó bizottmány. Ezt a vidékiek úgy hívják, hogy Várad-vármegye. Elnöke természetesen a főispán. A főispán igen igen szabadelvű ember; s erélyes, olly erélyes, hogy a mit ő akar meg kell lennie. Török-szakad meg kell lennie. Persze, a mit ő akar, s azt akarja a bizottmány is. Tehát bizottmány azt akarta, hogy a követválasztás egész megyében munkanapon, s a várad-i legnagyobb vásárra készülés napján, tennap, legyen. Ez eddig törvény szerint van. De ugyan ezen bizottmány azt is kiszámította, hogy kinek jusson kenyér a biharmegyei 13 követségből. [...] A főispán körutat tón megyéjében, s mindenik választó kerületben a helységek biráinak és jegyzőinek egy egy követet a capacitatio törvényes madzagán (mi ugyan a pecsovicus-világban ráparancsolás kötelének is beillett volna) nyakába akasztott. Így történt, hogy a szalontai választó kerületnek, melyben maga Szalonta az eldöntő, Toperczer Odón, ismeretes név, akasztatott. Ez eddig törvény szerint van. Én már ekkor úgy álltam, hogy elválasztásomról senki sem kételkedett. Milyen a nép a törvényt hallva és olvasva, választási jogát megértette, minden rábeszélés, útasítás nélkül, maga fejtől engem jelelt ki, s ez szájról szájra menvén olly erős közvélemény lett Szalontán mellettem, minő aránylag Kossuth mellett sem volt az egész országban. A szegény nép! Azt hitte szabad és lehet neki a kit szeret, a kibet gondolma van, elválasztani. Ez általános véleményre támaszkod[va], tudván azt, hogy Szalonta dönt, keveset gondoltam a falukkal, annál kevesebbet, mert a választókat összeiró küldöttségnek tagja lévén, tapasztaltam, hogy inkább félnek a választó jogtól, mely miatt mezei munkáikat félben kellett hagyniok, mintsem örülnének annak, s így bizonyos voltam benne, hogy onnan egy-kettő is alig jő be [...]. A környéken nagyot vetett a latba a főispáni ajánlás, a jegyzők szegényltek, hogy csak magukszörű ember legyen követ, s egy helység sehogy meg nem foghatta, hogy ha már a szalontait jegyzőjüket akarják küldeni, miért nem az öregebbiket küldik. Némely helységnek pere van a királyi táblán – az ajánló eszélyesen használta fel e körülményt s nem késett értéskre adni birák-uramékoknak, hogy Toperczer királyi ülnök, ki csak ugy itél jól perükben, ha követnek teszik. Ezek hatottak. Hatottak elannyira, hogy a birák által 5 pft büntetés terhe alatt mindenkinek megparancsolták Szalontára elmenni elannyira, hogy a a megyei közmunkákból fenmaradt [?] szekeres napszámok a választók beszállítására használtatának – elannyira hogy 730 szavazatot kovácsolának T[operczer] részére. Szerencsétlenségemre követségemnek (mit saját szerencsétlenségemmel összezavarni nem kell) valami Hrabowszki nevű kiszolgált pecsovic is idevetődött, s felkeresvén az árnyékok és bűdös zugok embereit, néhány nemest, a pecsovicus hajlamúakból, tőlem el-, s maga részére hódított, figyelmeztetvén őket a csapásra, mi nemesi privilégiumokon [sic!] esnék, ha engem, paraszti embert választanának követül, másrészt biztatván őket a nemesi Eldoradi minádn sült ökreivel, melyeket ő visszaszerzend. Mindazáltal alig látta meg a szalontai nép – mely a választás helyén, a nyolcz óraker, megyei utasítás szerint megnyitandott gyűlés kezdetére, hat órától tizedfélig várakozott – a zászlóval, tömegben valahára beérkezett vidékieket, kiket két itt lakó megyei tisztviselő – két separatum votum Szalontán – vezetett, azonnal haragra lobbanva teljes erővel mind egy szájjig mellém nyilatkozott, s követel, hogy <más> negyed óra ácsorgást tekintetbe véve, ő bocsátassék előbb szavazatra. De a küldöttség, nem akarván az abéczen túl terjeszkedni, törvény hiányában az abéczt vette sinőrmértékül, s így a falusiak, kiknek faluja szerencsés volt A-R névkező betűvel birni, elsőb bocsátattak szavazásra. Szalontára, melyet a sors S betűbe helyezett, csak delután 1 óraker került a sor, de minthogy asztalterítésre is éppen akkor került, az utóbbi elsővé vétettet, a szalontai nép pedig enni szétbocsátott, tudtára adatván, hogy 3 óraker megint eljöheth, s akkor ő lesz az első, miután több helység már nem is igen van. A tömeg eloszlott, de legnagyobb része többé vissza sem ment, elegendő áldozatnak tartván a fél napot, melyet a legnagyobb munkaidőn hasztalanul elkeltt töltenie. Vagy három száz (950-ből) összegyűlt ugyan, de miután megértette hogy délelőtt 730 szavazat Toperczerre ment, búsult haragjában, s annak érzetében, hogy ha reggel 8 óraker szavaztatják, a többség övé, így pedig, miután türelmét kifárasztották, gyalázatos kissebbségben kell maradnia, egy pár körmönfont phrasissal megáldván a hivatalos korteskedést, szavazás nélkül eltávozott. Kaptam tehát, a vidékiektől 11 szavazatot, Hrabowszki is annyit, Toperczer 730-al követ. De ott van a roppant hézag a választási jegyzőkönyvben: Szalonta, a kerület főhelye, hol legtöbb értelmiség, hol 950 összeirt szavazó van, szavazat nélkül! [...]” Arany János 1975. 210–213. Petőfi szintén indult Szabadszálláson a követválasztáson, de csúfosan megbuktatták június 15-én, mint írja Aranyknak Pestről 1848. július 1-jén: „[...] elkeseredtem. Disznóság a mit azok az emberek országszerte elkövetnek, de a nép legbuzgóbb és legönzestelenebb barátai ugyszóval egészen kimaradnak. Éljen a népképviselő! [...] te még annyiban mennyiben megnyughatol a választáson, mert, amint én ismerem legalább híreől, a követnek van esze és becsületessége [...] de én! Diadalmam vetélytársam olyan dicső virág, mely Augias istállójának legkirívóbb éke lett volna. Nem azt sajnálom, hogy nem én lettem követ, hanem hogy ő lett az, ki nem méltó arra a köitélre, melyen egykor függeni fog [...]” [Nagy Károly, a szabadszállási református lelkész fia, aki Lacházán jegyző volt, tehát törzsökös redemptus, „helybeli” ember.] Arany János 1975. 217.; vö. Mezősi Károly 1970.

be vonulnak, ami azonban nem következett be. Erről Petőfinek 1849. november 19-én írott levélben számol be.³

A Petőfi és Arany közötti mély barátság a *Toldi* megírását, s a Kisfaludy Társaság pályadíjának elnyerését követően bontakozott ki. Arany János szinte egyszeriben vált ismert költővé. Szerényen élt Szalontán, s Petőfi javaslatára elvállalta a kormány és Pest megye által szorgalmazott, s megjelentetett *Nép Barátja* című lap szerkesztését Vas Gerebennel együtt. Az 1200 pengőforintos díjazás vonzó volt számára. Jóllehet, nem kívánt családostul Pestre költözni, de Petőfi biztatására mégis ráállt, Szalontáráról irányítva a szerkesztési feladatokat.⁴

A segédjegyzői hivatal terhesnek és kevésbé jövedelmezőnek bizonyult Arany számára. Az ellenforradalmi események hatására, az osztrák, horvát intervenció következtében – Pest elfoglalása Windischgrätz herceg által 1849 január első napjaiban –, a nemzeti kormány Debrecenbe tette át a székhelyét. Arany János 1849. május 1-jén Kossuthnak írott levelében ajánlotta magát hivatalra, ennek következtében Szemere Bertalan belügyminiszter május 9-én kinevezte a minisztériumba fogalmazói munkakörbe, 800 pengőforint fizetéssel.⁵ Arany erről a döntéséről is tájékoztatta barátját, Petőfi Sándort 1849. május 23-án: „*Én is elvettem a kockát, azt tettem mit életemben eddig soha, [6] jelentettem magamat hivatalért. Folyó hó 19-én vettem Szemere levelét, – fogalmazónak nevez a belügynél. El kellett fogadnom. Szalontán semmi, semmi kilátás többé a mindennapi kenyérrre. Holnap indulok Debreczenbe, nyakamba venni a nem ismert jármot; most még csak egyedül. Családom nem mozdulhat oly könnyen, nőmet egy időre el kell hagynom. Ő itten el fog adogatni holmit, s mivel eddigi szállásunkhoz semmi jogunk többé, kibérlel valamelly szobácskát s ott megvonva magát. Meddig? Isten tudja, lehet rövidebb, lehet hosszabb [...]. Ujságul írhatom a muszka háborút, s a francia interventiót a római köztársaság ellen. Megértük, hogy mi legyünk a legszabadelvűebb nép Európában...*”⁷

A Belügyminisztériumban munkatársai közé tartozott többek között Lévay József, Vadnay Rudolf, Gondol Dániel is, akikkel – elsődlegesen Lévay Józseffel – később is kapcsolatot tartott, levelezésben álltak egymással. Arany János igen jól érezte magát társaságukban, mint írja feleségének 1851. május 29-i levelében Debrecenből: „*nemigen nagy koncz biz ez [...] hanem igyekezni fogok előre haladni, a szalontai jegyzőséggel összemérve, valóságos lelki nyugalom. A kik körülöttem és felettem vannak, szeretnek, szívességet mutatnak hozzám, sőt már is tapasztaltam megelégedésök jeleit. Úgy hiszem, nem írói érdemért, hanem hivatali postosságért is fognak becsülni s rövid időn nagyobb fizetésű helyre tenni. Úgy hiszem, meg is segít Isten, ha a magyar nemzetet el nem hagyja – akkor pedig, ha buktunk, hol lesz az élet gyönyörűség?*”⁸

³ „*Itthon vagyok barátom, itthon. Hazaérkeztem 1848-dik esztendőben, november hónap 18-dik napján, szombaton, este 10 órakor. Azóta babérimon pihenek. Kimondhatatlanul jól esik visszaemlékeznem ama péntek-éjszakára midőn esteli 10 órától, reggeli 2 óráig, tehát négy teljes órán keresztül, Arad város piarczán, mint kitűzött riatéren, részint állva, részint ülve, főleg pedig hasmálva obzerválgattuk a borongó holdvilágon felvillanó álgývillámokat, hallgattuk az egymásba szakadó dörrnéseket, és kushadtunk a mellettünk szétpatogó bombák forgácsai elől. Ez, leszámítva a félelmet, isteni műltság volt. Közélünkben a téren harmincz szuszteránál (a mint a szalontai nemzetőrök elnevezték) több pattant szét nem számítva a levegőben elpuffogottakat. Berger úr többet kivetett e 4 óra alatt 500-nál, granát golyókkal is sokat, de mégsem gyujtott semmit. Szombaton (tegnap egy hete) délelőtt ismét kutyázkodott, de nem oly nagy mértékben, mint megelőző éjtszakán, azért sehogy sem bírta magát érdekessé tenni. Azóta hallgatott egész tennapig, Tegnap, az úton megint hallottunk lövéseket, de azért nem tértünk vissza. Pihenünk, barátom, mert jövő héten alkalmasint Erdélybe indulunk. De azért te csak írd nekem folyvást Szalontára, nöm alkalmat keres utánam küldeni leveled...*” Arany János 1975. 232–233.

⁴ Petőfinek 1848. május 5-i keltezésű leveléhez írta Arany megjegyzésként: „*NB Ily fényes ígéretek – a szellemi nyereséget, mivel irókkal társalgás etc. – is hozzá tudva, csak nem elszédítettek. Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dologban elég állandóságot, nem akartam kockázatni családomat (bár később se tettem volna) hanem egyszerűen vissza akartam vonulni, s a szerkesztést Vas Gerebennel hagyni, ki szinte aspiált ezen állomásra. De Petőfi okai rábírtak, hogy ha már Szalontán maradok is, ne váljak meg a laptól, s annak jövedelmétől végképen: így Vas Gerebennel oly szerződésre léptem, hogy ő lesz a sajtóképi felelős szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon, mint szerkesztőtársé, s azért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk. A részemre eső tiszta jövedelem, végül 1200 forintra rúgott (Gereben úgy számolt, a mint ő akarta) ennek is nagy része magyar bankjegyekben veszett el. A.J.*” Arany János 1975. 205.

⁵ Arany János 1975. 279. „*Jelen rendelnél fogva Önt a belügyministeriumban Fogalmazóul ezennel kinevezem. Debreczen, Május 9-én 1849. Belügyminister Szemere Bertalan*”. Arany János 1975. 250.

⁶ A későbbiek során rendre megnyilatkozott Arany lokálpatriotizmusa, az otthon nyugalma és biztonsága és utána való vágy. A nagykorúsi időszakának érzelmi állapota is ezt bizonyítja.

⁷ Arany János 1975. 252–253.

⁸ Arany János 1975. 256.

Buda visszafoglalása után a kormány Pest-Budára költözött vissza, s így Arany is társaival Szolnokig szekéren, onnan pedig vasúton, „gőzkocsival” Pestre utazott június 1-jén. Úgy volt, hogy családja is követi őt a fővárosba, azonban az egyre bizonytalanabbá váló politikai helyzetben úgy határozott Arany, hogy a család maradjon Szalontán, ahová végül maga is visszatért. A kormány közben Szegedre, majd Nagyváradra menekült, de ide már nem ment Arany. Petőfinek 1849. május 27-én írt levelet, amelyhez utólag írt megjegyzést: „*Petőfi Szalontáról írt nekem, mert már Debreczenben voltam, mint min. hivatalnok, de családom Szalontán maradt, Petőfi gyermeke is, kiért most Szalontára ment [a Petőfi által ajánlott] Egressy féle házat – midőn Pestre mentem, nem találtam, elég tágasnak családóm számára; másutt fogadtam tehát (Uri utcza Horváth ház, de nem az Edmund féle) hol Garay is lakott. Egyébiránt én a ministeriummal Pestre mentem ugyan, de családom mind Szalontán maradt, mert nem akartam kitenni a mindinkább bonyolódó állapotnak. Innen, a kivett szállást el se foglaltam, hanem Garay barátom szivességéből az ő lakásán birtam egy szobát. Azon hirre, hogy az orosz Debreczennél van, családom miatt aggódva, (jul. 1.) Szalontára siettem, miután erre, illető főnökömtől engedélyt eszközöltem. Nem is mentem többé vissza. Midőn a belügym. Váradra tétetett át, berándultam én is, s ott voltam vagy 2 nap, de következett a Nagy Sándor csatavesztése Debreczennél: az egész Várad futni indult, s én is visszavonultam Szalontára. Petőfit Pesten láttam utoljára.*”⁹ Miniszteriumi munkatársa és kedves barátja, Gondol Dániel Szegedről, ahová a kormány Pestről menekült, írta Aranynak 1849. július 27-én: „*Szeretett Janim! Ha még útnak nem indultál, halaszd addig, míg soraim nem üdvözlendének N. Váradrul vagy honnan, magam sem tudom. Meglehet, hogy Szegeden csak hűlt helyünket találnd. A lótás futás pillanata ismét bekövetkezett, azt mondják holnap felszedjük a sátorfát és N. Váradig meg sem állunk. [...] Ügyünk a lehető legbonyolultabb zavarban áll. Ha elveszünk édes Janim, nem a muszka emészt fel bennünket, nem is az osztrák, hanem mi magunk leszünk a Saturnusok. Az osztrák-muszka had vonul Szeged felé a Duna felől. Perczel és Visocki hiába várta őket Kecskemét vidékére. Ezért ezek is kénytelenek Szeged felé huzódni. Táboruk tegnap már elhagyta Félégyházát. Görgői három fényes csatát vitt velök, Igmándnál, Váczott és Losoncznál, s ő ezelőtt néhány nappal Miskolcznál táborozott. A muszák a csatákbeli veszteségeket 9000-re teszik és szidják az osztrákokat, miért tették őket bolonddá, azt mondván nekik, hogy ők ide koronázásra és lakodalomra jönnek, t.i. Ferencz József és a muszka herczeg kisasszony lakodalma. Ministeriumunk felakar oszlani, Szemere legalább beadta resignatioját, miután olyan intézkedések is az ő lelkét nyomják, melyek Kossuth fejéből származtak. A közvélemény dictaturára szavaz, hadira és politicaira, erre Kossuthnál mást tűzni nem lehet, arra Görgőinél. Magamis ezekre szavaznék, ha rám bíznák. Perczel nem engedelmeskedik sem Péternek sem Pálnak. Hogy Kossuthal meghasonlott, annak a napokban jöttem nyomára, hogy Görgőit eleitől fogva nem szenvedheti, régi dolog. Ő most pártot gyűjt, s mint a hír mondja, a communismust választá létrául, melynek dictátorságra felkapaszkodik. Ezt tudva, édes Janim, s midőn ilyen emberre látjuk biza védelmét a kormány székhelyének, kinek piszkos érdekében áll azt minden pereputtyostul veszve látni, bizony nem igen lehet vérmes reményünk a körülmények jobbra fordulásán. Hiszen ha a kormány veszedelme nem egy volna a hazáéval, akkor azt mondanám: vigye a manó, ha tuskó van is a polczon, azért a haza és nemzet állni fog, de most barátom, ilyeneket látva, nem csoda ha az optimista is pessimistává válik...”*¹⁰

A végkifejletet Arany már Pesten átérezhette. Petőfi Kossuthban történt csatlakozásáról – ti. Kossuth az orosz intervenció feltartóztatása érdekében népfölkelést szándékozott kibontani – írt Aranynak Mezőberényből 1849. július 11-én, ahová családját menekítette. Petőfi leveléhez Arany János a következő megjegyzést tette: „*Pesten laktomban egy nap hozzám jó Petőfi, hogy hivat Kossuth. Petőfi, én, Egressy, Vás Gereben s mások megjelentek. (Akkor láttam Kossuthot először, legalább oly közléről, hogy kényelmesen vizsgálhattam vonásait). K. egy mondkát tartott, hogy a haza veszélyben van, a népet fanatisálni kell kereszties hadra etc. Mi eljöttünk, de nem vettem észre, hogy valamelyikünk valami nagy dolgot tett volna és én már útban voltam családomhoz, talán másnap indultam is. Mező Berény Orlay-Pétrics [Soma] szülőinek lakhelye, kikkel Petőfi rokonságban volt. És ez hozzám utolsó levele. Mező-Berényből Váradra, s onnan Erdélybe ment, hogy Bemhez csatlakozzék, de utját nem Szalontának, hanem Ugrának vette, mely falu attól oldalvást esik. Ott a papnál volt szállva, s a pap né-*

⁹ Arany János 1975. 255. Feleségének, Ercsey Juliannának 1849. június 27-iki levelében is borúlátóan nyilatkozott Arany: „... A magyar nemzetre a legnagyobb vész napjai közelegnek. Az orosz gyorsan halad előre s nincs ellene elegendő erőnk összpontosítva. Most mindenféle népfölkelés rendezetik. Vajha a magyar nép képes lenne életre-halálra küzdeni. De kétem. [...] Ezen leveletem csak neked írtam, nehogy olvassák Szalontán. A holnapi (jun 28) Közlönyből ugyanis mindent megtudnak...” Arany János 1975. 260. A nagykovácsi „csonkahunvéd”, Szalay József vadászfőhadnagy június 19-én sérült meg a lengyel terület felől, a Keleti-Beszékideken keresztül, északkeletről betörő kozákokkal vívott harcban. Novák László 1998.

¹⁰ Arany János 1975. 264.

hány sorban megírta nekünk, az ő megbizásából, hogy köszönt és megy Erdélybe. Ez volt utolsó izenete. Miért nem jött Szalontára? Mert Berényből Váradra egyenesebb amúgy, s ő sietett – meghalni! [...]”¹¹

Mivel Arany János Debrecenbe ment, s állást változtatott, el kellett hagyniuk a szolgálati lakásukat Szalontán. Bérlakásba költöztek, Darvasi János gazdához, aki rossz házigazdának bizonyult, s ezért elköltöztek onnan, a római katolikus parókia közelébe. Majd, később – 1850 márciusában – megvásárolta Debreczeni János csizmadiamester lakóházát.

A bukás, a világoosi fegyverletétel híre Nagyszalontán érte Arany Jánost. Gyakorlatilag ismét állásvesztetté vált, jószerevel a költeményeinek tiszteletdíja jelentett megérhető forrást számára. E téren hallatlan nagy segítségére volt Szilágyi Sándor, aki Pesten irodalmi lapot – mivel rendre betöltötte az osztrák cenzúra –, több lapot is indított, s Aranytól kért közlése verseket az 1850 márciusában induló *Magyar Emléklapok* számára. Arany hajlandónak is mutatkozott a felkérésnek eleget tenni. Március 20-i levelében írta Szilágyinak: „*Akadályozva valék eddig az »Emlékek« számára valamit küldeni. A mi a feltételeket illeti: én elmondom a magamét. Irodalmunk jelen állapotában s míg névtelenül írok, úgy hiszem verseim darabjától nem kívánhatok több díjt 4 pforintnál. Nem, mondom, hogy ön ezt adja meg: – sőt, meglehet, nem is tehetné: csak azért említem, hogy ha e díjazást az irodalom meg nem bírja: úgy örömeztőbb írok minden díj nélkül s vigasztalom magamat azzal, hogy nem képes irodalmunk jelenleg díjt fizetni. Különbön kisebb versekből kettőt is foglalhatnánk egy vers számba; nagyobb, például elbeszélő költeményre külön alkudhatnánk.*”¹² Arany elküldte az *Emléklapok* számára a *Letésem a lantot* című versét. Szilágyi köszönettel vette, mint írja 1850. április 5-i keltezésű levelében: „*A napokban utnak indítandom a 3 első füzet Emléklapot a kegyed számára. Kaptá-e a 3-dik füzetben kijött »Letésem a lantot« díjt? Bizalmasan kérem, szíveskedjék a többi füzetek számára is küldeni költeményeket. Szívesen vennék s kívánata s a vállalat tehetsége szerint díjaznék egy nagyobb szerű eposzt is. Isten áldja kegyedet! Őszinte barátja Szilágyi Sándor.*”¹³

Arany János rendre írta költeményeit, s nagyobb műveket is alkotni kívánt, mint írja Szilágyinak 1850. április 14-én: „*Önnek mind leveleit, mind a díjt felvettem, de nem akartam válaszolni, mielőtt küldhetnék valamit. A közelebb mult esztendőkre vonatkozólag semmi sincs nálam, sőt – megvallom annyira fájdalmas a visszaemlékezés, hogy még most is igen rosszúl esik böngészni ama büzhödt téreken.*

*Örvény az, és midőn fölötte átvezet,
Szédelegve szemet húny az emlékezet*

*Ugy hiszem, hogy még az elegiáig sem higgadtam meg, s az ily állapot lehet fájdalmas, kinos, dühös, desperált stb de e fájdalomban, kinban, dühösség- s kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom; s addig ne vegyen az ember tollat a kezébe, vagy legalább oly tárgyat válasszon, mellyel szabadon átadhatja magát képzeleteinek s nem viczorog rá a való sceleptonja [csontváza]. Rám nézve, legalább, így van, Mások lehetnek szerencsésebb kedélyalkutauak. Eccé! tehát egy tömött iv rim Mutatványul küldöm [a Katalin első részét], a végett: mehet e az Emléklapokba illyes. Az egész, nem tudom kijár-e ezer sort, ez már több 700-nál. A többije még nincsen készen, de ha »összeférhetünk« elkészítem. Összeférhetünk, mondom, mert ez alkalmasint nyomtatva is (nem két hasádba, az pazarság lenne a közönség irányába) lesz másfél iv (az egész das heist), és másféliv mértékes-rimes-sallangos, kipitykézett vers atyafiak közt is megér 40 fíot. Ugy hiszem Otaheitiban [Tahiti szigete] sem írják meg alább. – Azonban, tréfán kívül, írja meg ön [...] Aldást, békességet! Tisztelője A. J.”¹⁴ Arany János elkészült a nagyobb művével, mint írja Szilágyinak 1850. május 7-én: „*Katalin vége itt van [...] Lyrá hestoria [sic!] – odailő – nincs, de tán majd lesz: bár időmet főleg egy eposzra (respective költői beszély csak) fordítom, mi második darabja lesz a Toldinak. A harmadik már kész. E másodikból adhatnék mutatványt, de perse ez a mamutok koráról beszél, mikor még Toldi Miklósook existáltak a világon és nem Bezirks Commissair-urak [...] Az első ének, mely 30 Toldi-strófa, s meglehetősen kikerekedik, talán mégis megjárná. Nevet, perse, semmit: de megemlítnék, hogy ez Toldi második részéből van. A mi a díjt illeti: előttem a gyors küldés biztos küldés egyenlő fontosságúak, pedig e kettő alig jár együtt. Postán hamar jó, de elveszhet; alkálom? mikor? hová? mikép? – Recommandirt: punctum. Pénzeimnek sem annyira végére jutottam, mint elejére nem jutottam még el: tehát hazard! A két forintosoak elköltése azonban itt falun már igen sok nehézséggel jár: de miért is oly sok papír, mikor kevesebbel be lehet érni: pl 4 db tizzessel.” Arany megjegyzése ezzel kapcsolatban: „*Szilágyi a második füzetben jelentette volna meg, a rendőrség betöltötte lapján, a***

¹¹ Arany János 1975. 262.

¹² Arany János 1975. 271.

¹³ Arany János 1975. 272.

¹⁴ Arany János 1975. 273.

Magyar Emléklapok-at, ezért a Magyar Írók Füzetei néven jelentette meg.” Szilágyi a pénzt Rozvány Györggyel, részben a postán küldte el Aranyak Nagyszalontára.¹⁵

Szilágyi Sándor bizton számíthatott Aranyra, aki számon tartotta jövedelemforrását, erre vonatkozóan a levelezésükből megbizonyosodhatunk. Például Arany Szilágyinak írja 1850. október 21-én: „... *Kegyed mostani ajánlata áldozat színét viseli magán, s azt én nem akarom. A dolog igen egyszerű. 44 forint tartozásból kegyed lefizetett 30-at, fennmaradt 14 ft. Idő közben felszólít, hogy Katalint kiadandja fele haszonra. Én a postriori beléegyezek. De szó sincs arról, hogy kegyed az én, már kész pénz követelésemet nyomda költségbe fordítja, s absurdum is, mert kegyed a kiadó, s nem én. Ez áldozat: köszönöm, de el nem fogadom. Tisztában így vagyunk: kegyednél van a régeből 14 pengőm, bizonyos. Ezen kívül várom a Katalinból a nyomdaköltség levonása után fennmaradandó haszon felét a mi nem olly bizonyos. – S ámbár a kegyed körülményeit szívből sajnálom s méltányolom; ámbár hízogó lehetne rám nézve annak tudása, hogy még nekem is van adósom: kénytelen vagyok kegyedet felszólítani, hogy a 14 pengőt, mihelyt lehetséges, kezemhez juttatni, s a fizetéseket jövőre rendesen teljesíteni sziveskedjék, mert tudja azt kegyed, hogy az efféle magam szórú ember; jelen viszonyok között Etcet Etcet. Ez alkalommal küldök önnek a lap humoristico-socialistico-satiricus részébe is valamit [Vojtina Gáspár levelei Andris öccséhez]. Iszonyú sok lerúdálni való állat kezdi rágni a bogácskórót Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból túrnunk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség izlését, vagy el nem csömöröltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint olly botrányosan infamás! Tisztelet a jóknak, de azon tehetség, sőt studium nélküli elbizakodott ficzkókat, kik, csak úgy odavetve (mint T.[ompa] írja valahol) költőnek czimezik becses uri magukat, orron kell ütni. Ezzel nem ártunk sőt használunk az ügynek. Fel jobbak, ti erősebbek: Augias istállója tele van. Sokféle, és talán irodalmunk jelen állapotjában nem haszontalan munkásságot tudnék én egy hó szépirodalmi lap irányába kifejezni, ha az a szépirodalmi lap képes volna engemet havonként legalább 20–25 pengőig biztosítani, hogy ne kellene más, lealacsonyító kézi munkára szorulnom, mindennapi csekély költségem beszerzése végett. Nem mondom, hogy ön ezt tegye, de ha tehetné, talán mindkettőnkre nézve jó volna. Azonban így is, a mint egyezkedtünk, csak ön tartsa meg ígéreteit, és igyekszem a magaménak ura lenni. Üdvözlöm Sajót [Jókai Mórt, aki Sajó néven bujkált a szabadságharc után] és a többi jó fiukat. Szászt és Gyulait abainvisis. Szásznak mondja meg, nagyon jól esett, hogy akadt valaki, rajtam kívül, ki szegény P[etöfi]ről megemlékezett. Bizony isten, már azt kezdtem hinni hogy P. csak az én privát költőm volt, hogy már senkinek nem jut eszébe!...”¹⁶*

Arany nem kötelezte el magát Szilágyi lapjához, eleget kívánt tenni a többi lapszerkesztőknek is, így például Nagy Ignácnak, Emich Gusztávnak, Jókai Mórnak, Brassai Sámuelnek, Vahot Imrének.

A költészet a neves költő számára nagy létbiztonságot jelentett. A 48/49-es szerepvállalásáért kevésbé számíthatott hivatali munkára. Ennek ellenére, mégis alkalmazásba kerülhetett Nagyszalontán. Ismerőse, Kenyeres János szolgabíró lett a szabadságharc után, s alkalmazta írnokként Arany Jánost. Jóllehet a felsőbb hatóság részéről kifogás érte Aranyt múltja miatt, azonban rendkívül alapos megbízhatóságára hivatkozva védte meg őt Kenyeres, példaként állítva hivatali munkáját a többi hivatalnokok elé.¹⁷

Arany János számára az újabb nótáriusi munka megélhetést biztosíthatott, azonban ennél többre hagyott.

A megvásárolt házának szomszédja volt Ostváth Imre, aki, miután Sarkadon foglalta el a református lelkészi parókiát, az ottani iskola átszervezésére vállalkozott, s hívta volna Arany Jánost tanítani, aki erre azonban nem vállalkozott. Kedvező alkalom nyílt meg előtte, amikor Gesztre hívták Tisza Lajos gróf Domokos fiának nevelésére.

¹⁵ Arany János 1975. 275–276, 665.

¹⁶ Arany e levélhez is fűzött megjegyzést: sajnálja Szilágyit, akinek a *Magyar Emléklapok*, majd a *Magyar Irodalmi Füzetek* lapjait is betiltották. A *Magyar Emléklapok* VII. füzetének szétosztásakor az el nem küldött anyagot a hatóság lefoglalta. Szilágyit július 7-én beidézte a rendőrhatalóság, itt tudta meg, hogy Nagy Ignác rá hivatkozott, mondván ő élesebb hangvételű verseket közöl, ezért tovább zaklatták Szilágyit. Július 15-én Szilágyit és Nagyot a haditörvényszék elé idézték, az Újépületbe, azonban csupán megintették és elengedték őket. Arany János 1975. 293–294.; 675.

¹⁷ Szilágyi Istvánnak, egykori tanítómesterének Máramaroszigetre írta 1850. január 19-én, „... *amnyit irhatok, hogy egészség és levegő dolgában nem szűkölködünk. Itt, bérszobában lakunk etc. S élünk a hogy lehet míg lehet ...*” Arany arra utalt, hogy elkerülte a letartóztatást, munkát is kaphatott Kenyeres János szolgabíró jóvoltából. A szerény bérlakásukban kereste fel Aranyt a világi összeomlás előtt Vörösmarty Mihály, Bajza József, s maga Görgei Artúr tábornok is. Arany János 1975. 268, 661.

A család bizalmasa, Kovács János kereste meg Arany Jánost. Teljes diszkréciónal javasolta, hogy Arany 300 pengőforintért vállalja el a munkát. Arany válaszában 400 forintot írt, ami Kovács számára meglepetéssel szolgált ugyan, azonban elismerte, hogy a nevelői munkáért ez a pénzügyi összeg nem tekinthető nagyinak, jóllehet Tisza gróf kezdetben mindössze havi 20–25 (évi 200–250) forintos bérre gondolt. A gróf elfogadta Arany János ajánlatát, aki heti 17 órában tanította a költőpalántának, Domokosnak a görög nyelvet és a poétikát. Kovács János gondoskodott Arany Gesztre szállításáról, ahol külön szoba is rendelkezésére állt a költőnek.

Néhány hónap eltelte után váratlan lehetőség adódott Arany János számára. Jóllehet eddigi élete során nem érdekelhette különösebben Nagykőrös, azonban onnan jött megkeresés hozzá, jöjjön tanítani a működését megkezdő főgimnáziumba. Ekkor már Nagykőrösön élt és dolgozott orvosként szülőföldjére, dr. Károlyi Sámuel. A gimnáziumban tanított Mentovich Ferenc, Jánosi Ferenc, s abban az időben érkezett ide Szász Károly is.¹⁸ Személyük – különösen Szászé – ismert volt Arany számára. Az egyháztanács megbízásából Mentovich kereste meg elsőként 1851. október 8-ai keltezésű levelével Aranyt:

„Tisztelt Barátom! Megengedjen, hogy ismeretlenül is a bizodalmas névvel szólítom meg, de én nem élhetek hidegebb megszólítással az iránt, kit lelkemben rég óta becsülök, tisztелеk és szeretek. Ezen soraimat egyszerű veendő ön egy meghívással a magyar irodalom tanári székre helybeli gymnasiumunkba – s nincs más célja levelemnek mint megkérni részéről is, reá venni önt ezen állomás elfogadására. Megeshetik – legalább nagy reményünk van rá – hogy még ez évben megkapjuk a 600 pengő évenkénti fizetést – s így anyagi tekintetben – a mostani körülményeket tekintve – nem leszünk rosszul ellátva, mert ennyi öszveggel takarékos ember itt igen jól megélhet. A mi a szellemi életet illeti, igaz hogy itt Kőrösön kevés élvezetre számíthat az ember, de ezen segitünk az által hogy alkotunk mi tanárok egymás közti egy bizodalmas kört, mely sok hiányt fog pótolni – aztán igen sokat potol e hiányon az is, hogy Pestre a tavaszra elkészülendő vasút által csak két órányi távolra leszünk, folytonos összeköttetésben lehet ön irodalmi barátaival, élénkebb részt vehet az irodalomban. Meg kell említenem, hogy ön nem jön idegen emberek közé, önt igen sokan kitárt karokkal a legőszintébb bizodalommal, ragaszkodással, sőt testvéri szeretettel várjuk – Megemlítem ezek közül: csekély magamat, Szász Károlyt, Dr. Karolít, Jánosssy professort stb. – Mind ezen körülményeket tekintetbe véve feletébb reméllem, hogy önt nem sokára collega barátom képpen üdvözölhetem – Valóban nekem igen igen nehezemre esnék, ha ezen reményben csalódnám, ha ön körülményei olyanok volnának, hogy ezen állomást el nem vállalhatja. Addig is, míg személyesen megismerkedhetnénk – mi ugy hiszem itt Kőrösön leend és adja az ég hogy itt legyen – magam bizodalmaiba és barátságába ajánlva vagyok tisztelő barátja Mentovich Ferenc.”¹⁹

Mentovich levelével egy időben a nagykőrösi református egyháztanács is elküldte felkérő levelét: „Tekintetes Arany János Úrnak Nagyságos Tisza Lajos úr fiai nevelőjének” címezve Gesztre: „Tekintetes Úr! Hírlapi közlemények után bizonyosan fogja Tens urasága tudni, mikép tanintézetünket a kormány rendeletéhez képest egy 8 éves teljes és nyilvános gymnasiummá átalakítván, ezt a Superintendialis oskolák kiegészítő részéül ajánlottuk fel, és hogy ezt a Superintendia el is fogadta: mely alakítás szerint a már betöltve volt 4, professori állomáshoz, még magunk részéről 4. a Superintendia részéről pedig 2 tanszékek csatoltattak, sőt hogy részünkről csőd hirdettetvén a, magyar, görög nyelvek, a mathesis és historia tanszékei a csődülők közzül be is töltettek. Miután azonban idő közben eset [sic!] változás – és a tanszékek rendezése miatt – a magyar irodalom tanszéke megürült, e tanszékre mint főszakra, szabad választás útján – e mai nap tartott ülésünkben általánosan s egyhangúlag – Tens Urasága választatott el. Mely elválasztást, mint a mellynek elfogadására Tens Uraságát mindnyájunk köz ohajtása leg szebb reménnyel párosulva hívja fel, egész egyháztanácsunknak szíves üdvözlése nyilvánítása mellett, akként adunk Tens Uraságának 3 évig 500 – azután pedig évenként 600 pfrt fizetéssel van ellátva, és mint hogy tanintézetünkben a tanítás folyó hó 15kén veszi kezdetét, ez időre tanszékét elfoglalni, addig is hivatala elfogadása felől bennünket értesíteni méltóztatssék; tisztelettel maradván [...] Tekintetes Úrnak őszinte baráti, s jó akarói NKőrös ref egyháztanácsa.”²⁰

¹⁸ Tompa Mihály 1851. október 4-én kelt levelében írja, hogy Szász Károly már „nagykőrösi professor”. Említést tesz Mentovichról, akit a *Losonczy Phoenix* kötetben *Éjjel* c. verse miatt egy névtelen kritikus méltatlanul lehúzott: „Hogy Mentovich Petőfi volna abból semmi sincs, de hogy nyömoru [sic!] versfirkátornak neveztesék: méltánytalanság! Mert hát azokat kik nála leebb állanak, azokat a sok ezereket hová sorozza? Minek nevezzi? Ha én egér vagyok, Lévai úr micsoda?” [Ti. Lévai József Tompa Mihály költészetéről kedvezőtlenül nyilatkozott, s vélhetően ő volt a névtelen kritikus.] *Arany János* 1975. 389–390, 769.

¹⁹ *Arany János* 1975. 389–390.

²⁰ *Arany János* 1975. 391–392.

Hogy mennyire ragaszkodtak Arany személyéhez, igazolja Szász Károlynak 1851. október 11-én hozzá írott levele is: „*Tudni fogja kegyed hogy az itt megnyilándó felgyrnásiumban a magyar irodalmi tanszékre valék elvándszta. Most érkezem ide s nagy örömmel hallom hogy a számtanra kinevezett tanár, székét el nem fogadván, kegyedhez ment meghívó levél. Hogy ez nem legelső lépéssel történt, az ne sértse kegyedet. Elvül vala felállítva a magokat jelentők közül választani, s habár ön neve tisztelettel említették, és sokan ohajtották is, – amaz elv szerint lehetetlen vala elvándszatnia. Ettől most elállottak civiseink, s remény táplálja őket hogy nem kapnak kosarat. Ha kegyed a meghívást elfogadja, én örülni fogok érdemesb kezekbe tenni le az irodalmi gondját, – s helyette a számtant választani. Egyébiránt a mint kegyed akarni fogja. Ez a tényállás. Adjak e szót legforróbb vágyamnak, a rég ismerni ohajtott, s rég szeretett és csodált Arany Jánossal egy helyen, és közre munkálni? Gömörben lakám másfél évig, s a Tompávali ismeretség, utóbb barátság legédesebb emlékeim közé tartozik; mily kárpótlás, lenne nekem Tompa helyett Aranyt nyerni! Kegyed csak műveiből a levelek útján ismeri őt, de betű sohasem elég Tompát méltóan jellemezni. Mily sokat beszélénk róla majd, pipaszónál! De legyen elég. Csak kérní akarám kegyedet, hogy siessen e tárt karokkal váró körbe; és ime kérés helyett remények folytak tollamból. Isten hozza! Ez most a leg forróbb kívánatom legszebb reményem.*”²¹

Arany János köszönve a lehetőséget, az október 14-i keltezésű leveleiben először elutasította a felkérést, hivatkozva a költőzködés („*behelyezkedés*”) terhei miatti nagy megpróbáltatásokra is.²² Ugyanakkor lelkiismereti problémát jelentett számára az, hogy Szász Károly az ő érdekében tanszéket kíván cserélni, jöllehet ő maga nem rendelkezett tanári képesítéssel, igaz, alaposan ismerte a poétikát, az irodalmat, a latin, a görög nyelvet. Erre Szász Károly megnyugtatta őt az 1851. október 18-án írt levelében: „*Igaz hogy én még nem érkeztem volt ide, midőn már engem a m. irodalomról a számtanra tettek át, de azt rosszul sejtí kegyed hogy én e cserét csak kénytelenségből fogadnám el. Én kezdetben a számtanra folyamodtam, s csak azon szükség esetében, ha azt el nem nyerhetném, ajánlkotam más szakra is, pl. az irodalomra vagy történetre. A számtanra kinevezett egyén lemondván, Mentovich (ki nekem itt megbízottam lévén) egész örömmel kapott számomra az üresen maradt számtan után, s ha kegyed semmi esetre nem jöhetend el, úgy is én a számtannál maradok, s az irodalomra választanak újat. Ezt azért írom ily részletesen hogy lássa kegyed mikép becsületbelinek nevezett indoka alaptalan; azon pedig ne ütözzék meg, hogy én dilettáns poeta létemre többet foglalkoztam életemben számtannal mint bármi egyébbel, atyám nagy Mathematicus levén, gyermekkoromtól következőjének nevelt [...] Ugy ismeri kegyed a M. irodalmat mint csak kell. Mind öszve adand belőle a 4 felső osztályban hetenként két-két = 8 órát. Nem tartom szükségtelennek megemlítni hogy egy tanárra hetenként 16 óra van mérve, s mivel itt a tudományok eldarabolatnak, kegyedre (azon privát tudomásunk nyomán hogy kegyed nagy görög) 8 görög órát is írunk. De ez csak találomra ment, s ha kegyed akarja, akár magyar, akár latin nyelvészettel vagy tán egyébbel is felcserélhető. A harmadik az anyagi ok a legfontosabb. Mutattuk kegyednek levelét nehány befolyásosabb embernek s azok mind hajlandók, mind a város részéről remélik, hogy az áthurezolkodás iránt a város saját erejen intézkendik. E kis áldozatot, mely csak egyes embernek nagy, bizton hiszem hogy a város megteendí, nagyon ohajjták ide kegyedet [...]. Kecskemétre is meg van híva kegyed. Sajnálám ha csak önzésnek vélné szavaimat midőn azt írom hogy Kecskemétről bár mily ígéretekkel s engedje meg csalatni magát. Kőrösön az iskola ügye teljesen biztos lábon áll, Kecskeméten ellenben nagyon is bizonytalan, s aligha ott algyrnasiummnál, és egy praepelandiánál egyéb nem létesül. Így állnak a dolgok, szárazan elmondva. Nem is cifritom, cikornyázom tovább csak arra kérem, várja el meg Mentovich s a város válaszeit, s ha azok kedve szerint ütnek ki, jöjjon. Isten velünk...”*”²³

Jánosi Ferenc Aranynek október 19-én írt levelében jelzi, hogy „*magány úton*” vették hírül Arany költőzködésének nehézségeit, azért arra külön biztosítottak pénzösszeget. Mentovich hivatalosan is értesítette Arany Jánost a dolgok kedvező állásáról, még ugyanazon a napon: „*A mai egyháztanácsban elhatározatotott hogy úti költségeid és félévi szállásod fedezésére 120 ezüst forintot küldjen számodra, melly öszveget még ma utnak indítja, hogy mennél előbb megkapván november elejére eljöhess. Ezen öszzegeből fogadhatssz ott két szekeret, mi belőle megmarad az elegendő leend egy évi szállásbér kifizetésére – Nem kételkedünk kedves barátom, hogy te még továbbra is akadályt találssz a tanári szék elfogadásában – S kérünk is igyekezz legyőzni minden támadható nehézségeket – illyenek lehetnek kedves nődnek rokonai közüli elszakadása, de te igyekezzél reá beszélni, s biztosítani, hogy itt is baráti keblekre találánd, nóm mint már ismerősét, barátnéját várja, számos jó hölgyekkel, kik vetekedni fognak ba-*

²¹ Arany János 1975. 394.

²² Novák László 1982a.

²³ Arany János 1975. 396–397.

rátárságát megnyerni s a Szalontán hagyottakat potolni [...] különösön ird meg mekkora szállásra volna szükséged, hogy itt levő barátaid előre kifogadjuk számodra a szállását, ha mindazonáltal megérkezésedig nem találánánk szállást kapni ne aggódj, mert nem maradsz a szabad ég alatt, adunk mi szállást, megosszuk egyszerű lakásunkat veletek. Tudatni kell veled miszerint az egyház tanácsnak felebb említett határozata akkora gyöngédséggel ment véghez, olly ragaszkodással irányodban millyet csak érdemelsz – egy tagja az egyháztanácsnak Zsigrai Márton – egy igen derék hazafi – tudatja veled hogy nem leend szükséged fáról gondoskodni, ő fával ki fog segíteni – tehát a télen nem fogsz dideregni...”²⁴

Tompa Mihály barátja is ösztönözte Aranyt az állás elfogadására, mint írja október 28-án: „azon gondolatra jövök hogy nem vagy megszorulva, mi nekem véghetetlen jól esik; s nem vagy azon körül-ményben, hogy az ilyen sovány conditiohoz is mohon hozzá kapj; ez áll ugye bár? 500 forint nem sok, de folytonosan minden évben annyi, mégis jobb mint plane semmi. Innen ugy látom hogy inkább lelkednek nem tetszik a professori koszt, miért épen én nem kárhoztatlak; de kárhoztatlak azon idétlen scrupulusért mellyet az iskolára nézve említesz; hidd el nekem neved mellett senkinek nem jut eszébe: hány iskolát végeztél; mert ha a csürhe mellől szőlínának professornak vagy akarmi a fenének, mindíg Arany János volnál te. Én nem szoktam farkat csóválni, én kevesebbet mondok inkább mint többet, s a mit tőlem hallasz: az fenekig igaz; Ki a fenének jutna illyesmi eszébe? Azért hogy egyszer a pedáns Szemere azt kérde: végeztél-e just? [Jogot, Szemere hadügyminiszter kérdezte Aranytól még Debrecenben.] Az mit sem tesz! Azért illyen ideákkal ne tételődjél! hogy mikor ezer kölyköt látok a ki magát magánál, magánál feljebb tartja; ne lássak olytat is a ki erővel leebb akarja tartani; mert ez neked roszul áll; s affectationnak venné az, a ki téged ugy nem ösmer mint én ...”²⁵

Arany végül is ráállt a körösi tanárságra. Útnak indultak Nagykőrösre. Az egyháztanácsnak jeleztek, hogy ügyei elintézése miatt néhány napot még Szalontán kell maradni. A számára biztosított útiköltség bőven fedezte a költözéshez szükséges két szekér díját.

Elindulásuknak, illetve Kőrösre érkezésüknek pontos dátuma nem ismeretes. Valószínű, hogy mindenszentek napja táján indultak. Tisza Domokos figyelemmel kísérte Aranyék utazását, s már november 2-án levelet írt Aranynak Nagykőrösre, bizonyára számolva arra, hogy már megérkeztek oda: „A mint elmenetele után, szobáját és szobánkat végig tallóztuk ott három kofáját [kottáját] (Monardoson) s egy darab szappanát, itt pedig át nem adott s le nem másolt képit, s a Byron második kötetinek néhány stanzás borítékát talaltuk meg. A két utolsót, ha Isten segít, magam akarom pesti létünk alatt, haza szállítani...”²⁶

Az utazásról, a körösi lét első napjairól Ercsey Sándor sógorának november 12-én írt levelében számol be Arany: „Itt vagyunk tehát, végre valahára. Nagy Kőrös homokos és salétromos Kánaánjában. Szállásunk csak tegnapi előtt óta van; az előtt Mentovichnál szorongottunk, vagy is őt szorítottuk ki (csaknem) szűk szállásából, egy pár napot pedig Pesten töltöttünk, vásárolván butorokat igen drágán s így igen keveset, mert Nagy Kőrösön nemhogy butorféléket, de még kosarat, dzsát, és tálat sem lehet kapni, azért is Kecskemétre kell fuvarozni; az élelem czikke drágák, mint Pesten, ugy hogy bizony nem tudom mikép fogunk kijöni, jóllehet fizetésünket a mai napon 50 pengővel feljebb emelték. Sok baj van itt, öcsém, a mit előre nem láttunk s nem tudtunk, ugy hogy ha a meg nem történtet meg nem történtté lehetne tenni, nem volnék én nagykőrösi tanár, hanem szalontai – semmi sem. No de már most benne vagyok, küzdenem kell a mint s a hogy lehet. Különbén jó emberek, mint mindenhol, itt is vannak, kik szívesen osztoznak gondjainkban: első helyen áll ezek közt a Mentovich család és Szász Károly, – Jánosi tanár, kik érettem sokat tettek, lóttak és futottak. És ez, miben kárpótlást találok. Collegáim közül fogod ismerni Kis Lajost (ki Vaynál nevelő volt), halhattad híret Ács Zsigmondnak, s a régi professor Wargha Jánosnak. Van még egy öreg Fitos, és fiatal pap ember Csikai, ki vallást tanít, egy Weisz ki németet tanít, s én a tizedik. – Már complét vagyunk, s én hétfő óta tanítok. Pestem létem alatt arra sem értem, hogy valakit meglátogassak, egész nap lóttunk elé s hátra, e mellett az eső vágott bennünket este azonba Szilágyi S. erővel magához vonszolt, s ott találkoztam Egressi, Kemény, Lévai, Csengeri ismerőseimmel, illetőleg barátaimmal, több gyönyörűségem a pesti multságban nem volt. Vettünk egy divánt 6 székkel 61 pf. Egy diván előtti asztalt, két nyoszolyát, két chifoniert 80 pfton, egy jó nagy vaskonyhát (ez olcsó), nagyobb, mint az otthoni, két fiókkal s perse egészen vasból – 29 pengőn, ezek hazaszállítása belekerült vagy 13 pengőbe, s ebből a vasuti szállítás 3 pengő sincs egészen, a többi vasúti, s a vasutól Kőrösig szállítás iszonyú bére. Bizony alig van néhány forintunk, jóllehet az utiköltség

²⁴ Arany János 1975. 398–399.

²⁵ Arany János 1975. 402.

²⁶ Arany János 1975. 403–404.

Szalontától ideáig (a szekérbéren kívül) csak 10 frt. 12 kr. váltóban, s jöllehet az ígért 120 pengőt ideérkezésem után másnap megkaptam. Megy a pénz, mint a fene! Ideérkezésünk napjai igen szerencsésen folytak le; első nap ugyan el is tévedtünk, meg is akadunk a dobozi erdőn, s mind az első két nap fűtt a szél, a mint tudott, de utunk jó volt, s mikor, harmadik nap, az eső elkezdett esni, az még hasznos volt, mert akkor már innen voltunk a Tiszán, a homokon. Szállásunk nem nagy, de nekünk éppen elég. Van délre fekvő egy szobánk s mellette egy kisebb de ezt fűteni nem lehetvén, jelenleg csak a lomot tartjuk benne, konyha, de azt nem használjuk, konyhán túl nagy szoba, melyet a vaskonyhával fűtünk, – belső és külső kamra, nagy pincze de üres, szín, istálló. az udvar kövel erősen bekerítve, mint egy vár, perse, az a legnagyobb kényelem, hogy, magunk lakjuk az egész peripheriát. Azonban, valamint majd minden háznak Kőrösön, ennek is megvan az a hibája, hogy nedves, a lakó szobánkon kívül, mely elég száraznak mutatkozik. Fizetünk érte 100 pengőt, a nedvességért nem kell fizetni külön. Talán majd a szállás változtatási rendes idő eljő, különbet is kaphatunk: de most időközben azzal kellett elégednünk, a mit kaptunk...”²⁷

Tehát, Aranyék minden bizonnyal november 2-án indultak útnak. Az első napon Békésig jutottak el, a református parókián Hajnal Ábel esperes lelkész vendégszeretete fogadta őket éjszakára.²⁸ Békésről a Mezőberényen, Szarvason át vezető országúton haladtak Tiszakürt irányába. Valószínűleg a másik éjszakát már e vidéken tölthették, mert a harmadik napon, átkelve a Tiszán, Kécske felől jutottak a Budai úton Nagykőrös városába. Ennek időpontja november 4-re tehető. Néhány napot Mentovichéknál töltöttek el, majd Pestre utaztak különböző szükséges holmit, köztük bútorokat vásárolni. Utazásuk Ceglédre és vissza lovas fogattal történt, Ceglédről már vasúton utaztak Pestre.²⁹

Arany János alig egyhetes kőrösi tartózkodásuk után, november 12-én több levelet írt. Tompa barátjából elégedettsége vehető ki, hiszen bár Szalontán maradt a vagyonuk nagy része, ugyanakkor Pesthez közelebb került, ami verseinek eladása szempontjából igen fontos tényezőnek számított.

A *Kis hajó az én reményem* című költeményét 1850-ben írta, biztos kikötőt remélt csónakjának a háborgó vizeken, óceánon. Ez Nagykőrösön megadatott számára, azonban érzékeny lelkialkata továbbra is nyugtalanságban tartotta.

Már korábban is – mint 1849-ben Debrecen, majd Pest esetében – a Szalontáról történő elköltözés – Arany óvatosságának tulajdoníthatóan – szerencsére nem következett be. Itt, Nagykőrösön is eluralkodni látszott rajta a honvágy, pedig szeretetben részesült, megbecsülték munkáját, mégis elégedetlenség lett rajta úrrá, jöllehet még egy hetet sem töltöttek Nagykőrös városában. Ercsey sógora békességre intette őt, mint írja Aranyak 1851. november 15-én: „megvallom nagyon váratlan és meglepő volt előttem azon része, melyben bátyám, kőrösi helyzetével elégtelenségét fejezi ki; s ha azt tudnám bizonyosabb hon ez elégtelenség alapos okok szüleménye, igen-igen tudnám azt sajnálni; – de azt egyáltalában nem szeretném hinni, hanem úgy gondolom hogy ez egy részről az új és szokatlan helyzet – másrészt pedig azon rendkívüli eset kifolyása, mit érezni szokott minden ember akkor mikor körülte lévő néhány forintját kénytelen elkölteni, s azt hiszi hogy nincs benne mód, hogy magát regresszioza; pedig annak kegyelméből, ki az égi madarakat gidelgeti [sic!], csak el tengődik, el éldegél a szegény ember is, néha maga sem tudja honnan. – Különben bármily alapos ok volna az elégtelenségre N. Kőrösön, nincs miért vissza ohajtanja az embernek azon Szalontát, melynek nincs egy lakosa, ki valamit,

²⁷ Arany János 1975. 407–409.; Tisza Domokosnak is írta, hogy Pesten jártukban egy ott lakó kőrösi ember lakását vették bérbe a Beretvás familiától.

²⁸ A békési Református Egyház parókiája falán elhelyezett emléktábla örökíti meg ezt az eseményt. Aranyék Szalontára utazva a következő években ismét a Hajnal család vendégszeretét élvezhették. Hajnal Albert VII. osztályos gimnazistaként Nagykőrösön Aranyék kosztos diákja volt. Hajnal Bertti és Arany Laci között barátság szövődött. Amikor Arany Laci egymaga Szalontára utazott például 1856-ban, 1858-ban, akkor huzamosabb időt tölthetett Hajnaléknál Békésen. Az Arany család 1851-ben, 1852-ben, majd 1857-ban is hazalátogatott. Ez utóbbi alkalommal huzamosabban időztek Hajnaléknál Békésen. Ercsey Sándor sógorának írta Arany 1858. augusztus 2-án, hogy „Laczi már forszponton van Békés városában. Mi innet 12-én reggel indulunk Békés felé, hol a tiszti urnál meglehet egy napot időzünk.” (Novák László Ferenc 2002. 32–33.; vö. Benkó Imre, 1897) Aranyék vasúton utaztak Cegléden át Szolnokig, onnan kocsival Szarvason át Békésre. Arany Laci már augusztus 1-jén megérkezett, s bevárta szüleit. Itt nagy szeretettel fogadták, a dalárda is megtisztelte őket, szerenádokat adtak tiszteletükre (S. Turcsány Ildikó 2011). Innen utaztak tovább Szalontára. A békési látogatást Hajnal István örökíti meg naplójában (Banner János 1970).

²⁹ Mentovich Ferenc meghívólevelében már a következő év tavaszára jelezte a Cegléd és Kecskemét közötti vasút működését, így a gyors, kétórás vonatozást Pestre (ez igen jó utazási idő lehetett volna, hiszen napjainkban a gyorsvonatnak is 1¼ óra szükséges). A Cegléd–Félegyháza szárnyvonal átadására később, 1853. szeptember 15-én került sor.

csak egy lépést is, tenne a másikért, ha szeme világát az állán is látná lecsepegni...”³⁰ Tompa Mihály barátja is megbékéltségre intette őt: „Tréfán kívül édes barátom! Jó lesz az neked! Szalontai vagyunkád azért megmarad, s Pesthez is közel leszel vagy immár vagy, a mi most már nem tudom, de hajdan nagy előny volt literátor emberre nézve [...]. Tehát, még egyszer mondom: nyugodjál meg sorsodon! Igaz hogy a munka sok a fizetés kevés, de nem úgy van-e azzal többnyire minden becsületes ember a világon? És látd! Mennyi sok kenyérlélküli ember nézi az én vagy te állásodat ha nem irigységgel de azon ohajtással: bár ő lehetne olyan helyzetben!...” – írta 1851. december 1-jén.³¹

Arany Jánosot tehát tanárnak hívták a kőrösi főgimnáziumba.³² Magyar mellett latint is tanított. Számára igen terhesnek bizonyult ez a munka, mint írja is Tompa barátjának 1858. november 28-án: „minél kevesbet dolgozom, annál több dolgom van, mert a mi eddig könnyű volt, mellynek nagy részét teszi a [...] lélekölő correctura. Valami 120–140 darab kifjczamodott észjárású dolgozatot minden két hétben az utolsó betűig átnézni, az utolsó accentusig kijavítani nem is oly mulatságos dolog ...”³³

Aranyék lakóháza Nagykőrösön 1860

sorra eltávoztak. Szász Károly kedves barátja³⁵ már 1853-ban – sérelmei folytán – Kecskemétre távozott. Jánosi Ferencnek 48-as múltja miatt kellett mennie. Viszont jöttek újabb tudós társak a gimnáziumba. Köztük Szilágyi Sándor 1853-ban a történeti tanszékre. Ő a szabadságharc bukása után Arany János fő támogatója – mondhatni egyben kenyéradója – és tisztelője volt, közölte lapjaiban Arany köl-

A kőrösi társadalomban nem találta helyét. Ennek sok eredője oka lehetett, hiszen egyrészt a gimnáziumi tanár nagy tekintélyű embernek számított, azonban baráti, netán érdeklődősség kevésbé alakulhatott ki számára szélesebb mezővárosi közösségben, valójában idegennek, magányosnak érezhette magát a helyi úri, civis társadalomban, a drágaság miatt pedig vagyonyújtásra, birtokszerezésre sem adódott kilátás.³⁴

Az igazi baráti közösséget a tanártársak alkották. Sajnos, azonban a tanártársak időről időre változtak,

³⁰ Arany János 1975. 412. Arany János jól érezte magát Geszten, hiszen közel lehetett Szalontához. Tisza Domokos nevelőjével, Kovács Jánossal is váltott leveleket, aki erősíthette benne a honvágyat. Aranyak írja Gesztről 1851. december 17-én: „Hanem bezzeg emlegetünk ám elég gyakran, mert még most sem nőtte ki egészen magát elmeneteled által okozott űr. Szellemed azonban el sem ment, s még mindig jöltevőleg hat Domokosra, annyival inkább, mert bírálataid által izlést és irányt adni egy leveledben sem mulasztod el [...]. Mióta elmentél, nagyon ritkán dáródóznunk Pap bácsinál: három ember közül egy nagyon sok híjjat ejt! De még Szalontának is nagy híjja esett ám: mán Kőrös elvitte Károlyit és Aranyt, a halál Demeter és utána Nagy Lajost: – a mi papunk mind Kőröst, mind a halált egy fenével élteti, azt mondja, hogy ha még ennyit elvisznek, kereshetnek osztán összefogva is egy becsületes embert!...” Arany János 1975. 429.

³¹ Arany János 1975. 414.

³² Vö. Törös László 1978.

³³ Novák László Ferenc 2002. 23, 25.

³⁴ Novák László 1982b. 118–120.; Megjegyzi Arany, hogy az évi 600 forintos fizetésből 200 elmegy a lakásra, megélhetésre, ugyanakkor egy hold föld ára 4–500 forint, így a birtokszerezés lehetetlennek bizonyult számára. Szükséges említést tenni azonban arról, hogy a helyi események is foglalkoztatták Aranyt. Az agarászok esete vidámította fel, akiknek vezetőjét – bizonyára személyesen ismerve – bizalmasan említi Tisza Domokosnak írott levelében, nem sokkal Kőrösre érkezésük után, december 17-én: „Újságul: az agarász társulat, Recsky Bandi elnökelete alatt, Kőrösön összegyűlt vala. Ennek következtén, a mint egybegyűlének, 30 zsandár rajtok út vala, és vivék őket, (vagy 20 darabot) Pestnek városába, a Naugebäude épületébe. Köztük az itteni k. i. fős. bírót is. Tizenegy napi vesztglés után azonban szerencsésen kiszabadultak...” A társaság bűne volt a hatósági engedély nélküli összejövetel agarászás okán, amiért őket az osztrák csendőrség (zsandárok) Pestre, a hírhedt Újépületbe vitette, közöltük a kőrösi főszolgabíró, Thenke Lászlót is. Arany János 1975.

³⁵ Szász Károly feleségül vette unokatestvérét, Szász Polixénát, aki fiatalon elhunyt, s Kőrösön temették el. Arany sírkövére verset is írt. Arany Juliska szorgalmasan látogatta és gondozta „Poli néni” sírját. Szász Károly is járt Kőrösön. Juliska kért tőle „magyar pénzeket”, hogy karkötőt készíttessen belőlük, s ezeket meg is kapta (a 48-as 5 db 6 és 10 krajcáros ezüstpénzekből, közepén arany máriással készült karkötőt az Arany János Múzeum őrzi, megtekinthető a „Hej, Nagykőrös híres város...” c. állandó kiállításban). Novák László Ferenc 2002. 29–30.

A nagykőrösi „Nagy tanári kar”, balról jobbra: Szász Károly, Arany János, Szabó Károly, Szigeti Werga János, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor és Tömory Anasztáz (Varga Imre alkotása, 1996; Dr. Novák László Ferenc felvétele, 1999.)

teményeit. Salamon Ferenc történész 1854-ben került Nagykőrösre, majd Szabó Károly 1855-ben. Tompa Mihály mellett talán ő volt az Arany Jánoshoz legközelebb álló lelki alkotás.³⁶

Arany verseiben, leveleiben is nyomon követhető névnapozások, disznótorozások, a gimnázium igazgatójának – Szigeti Werga János – szülőjében zajló szüreti vidámságok a tanárbaráti, kollegiális együttlét bizonyosságai.

A tudós tanártársak szellemisége hatással lehetett Arany költői munkásságára. Nem véletlen, hogy Nagykőrösre esik Arany János ballada korszaka, amelyből a Hunyadi-kör csúcsosodik ki. A *Toldi* után Arany érdeklődése Mátyás király kultusza felé irányult. S ez nem véletlen. Amikor Pesten járt 1853-ban – ahol gyakran megfordult versei kinyomtatása érdekében –, a „szerkesztőkkel is meggyűlt a bajom” – írta Tompának.³⁷ Arany nem az idegen uralkodót – a *Toldi*ban már megénekelte Nagy Lajost – választotta témájául, hanem Hunyadi Mátyást, a nemzeti királyt. Balladák sora dicsőíti kultuszát (*Hunyadi csillaga, V. László, Mátyás anyja, Szibinyáni Jank, Pázmány lovag, Both bajnok özvegye*).³⁸ Az

³⁶ Novák László 1982b. 124–126.; Törös László 1982. 255–258. Szabó Károly hét évvel volt fiatalabb Aranyánál, Szilágyi Sándorral egyidős. A Teleki család sziráki kastélyában a könyvtár rendezését is végezte, a „Hunyadiak kora” nagy munkáján dolgozó gróf Teleki József megbízásából, s 1855-ben bekövetkezett haláláig. Kiválóan művelte a görög nyelvet, s amikor a barátja – s 48-as bajtársa – Ádám Gerzson közbenjárásának is köszönhetően Nagykőrösre jött 1855-ben, a gimnáziumban görögöt és irodalmat tanított. Arany rendkívül megkedvelte a történészként is kiváló tudós társát, aki valójában „földije” volt. Szalontától nem messze, Kőröstarcsán született. Nagy rokonszenvvel viseltetett iránta Arany, aki hatással volt költészetére is: a *Hamis tanú* c. balladája bizonyosság erre. Ugyancsak hatással lehetett költészetére Szabó Károlynak a *A Hunyadiak kora...* c. munkája.

³⁷ „Tudod az én lyrám »nagyon hangtalan madár«, ritkán szól, akkor sem jól. Ezek az emberek pedig azt kívánják, hogy dúdolgjunk derűre borúra, minden héten hatot: de az nem megy. Azaz menne, de nem lenne benne köszönet [...]. Közelebb Pesten a Komlóban, rám mász Török János szorongatja a karomat válltól könyvéig, teszi a szépet, megbámul elől is, hátul is, üdvözlí bennem a nem tom miféle csillagot, orrát az enyémhez nyomja, szájával a fületem leharapja stb. mi süll ki belőle? Felelet: egy felhívás: írjak az Igazmondó naptárba egy verset, mely magában foglalja Nagy-Lajos tetteit, kormányzatát a fényes kornak teljes hú rajzát, aztán vonatkoztatva a mostani viszonyokra, fejtsse ki hogy a magyarnak nincs oka a jövője iránt kishitűvé lenni; a nemzet nagyságát nem az országok terjedelme, hanem erkölcsi ereje, miveltsege stb. teszi. Ez a feladat [...]. Öszinte szándékom összeírni valami kaudelwelschet...” Novák László 1978b. 123.

³⁸ Vojnovich Géza 1931. 328–330.

Arany János szobra Nagykovácsoson
(Stróbl Alajos alkotása, 1910;
Debreczeni Droppán Béla felvétele)

*cserélni [...]. Miért tegyem én ki magam a költőzködés, a behelyezkedés, újramegcszokás alkalmatlanságainak? Saját jobblétem eszközlése végett? S mivel lenne jobb dolgom ott, mint itt? A jövedelem a kiadás egyfőve. Vagy hogy az ottani küzdelmekben részt vegyek? Én már küzdeni, akár hol is tört ember vagyok [...]. Aztán meg mi erkölcsi felelőséggel jár az, nem Debreczenben, hanem Kőrösön tanítani a magyar nyelvet? S mivel az magyarabb vidék, mint ez?*³⁹

1859-ben megválasztották Aranyt a tudományos akadémia tagjává, ezt követően közeli ismerősei, barátai egyre szorgalmazták, hogy hagyja el Nagykovácsost, menjen Pestre, az irodalmi élet központjába. Csengery Antal írta neki 1860. június 16-án, hogy „Bajaid nagy része onnan volt eddig, mert olyan dolgokkal foglalkoztál, melyek nem neked valók. Az irodalmi térre vagy te hivatva.”⁴²

Aranyt a kétségek gyötörték. Tompa Mihály rendre ellenezte távozását Nagykovácsról, kijelentvén: „Te sokkal jellemesebb, talentusabb ember vagy, mint hogy Pesten boldog és szerencsés lehetnél, bárminő állapotban [...]. Azt mondja a török: Allah bizonyos mennyiségű kenyeret tett le az ember számára egy bizonyos helyen, azt a kenyeret meg kell enni. Te még nem etted meg Kőrösön a letett kenyeret; tűrj és maradj!...” Arany mintegy védekezésül írta barátjának, hogy a tanárság igazán nem neki való hivatás: „Nem voltam ifjakat vezetni való – mikor elfogadtam is, – azóta régi bajom által egészen elnyomorodtam. E folytonos szenvedés, e folytonos érzése annak, hogy az ember hivatásán kívüli helyzetben működik...”⁴³

Arany tisztelői – köztük az általa is igen kedvelt és nagyra becsült Gyulay Pál, Csengery Antal – végül is elszóltatták Arany Jánost Nagykovácsról.

Arany Tompa barátjának 1851. augusztus 10-én írta válaszlevelében – mintegy védekezésül –, hogy „Allah messzebb tette tőlem a »darab kenyeret«. A dolog úgy áll, hogy daczára intéseidnek, pesti lakos-sá legyek...” Végso elhatározásában ismét az egzisztenciális létbizonytalanság érzése uralkodott el benne: „Édes barátom, írtam én neked több ízben, mily kevésse vagyok itt megelégedve, s mily csüggesztő

idegen uralkodó „dicsőítése” sem maradt el, hiszen Ferenc József osztrák császár – a szabadságharc vérbefojtója – 1857-es magyarországi látogatása készítette *A walesi bárdok* balladájának megírására.

Az ismert és tekintélyes költő Nagykovácsost is az irodalmi élet központjává avatta. Nem csupán a tudós tanártársak jelentettek Arany számára szellemi felüdülést, hanem a nemzet kiválóságai is, valósággal elzarándokoltak hozzá. Itt találkozott először a régi levelezésük során mind erőteljesebbé váló kapcsolatból ismeretes Tompa Mihály barátjával, Jókai Mór is eljött hozzá, akárcsak Gyulay Pál, Hunfalvy János és Pál, Csengery Antal, a polihisztornak nevezett Brassai Sámuel, valamint Toldy Ferenc, akivel már korábban Arany a *Toldi* kapcsán szakmai kérdésekben értekezett.³⁹

Arany János kedélye ugyan ingadozott – ebben megromlott egészségi állapota is közrejátszott –, de maradt Nagykovácsoson.⁴⁰ Közben eltávozott 1853-ban Szász Károly, majd 1860-ban Szabó Károly, Mentovich is Erdélybe vonult vissza 1856-ban. Hívták szülővárosába, Szalontára (1854), Kecskemétre (1856-ban igazgatónak is évi 900 forintos fizetéssel), 1857-ben Pestre (a megszervezésre kerülő kereskedelmi iskolába 1400 forintos fizetésért), majd 1858-ban Debrecenbe, de nem mozdult Nagykovácsról. Tanulóság felidézni ezen elutasításának okát, amit megírt Arany Ercsey sógorának Szalontára: „*csepp kedvem sincs cseberből vederbe szállni, vagy eben gubát*

³⁹ Sáfrán Györgyi 1982. 154.; Vö. Törös László 1978; Novák László 1982b.

⁴⁰ Utalunk kell Keresztury Dezső megállapítására, miszerint Nagykovácsos nem oka, hanem helye volt a költő „szenvedésének”. Keresztury Dezső 1974.

⁴¹ Ercsey Sándor 1883. 130-133.

⁴² Arany László 1900. II. 185.

⁴³ Novák László 1982b. 127.

színen látom a jövőt... A baj tudod, nagy részt alanyi; de ehhez most külső kellemetlenségek is látszanak tornyosulni. Az autonóm szabad mozgást nálunk úgy kezdik értelmezni, hogy a tanárok nagyobb részét bocsássák el, hozzák vissza a 2–3 tanáros régi rendszert, midőn egy professor mindent tanít: akkor csupa (W[arga]-félé) polyhistorok kellenek s én az nem vagyok, de ha volnék s megmarasztanának – sincs kedvem százfélének tanítása s hetente 30–40 óra által magamat agyon gyötörni [...] a tendentia ilyen [...]. Első lépés volt erre, kizárni bennünket a consistoriumból [egyháztanács]; második lesz egy iskola ellenes consistorium összealkotása s úgy aztán a régi lábra zökkentése. Tudd hozzá ehhez régi bajomat –, hogy minél tovább maradok itt, annál kevésbé leszek alkalmas, hogy innen megválva majdan új pályát kezdjek; holott ennek elébb utóbb be kell következnie, semmi kilátás...⁴⁴

Novák László Ferenc

Irodalom. *Arany János*: Arany János összes művei. XV. Levelezés I. Szerk.: *Keresztury Dezső*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975; *Arany László* (szerk.): Arany János levelezése író-barátaival. I–II. Budapest, 1900; *Banner János*: Dr. Hajnal István naplója Arany János békési tartózkodásáról. Békési Élet V. 1970. 1. sz. 151–154.; *Benkó Imre*: Arany János tanársága Nagy-Körösön. Nagykörös, 1897; *Ercsey Sándor*: Arany János életéből. Budapest, 1883; *Keresztury Dezső*: Így élt Arany János. Budapest, 1974; *Mezősi Károly*: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson. In Petőfi és kora. Szerk.: *Lukácsy Sándor–Varga János*. Budapest, 1970, 515–637.; *Novák László Ferenc*: Arany-kéziratok. Archivum de János Arany nominati I. Nagykörös, 1982a; *Uő.*: Arany János és Nagykörös. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Az Arany János Múzeum Közleményei II. Nagykörös, 1982b. 85–104.; *Uő.*: Egy nagykörösi vadászfőhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 11. Nagykörös, 1998; *Uő.*: Arany János és gyermekei Nagykörösön. In A két Arany. Összehasonlító tanulmányok. Szerk.: *Korompay H. János*. Universitas Kiadó, Budapest. 2002. 22–38.; *Sáfrán György*: Arany János Nagykörösön – levelezésének tükrében. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Az Arany János Múzeum Közleményei I. Nagykörös, 1982. 135–202.; *S. Turcsányi Ildikó*: Arany János és a Békési Dalárda. Békési Újság Kalendáriuma 2011. Békés, 2011. 82–86.; *Törös László*: Arany János Nagykörösön. Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Nagykörös, 1978; Amikor a „fél akadémia” Nagykörösön lakott. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Nagykörös, 1982. 202–294.; *Vojnovich Géza*: Arany János életrajza 1849–1860. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1931.

Arany János és a főváros

Arany János 1860-tól haláláig, 1882-ig lakott a fővárosban. Élete nagyobb részét töltötte ugyan vidéken, de a jelentősebb két évtizedet a nagyvárosban, amely ott hagyta nyomát életmódjának megváltozásában, helyt kapott verseiben, megjelent prózai írásában, leveleiben, amelyekkel aztán ő is hatást gyakorolt utódjaira, irodalmi örökségének folytatóira. Az inspiráció tulajdonképpen kölcsönös volt a gyorsan változó, a széttagoltságából hamarosan, 1873 után nagyvárossá váló Budapest és a nagyszalontai költő között, az egyik történelmével, jelenével témákat szolgáltatott, a másik beszívta, magáénak érezte mindazt, ami ebből a költői látáson átszűrődött.

Ennek a találkozásnak azonban voltak előzményei. A kétszáz évvel ezelőtt született költő élete Nagyszalontán, ebben a bihari hajdúvároskában kezdődött, amely Nagyvárad és Arad között szélárnyékban fekszik. Itt kezdett iskoláit Debrecenben, a református kollégiumban folytatta, majd kisérszálasi segédtanítóságot, kudarcos színészi hónapok után szülővárosában családot alapított, hivatalnoki pályát kezdett. De a költői tehetség utat keresett magának, s a kifejezés hamar témára is talált, *Az elveszett alkotmány*, a *Toldi* meghozták számára az elismerést, Petőfi Sándor barátságát, a tágabb élet lehetőségét. A reformkor végére a Duna partján fekvő három város – Pest, Buda és Óbuda – a politikai, gazdasági és szellemi élet központja lett, németül és magyarul olvasó, lassan polgárosuló olvasóréteggel, megteremtve ezzel a lehetőségét a romantika utáni, a társadalmi kül- és emberi belvilág ábrázolásában realistább felfogásnak.

Arany János huszonhat éves volt, amikor 1843-ban először látta a fővárost. Hivatalos útján járt, amelynek egyik része Budapesthez, másik Bécshez fűződött, négy nap után indult tovább Ausztriába. Vojnovich Géza feltételezi, hogy a pesti Nemzeti Színházban megnézte Nagy Ignác *Tisztújítás* című darabját, s első, ismertséget hozó eposza, *Az elveszett alkotmány* is egyik inspirációját a pesti benyomásoktól kapta.

Néhány évvel később, a márciusi forradalmi változások következtében a felelős magyar kormány a *Nép Barátja* címmel lapot akart indítani, s ennek szerkesztésével bízták volna meg. Petőfi Sándor volt a

⁴⁴ Novák László 1982b. 128.

„közvetítő”, Arany 1848 májusában ismét felutazott Budapestre, de a felajánlott lehetőségek nem nyerték meg a tetszését, mert nem látta a folyamatos megjelenés biztosítását. Talán egy hétig tartózkodott ekkor Budapesten, ez idő alatt Petőfi Sándornál lakott a Dohány utcában. Hét évvel később, 1855-ben írt önéletrajzában megjegyezte, hogy ebben az évben háromszor is megfordult Pesten, „s fényét meg kezdém kívánni” – ahogy írta. 1849 elején, Buda várának elfoglalása után egy hónapra fel is költözött Pestre, de a hadihelyzet megváltozása folytán visszamentek Nagyszalontára. Később egy erre az időszakra visszatekintő jegyzetében ezt írta:

„Pesten laktomban egy nap hozzám jő Petőfi, hogy hivat Kossuth. Petőfi, én, Egressy, Vas Gereben s mások megjelentek. (Akkor láttam Kossuthot először, legalább oly közlelől, hogy kényelmesen vizsgálhattam vonásait). K. egy mondókát tartott, hogy a haza veszélyben van, a népet fanatizálni kell kereszt-hadra stb. Mi eljöttünk, de nem vettem észre, hogy valamelyikünk valami nagy dolgot tett volna, és én már útban voltam családomhoz, talán másnap indultam is.”

Később, a szabadságharc leverése utáni önkényuralom erőszakának csökkenésével, kibontakozó költői pályája, az elismertség, gyermekeinek boldogulása egyaránt azt kívánták Aranytól, hogy saját és hozzátartozói sorsának irányításában biztosítsa a fővárosi étellel járó előnyöket. Nagyszalontáról Nagykőrösre került tanárnak, ahonnan könnyebb volt a fővárosba jutni, íróbarátaival találkozni, kiadókkal tárgyalni, fürdőkurára járni – és mint azóta is: bevásárolni. Arany ismertsége költői munkáinak megjelenésével párhuzamosan megváltozott: a kiadók, a lapok az ő verseit is egyre gyakrabban akarták közölni. Beművészei azonban vegyesek voltak, ahogy egy 1853-ban Tompa Mihálynak írt leveléből kiderül:

„Hanem az szép dolog, hogy a Kisfaludy-társaság vagyis Eggenberger-féle kiadás mind ezideig nem tudott elfogyini: oka? talán a közönség? óh nem! aranyért sem lehetett volna néhány év óta kapni sem a pesti, sem a vidéki könyvárusoknál, kivéven az Eggenberger úr becses boltjának valamely sötét zugát. Mióta Kőrösön vagyok is, számtalan ember kérdezte nálam, állítván, hogy Pesten nem kapható, ők bejártak érte minden könyvárust. Így árulják a magyar könyvet.”

Arany többszöri próbálkozás után 1860-ban költözött fel véglegesen Budapestre családjával együtt. Először a Három Pipa utcában laktak, a Belső-Ferencvárosban, egy négyszobás lakásban, az utca ma Erkel Ferenc nevét viseli. 1861-ben ugyancsak Tompának írta:

„Ez egy 4 jó szobás szállás, de baj az, hogy a központtól kissé távol, hogy második emelet, hogy biztos padlás nincs, kamra nincs, s ami fő – hogy többnyire oly nép lakja, mely ökölrel szokta ügyes-bajos dolgát igazítani egymás közt. Szóval oly ház ez, hol szemünkbe mondják vagy beizengetik, hogy itt minden lakó becsületes, csak mi nem. Ezért, noha a szobák jók, s már igen lakályossá tettük – bére is mérsékelte – tavasszal költöznünk kell innen.”

Ez év februárjában utcájukat versben is megörökítette:

„Kisfaludy egy pipáról
Monda elmés pipadalt:
Illő, hogy e »három pipa«
Nyujtson érte diadalt.
Éljen hát az ő utcája!
S a magyarnak »nagy pipája«
(Mint a régi példa jár),
Legyen egyszer tömve már!”

Az új környezet, a nagyváros számtalan történeti emlékével, érdekességével és jellemzőjével műveibe is bekerült. Az Üllői út mellett lévő közparkról például ezt közölte egyik írásában:

„Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utcáiból az Orczy-kert hűs árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, minthogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság, hanem szorosabb viszonyról fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, fia volt ama Lőrincnek, kinek arcképét minap vették lapunk olvasói.”

Ebben a lakásban 1864-ig maradtak, amikor átköltöztek az Üllői út 7. szám alatti, kétszintes épületbe. Ez a Kálvin térhez közelebbi lakóház ma két, később épült háromemeletes között található. Innen járt be dolgozni a Magyar Tudományos Akadémiába is, amelynek 1865-ben lett a titkára. A következő évtől az Akadémia épületében lakást kapott, ahová családjával együtt beköltözött, s itt laktak egészen a haláláig.

Budapest felgyorsult élettempója, az addig nem tapasztalt benyomások, a nagyváros újdonságai, fényei és árnyai természetesen ott hagyták a nyomukat más Arany-versekben is. Az önkényuralom múlt-

tán, a kiegészés előtt, majd azt követően a magyar közgondolkodás egyik centrális eleme a történetiség maradt, a hagyományokhoz való ragaszkodás. Ennek megfelelően egész kis történelmi panoptikumot lehetne összeállítani különböző műveinek fővárosi vonatkozású részleteiből. A történelmi korok közül például a Hunyadiak korát az *V. László* című ballada, Buda török kézre kerülését a *Török Bálint* című vers örökítette meg. A nem oly régi jelent, a szabadságharcot is versbe foglalta. Népszerű és elterjedt felfogás volt a hun és a magyar nép rokonsága, s a *Buda halála* című eposz/elbeszélő költemény le is festi – természetesen a képzelet által – a sok évszázaddal korábbi települést:

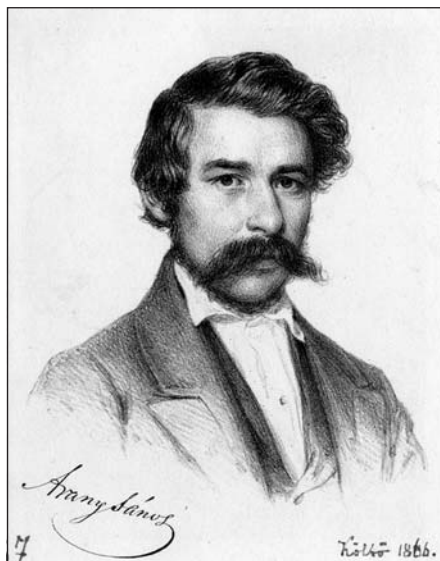
„Város vala régi, Duna jobbik partján,
Megtörve had által, Keve, Béla kardján;
Tornyai, bástyái, mellvédei most rom:
Húnok idejöttén alázza meg ostrom.
Teteje hamvva lőn; még falai állnak,
Lassu enyészettel ott hagyva halálnak,
Ügyefogyott aljnép csarnokait éli,
Szél benne bitangol: az északi, déli.
Erre legott minden, ha ki látta, gondol,
Képzeletök mindjárt építi a romból.
Rései megtöltve, árcai megásva:
Költözzél, oda át mind Budaszállása!”

Ugyanakkor Arany a fővárosban igazi nagyvárosi költő lett, aki meglátta a gyors fejlődés árnyoldalait is. Számtalan példával lehetne ezt az elvonuló érzékenységet alátámasztani, amely már korai benyomásként kísérté, ahogy ez a *Toldi* kilencedik énekéből is kitűnik:

„Pest város utcáin fényes holdvilág van,
Sok kémény fejezlik fenn a holdvilágban;
Barna zsindeletetők hunyázkodnak alább,
Megborítva mintegy a ház egész falát.
Azt hinné az ember: a padláson laknak,
Azért csinálták azt sokkal magasabbnak;
Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer újra kezdve.”

1861-ben írta *Vojtina ars poétikája* című versét a költőmesterségről. Ebben a város kiemelkedő részének leírását foglalta bele, említve a Városmajort, a Gellért-hegyet, a Tabánt, a Mátyás-templomot, az apró budai házakat és magát a Dunát. De kritikáját sem rejtette, a leíró rész utolsó mondatában a tisztaságot, rendezettséget hiányolva, a német beszédet sokallva:

„Állok Dunánk szélén, a pesti parton:
Elöttem a kép, színdús üde karton:
Felleg s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most száll le a város-majorba;
Büszkén a Gellért hordja bársonyát,
S fején, mint gondot, az új koronát;
Lenn a Tabánban egy toronytető
Gombjának fénye majdnem égető;
Míg fönt a Mátyás ódon temploma
Szürkén sötétlik, mult idők roma;
És hosszú rendje apró sűrű háznak
Fehérlik sorba', mint gyepen a vásznak;
Alant a zölden tiszta nagy folyam,
Mint egy smaragd tó bércek közt, olyan,
Meg nem legyinti szellő' s fecske szárnya,
Csak mélyén lüktet forradalmas árja;
Felszíne tükör; és abban, mikép

Arany János 1866-ban (Barabás Miklós litográfiája, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

*Tündéri álom, az előbbi kép
Tisztára mosdva, felfordítva ring,
Mint lenge kárpit, a merő fal ing...
Ábrándos lelkem a hullámba mélyed,
Vágyban elúszva búvárlom a mélyet:
Itt, itt a nimfák! itt a cháriszok!...
Az utcán por, bűz, német szó, piszok.”*

Pihenni, a világgal s magával számot vetni a csöndet kereste, így talált a Margit-szigetre, amelyet ekkor még nem kötött össze bekötőút a hiddal. *A tölgyek alatt* című verse közismert: „*A tölgyek alatt / Szeretek pihenni / Hova el nem hat / Város zaja semmi.*” *Híd-avatás* című balladája a nagyvárosi élet depresszióját, céltalanságát, kirívó személyes megoldását, az öngyilkosságot tematizálja, a veszteseket rajzolja, keserű humorral, hajlékony nyelvvel. De a nagyváros egy-egy jellegetes alakját is versbe foglalja *Öreg pincér* és *Hírlap-áruló* című verseiben. És mindezek mellé odatette saját magát is. Az 1877-ben írt *Ének a pesti ligetről* című versében rezignáltan számolt le a Városliget közönségével és a még előtte álló, várható, valószínűsíthető idővel:

*„Engem bozótja, gazza nem bánt,
Mert a gyom is természetes;
Nem is szídok tanácsot, kormányt,
Ha útam kissé szemetes;
Tudom, hogy itt az ősz, ha lábam
Alatt megzördül az avar;
S nyomot vesztek a sokaságban
(Csak a szó lenne több – magyar!)*

*Természetet s magányt keresvén
Fel nem söpört falevelen,
El-elvisz egy kalandor ösvény
A »rengetegbe« (képzelem);
Hol fű, fa zöldebb, – annak selyme
Nem törle annyi csizma-port,
Ennek se hántá buta elme
Kérgét le, vagy részeg csoport.*

*És gondolatim a »vadonban«
Ha jőnek, eljátszom velek,
Ábránd s szivarfüst közt; – azonban
Óramra-mimre ügyelek;
Szemeim a zöld szigetbe néznek,
Hol a vidám ifjú-öreg
Történetét a magyar észnek
Megírta – most már szendereg.*

*Nyugodjék!... méltóbb napi munkát
Nem végzett nála senki sem;
Sirjára, – mit most vadonunk ád,
E kis gyopár-szálat teszem.
S télen tovább bolyongok ismét,
Egyéb dolgom sincs, igaz a,
Mint várni nyugton a napestét
S elmenni csendesen – haza.*

*El is megyek, tán nemsokára,
Hír-név, dicsőség nem maraszt;
Tudom, mit ér fagyos sugára,
Itt is megtanulhattam azt:
Nyerd bár világi életedben
Ég s föld minden koszoruit:
Neved csak az, mit e ligetben
Egy sirkő rád olvas: Fuit.”*

Buda Attila

Arany János lakhelyei Pesten

Amikor Arany János véglegesen Pestre költözött, elsőként egy ferencvárosi lakóház lett az otthona az akkori Három pipa utca és az Üllői út sarkán. Az épület ekkor még csupán kétszintes volt. Aranynek a lakótársakkal és a környékkel kapcsolatban is voltak fenntartásai. Sokszor volt tanúja haragos és hangos veszekedésnek, a környéken lakók között sok volt a harsány élelmiszerárus, kofa, kereskedő, akik gyakori perlekedésükkel zavarták szerkesztői, írói munkájában. Mégsem érezte rosszul magát itt, s ezt talán az is bizonyítja, hogy amikor bő három év múlva elköltözött, csupán néhány házzal odébb tette székhelyét, az Üllői út 7. szám alá. A Három pipa utcáról még költeményt is írt, melyet elsősorban az a hír ösztönzött, melyet a *Szépirodalmi Figyelő* 1. évfolyama 17. számában maga közölt:

„Emlegetik a lapok, hogy a »hárompipa utcát«, melyben szerkesztőségünk ideig való sátorát felütötte, Kisfaludy-utcának keresztelték...”

A folyóirat 1861. évi 21. számától kezdve már Kisfaludy utca szerepel a szerkesztőség címeként. Arany bosszúságára azonban a hír csupán hír maradt. Vagy az akkori Közmunkák Tanácsának adminisztrációja nem volt mintaszerű, vagy az újságok hírszolgáltatása nem volt olyan megbízható. Az utca átnevezését a lapok meghirdették, de a jelzőtáblákat az illetékes szervek sohasem szögeztették ki. Erre vall a *Szépirodalmi Figyelő* ugyanazon évi 41. számának „Vegyes” rovatában a 655. lapon Arany János következő utóirata:

„A zöldkert-utca a benne levő intézetről reáltanoda-utca új nevet kapott. A mi »Kisfaludy-utcánk« pedig, úgy látszik, megmarad 3 pipának. Figyelmeztetjük is azon tisztelt egyéneket, kik szerk. hivatalunkat föl akarják keresni, hogy ám jusson eszökbé Kisfaludy, de valóságban csak a három pipát vigyázzák, mert különben nem jutnak célhoz.” A Szépirodalmi Figyelő 1861. október 3-i számára ismét visszakerült, s mindvégig megmaradt a régi cím: „Üllői-úti és 3 pipa-utca sarkán 11-ik szám.”

Kisfaludy Károlyról végül 1871-ben neveztek el utcát; de akkor sem a Három pipa utcát, hanem a józsefvárosi Türedelem (vagy Türelem) utcát szentelték emlékezetének. 1897-ben a mai Csarnok tér és az Üllői út közötti részt Erkel Ferencről nevezték el, s csupán egy kis szakasz őrizte meg az eredeti nevet (Pipa utca).

Arany első pesti lakóháza a költő elköltözését követően számos átalakításon ment át. 1869-ben Senger János építész tervei alapján új emelettel gazdagodott, de már 1884-ben ismét megtoldották egy épületrésszel, egy bizonyos dr. Kiss Jakab háztulajdonos megrendelésére. 1927-ben Böhm Béla moder-

Arany János első lakóháza az Üllői út 15. sz. alatt (Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény)

Arany domborműves emléktáblája az Üllői út 15. sz. alatti házban (Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény)

Arany második pesti lakóhelye az Üllői út 7. sz. alatt (Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény)

birtokában, ekkor eladták Rickl Gézániának, akitől később Szokováth István vette meg, s ő egészen az államosításig tulajdonos maradt.

Szalay László elhunytával Arany a Magyar Tudományos Akadémia titkára lett. .-től, majd .-én a közgyűlés főtitkárnak nyilvánította. Már titkárként is hivatali lakás járt neki az Akadémia palotájában, de ő évekig nem volt hajlandó odaköltözni. Csak 1867-ben hagyta magát meggyőzni arról, hogy ismét lakást cseréljen. Harmadik, és egyben végleges fővárosi lakóhelye az Akadémia Friedrich August Stüler berlini építész által tervezett palotája lett, mely 1862 és 1865 között épült fel a mai Széchenyi téren.

A főtitkári teendők alól megromlott egészsége miatt többször kérte felmentését. 1877-ben lemondott főtitkári hivataláról, de ezt az Akadémia nem fogadta el, hanem egy évre szabadságra küldte. Miután ez letelt, megismételte lemondását, 1879-ben pedig harmadszor is kérte a felmentését, és ezt már elfogadták. A döntéshozóknak közben az is feltűnt, hogy főtitkári fizetését, melyet egyébként az alapszabályok életfogytig biztosítottak neki, már az eltelt két évben sem vette fel. Ezért arra kérték, hogy legalább az Akadémia palotájában levő főtitkári lakást használja a továbbiakban, tiszteletbeli főtitkári címmel tüntették ki, és igazgatótaggá választották.

Arany egykori lakószobájának ablaka az épület Akadémia utcai oldalának I. emeleti utolsó ablaka volt. Erre szerelt fel utolsó éveiben egy kicsinyke zászlót, mely a széljárást jelezte. Ebben a szobában írta utolsó születésnapján, 1882. március 2-án e sorokat:

*„Életem hatvanhatodik évébe’
Köt engem a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.”*

1882. október 22-én e szobában hunyt el.

A Magyar Tudományos Akadémia palotája a pesti Széchenyi téren (Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény)

nizálta a házat, végül 1965-ben kapott legutóbb új arculatot az épület, s látható most is az Üllői út 15. szám alatt.

A második lakás, a már említett Üllői út 7. szám alatt, egy szép, klasszicista stílusú épületben volt megtalálható. A ház a nagy pest-budai árvíz után, 1839-ben épült Kasselik Ferenc tervei szerint. Az áradás Ferencvárosban végezte a legnagyobb pusztítást, hisz az itteni házak nagy része vályogból épült. Valószínűleg a Kasselik-féle épület helyén is ilyen állhatott. Az építető Steinbach Alajos kereskedő volt, aki nem sokkal az árvíz előtt telepedett Magyarországra. A ház 1916-ig volt családja

Napjainkban ez a Tudós Klub utolsó szobája, 1950-től kétablakosra bővítvé. Itt látható az Arany halála 100. évfordulójára elhelyezett dombormű, Borsos Miklós alkotása. A ma *Arany-szobának* is emlegetett udvari helyiséget az egykori konyhából és folyosórészből alakították ki 1950-ben. Ugyancsak a főtitkári lakáshoz tartozott a mai Kézirattár utolsó helyisége, s hozzá csatlakozott a szintén egyablakos főtitkári hivatal. A Tudós Klub és a Kézirattár közti lépcsőházat szintén 1950-ben alakították ki.

Gönczi Ambrus

Strobl Alajos Arany János-szobra a pesti Múzeumkertben

Arany János utolsó öröme – mint barátja, a híres műkritikus, irodalomtörténész Gyulai Pál (1826–1909) megjegyezte – Petőfi szobrának leleplezése volt. Ezen az ünnepségen, bár szeretett volna részt venni, végül nem tehetett, mert a szoboravatás napjának (1882. október 15.) reggelén rosszul lett, majd egy héttel később akadémiai otthonában elhunyt.¹ A Petőfi-szobor története azonban még egy ponton „találkozik” Arannyal, amikor a Petőfi-szobor-bizottság 1883. január 27-én tartott záróülésén arról döntött, hogy a szoboralapban megmaradt összegből 500 Ft-ot a tervbe vett budapesti Arany-szobor megvalósítására átadnak.²

Szobrot Aranynak!

E szép gesztus idején Arany János szobrára³ több mint két hónapja folyt a gyűjtés. Ugyanis már néhány nappal a nagy költő halála után a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezte, hogy egykori titkárnak szobrot emeljenek. A tudós társaság elnökének vezetésével, az 1882. október 30-i döntést követően alakult meg az Arany-szobor-bizottság, amelybe az Akadémián kívül a Kisfaludy Társaság, a Főváros és a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács delegált tagokat. A bizottság hivatalosan november 1-jén adta ki felhívását a gyűjtésre, amelyről ekkor még csak annyit lehetett tudni, hogy Budapest egyik közterén fogják felállítani. A gyűjtőíveket még november elején szétküldték és elkezdődhetett a közadakozás.⁴ A szoborbizottság alakuló ülésére azonban csak november 25-én került sor Lónyay Menyhért gróf elnöklete alatt. A bizottság elnöki posztját az MTA elnöke töltötte be, először Lónyay, majd 1884-ben bekövetkezett halála után Trefort Ágoston (aki ezzel egyidőben kultuszminiszter is volt), végül az ő elhunytát követően (1888 novemberétől) Eötvös Loránd báró. A bizottság titkári feladatait a kezdetektől Beöthy Zsolt akadémikus, jeles irodalomtörténész, a Kisfaludy Társaság titkára látta el. Az alakuló ülésen a meglévő tagok mellé további tagokat választottak: Lukács Antal földhitelintézeti igazgatót és Ybl Miklós építész, Jókai Mórt mint a Petőfi Társaság elnökét, valamint Lévay Henriket, gróf Károlyi Tibort és gróf Zichy Gézá. Az elnök közölte a megjelentekkel, hogy már az Arany halála utáni napokban az MTA határozata után felhívást adott ki (Gyulai Pállal, a Kisfaludy Társaság elnökével egyetértve) „*Arany Jánosnak Budapest főváros valamelyik közterén emelendő ércszoborra.*” A számozott íveket a Magyar Földhitelintézet küldte szét, amely a szoboralap kezelését is vállalta. Ezt megerősítendő az ülésen felszólalt – immár bizottsági tagként – Lukács Antal, a Földhitelintézet igazgatója, aki bejelentette, hogy elfogadva az MTA felhívását elvállalták az alap kezelését és 4500, folyószámmal ellátott ívet küldtek szét, amelyeken időközben már 9500 Ft gyűlt össze. Jelezte, hogy ezeket nem egyetlen nyugtázzák, hanem a hírlapok útján közzétett heti kimutatásokban.⁵ (A saj-

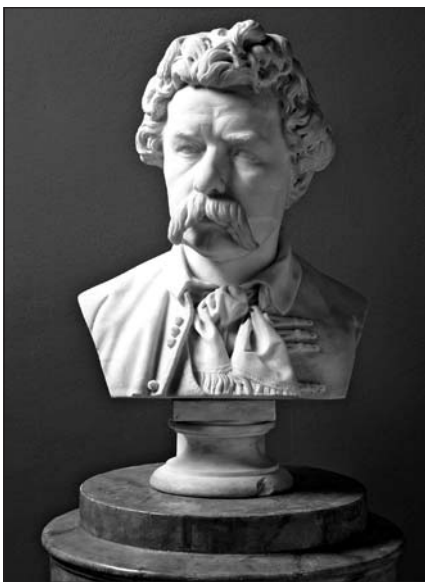
¹ Gyulai Pál: Arany János emlékezete. Budapesti Szemle, 36. k. 1883. 83. sz. [272–304.] 282. Gyulai egyébként Aranyt utolsó éveiben gyakran éppen a Petőfi szoborral „bosszantotta”, és ilyenkor a következő diskurzus hangzott el köztük: „*János! Eljősz-e a leleplezésre? Ha nem jössz, a Petőfisták azt mondják, irigységből maradtál itthon. Hiszen megyek! – felelte tréfás komolysággal Arany. – Már varrja is a szabóm a meggyiszín mentét és buzavirág-szín nadrágot.*” (Szinyei Ferenc: Arany humora. Budapesti Szemle, 121. k. 1905. 338. sz. [230–250.] 250.)

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), Kézirattár K 1227 Arany János szobor-bizottság iratai. 116. sz. Érdekeséggéppel megjegyezzük, hogy Petőfi és Arany egy-egy fehér márvány mellszobra a Magyar Nemzeti Múzeum díszlépcsőházában egymás mellett vannak felállítva (mindkettő Izsó Miklós alkotása).

³ Arany János szobrának történetére vonatkozóan eddig a legrészletesebb munkák a következők. Liber Endre: Arany János (1893. V. 14.). In: *Uő.*: Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, 1934. 209–215.; Szobrok Budapest-Józsefvárosban. Arany János és Semmelweis Ignác emlékműve. Összeáll.: *Stróbl Mátyas.* (Strobl Alajos köztéri szobrai 4.) Budapest, 2016. 5–28.

⁴ Arany szobra. Vasárnapi Ujság, 29. évf. 1882. nov. 12. 46. sz. 376.

⁵ MTAK Kézirattár K 1597/1. sz. n. A szoborbizottság 1882. november 25-i ülésének jegyzőkönyve. A szoborbizottságban 1882 és 1893 között a korszak szellemi és politikai elitjének számos alakja vett részt, a fent említett személyek mellett a következők: Andrássy Gyula gróf, Degré Alajos, Fraknoi Vilmos, Gerlőczy Károly, Gyulai Pál, Harkányi Frigyes, Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, Ipolyi Arnold, Kaas Ivor báró, Kammermayer Károly, Károlyi Gyula gróf, Keleti Gusztáv, Lipthay Béla báró, Nagy Miklós, Pasteiner Gyula, Pauler Tivadar, Pulszky Ferenc, Szász Károly, Széchenyi Béla gróf, Stoczek József, Tóth Lőrinc, Zichy Antal, Vadnay Károly, Visi Imre (MTAK Kézirattár. K 1227 Az Arany szoborbizottság iratai. 115. sz. lista a tagokról).

Izso Miklós 1874-ben készített Arany-szobra a Magyar Nemzeti Múzeum díszlépcsőházában (Rosta József felvétele)

összege a *Budapesti Hírlap* a november 21-i szoborbizottsági ülés döntéseiről szóló beszámolójában írt. Ezt összevetni az eredeti fennmaradt jegyzőkönyvvel nagyon érdekes, mert jól látható, hogy a lapban megjelentek egy-két részlettel gazdagabbak, mint a bizottság hivatalos jegyzőkönyve. Ekkor egyébként a szűkebb, ún. végrehajtó bizottság ülésezett és arról döntött, hogy a nagy bizottságnak a szobor helyéül a Nemzeti Múzeum főhomlokzat előtti teret, alakjára nézve az ülő szobrot javasolja, azaz, hogy a „talpazata domborművekkel lenne díszítendő, Arany János költeményeiből vett motívumokkal”, valamint, hogy általános, nem csak hazai művészekre szorítókozó pályázatot írjanak ki, amelynek során a művészeknek 3 láb magas gipszmintát kelljen benyújtaniuk.¹⁰

Vita a szobor helyéről

Arany János szobrának esetében a legnagyobb problémát nem az emlékkállításához szükséges összeg előteremtése, hanem mint kiderült, a szobor helyének kijelölése jelentette. A kérdés vitát generált, először a bizottság 1883. május 28-i ülésén. Ekkor Pulszky Ferenc a Nemzeti Múzeum előtti teret javasolta, amelyet Henszlmann Imre és Vadnay Károly is támogatott, Kaas Ivor ellenben a pesti Vigadó előtti sétányt látta megfelelő helynek, míg Liphay Béla a bizottság figyelmébe ajánlotta a Várkert előtti kis teret, a Széchenyi-sétányt és a Gyár utca kis tereit.¹¹ A bizottság végül az ekkor létrehozott 10 tagú végrehajtó bizottságot bízta meg javaslatlással. Ezt – mint már fentebb említettük – meg is tette a múzeumkerti helyszínt tartva a legalkalmasabbnak. A kérdés azonban nem került ezután sem nyugvópontra, sőt a következő, 1884. március 10-i bizottsági ülésen a helyszínről szóló vita tovább folytatódott. Elő-

⁶ A hírlapírók egyesülete Kaas Ivor bárót, Nagy Miklóst és Visi Imrét küldtek a bizottságba (MTAK Kéziratár K 1227 93. sz. A bizottság 1883. március 5-i ülésének jegyzőkönyve.).

⁷ Budapesti Hírlap, 3. évf. 1883. jan. 24. 24. sz. 3., ápr. 9. 98. sz. 5.

⁸ Budapesti Hírlap, 3. évf. 1883. febr. 15. 46. sz. 5., márc. 6. 65. sz. 4., aug. 23. 232. sz. 5., szept. 12. 251. sz. 6. A szükséges összeg tehát gyorsan gyűlt, de eredetileg ennél is hamarabb össze szeretnék volna szedni azt, hiszen a gyűjtés kitűzött határideje 1883. április 15-e volt. Beöthy Zsolt mindenesetre október 20-án kérelemmel fordult az Arany-szoboralap gyűjtőihez, hogy küldjék be a összegyűjtött adományokat, mert a határidő már lejárt (Budapesti Hírlap, 3. évf. 1883. okt. 21. 290. sz. 6.).

⁹ Arany János szobra. Budapesti Hírlap, 3. évf. 1883. nov. 21. 321. sz. 3.

¹⁰ MTAK Kéziratár K 1227 93. sz.

¹¹ Uo. 94. sz. Az 1883. május 28-i bizottsági ülés jegyzőkönyve.

szőr Liphay Béla szólalt fel egyszerre több ellentétes javaslatot említve: a korábban általa felvetett helyszínek mellett még a Barátok (Ferenciek) terét, az Erzsébet teret és a Múzeumkert egyik oldalterét is alkalmasabbnak találta a végrehajtó bizottság által kijelöltnél. Ezzel együtt Liphaynak a végső indítványa az volt, hogy a helyre vonatkozóan a bizottság előre ne hozzon döntést, hanem majd a felállítandó szobor művészeivel egyetértve határozza azt meg. A múzeum előtti elhelyezés ellen ezt követően Ipolyi Arnold püspök is felszólalt, mert a múzeumépület „szerinte a szobornak nem szolgálhatna alkalmas háttérrel”. Gerlóczy Károly alpolgármester pedig azt javasolta, hogy a döntés megkönnyítése céljából egy ideiglenes mintát állítsanak fel a szóba jöhető tereken. Végül miután Szász Károly és Beöthy Zsolt a múzeumkerti helyszín mellett nyilatkozott, a bizottság úgy döntött, hogy egy albizottságot küld ki, amely a javaslatba hozott tereket szemügyre veszi és újabb indítványt készít.¹² A kiküldött bizottság, amelynek Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója (aki itt a Képzőművészeti Tanács elnökeként, delegáltjaként vett részt a bizottságban), Henszlmann Imre, Keleti Gusztáv és Széchenyi Béla gróf lett a tagja, már másnap, 1884. március 11-én elvégezték feladatukat. Az albizottság ezt követően a Múzeumkertet ajánlotta felállítási helyül, azt a helyet, ahol az Arany-szobor ma is áll. Erre a következő érveket hozták (egszersmind reflektálva Ipolyi aggályaira):

„1. Hogy a szoboremlék talpazata s a muzeum főlépcsője között, ugyszintén a szoboremlék s a kert rácszata között egy a közlekedésre mint a kényelmes megszemlélésre, ha nem is bő, de elegendő tér maradna.

2. Hogy a fölmerült aggodalom, mintha a körüt felől nézve, a szoboremlék hatását a mögötte fekvő muzeum lépcsőnek keresztbe futó vízszintes vonalai csökkentenék, alaptalan; mert onnan, vagyis a muzeum portáléljával átellenben a járda legtávolabb szempontjából tekintve is a szobor alakja a lépcső legfelsőbb fokán is jóval túlemelkedőnek mutatkoznék.

3. Hogy a Muzeum épülete, nagy tömegének daczára, nem volna épen kedvezőtlen háttere az elejébe emelendő szoboremléknek. Sőt mondhatni, hogy e nagyszabású középület, nyugodt tagozatával, nagyszerű oszlopcarnokával, eszményiebb rendeltetésével hangulatot keltene az emlékszobor javára, melyet a környező kert élő virágdíszre meg emelni lesz hivatva.”

De ez az ad hoc bizottság sem volt egységes, mert Széchenyi Béla bár részt vett a helyszíni bejárásán, de „más javaslata lévén a szobor elhelyezése iránt”, az erről szóló jelentést, ajánlást nem írta alá.¹³ A javaslatot június 13-án tárgyalta a bizottság, ekkor derült ki, hogy az albizottság negyedik tagja, Széchenyi Béla a Gyár utcai sétányt javasolja. Ezután a jegyzőkönyv megfogalmazása szerint „hosszabb eszmecsere” következett, amelynek során megállapodtak a tagok, hogy a szobor ne kerüljön nagy térre és a pályázatot a tér megjelölése nélkül hirdessék meg. A pályázati kiírás szövegének szerkesztésével Keleti Gusztávot bízták meg.¹⁴ A pályázati határidő a jegyzőkönyvben nem szerepel, de a lapok mégis hozták az információt: 1885. június 1.¹⁵ Ennél azonban sokkal érdekesebb, hogy egyértelműen azt írta a sajtó, hogy a hosszabb vita után (amit említ a jegyzőkönyv is) nem egy halogató döntés született, hanem a bizottság elfogadta a szobor Nemzeti Múzeum előtti elhelyezését.¹⁶ E mögött tudatos manipulációt is sejthetünk, hiszen a jegyzőkönyvben a megfogalmazás ezzel ellentétes.

A pályázati kiírás következett volna, de úgy látszik, hogy elfogadott helyszín nélkül ezt a döntő lépést nem tette meg a szoborbizottság. A szóban és írásban mintakészítésre felkért művészek pedig nem vállalták a munkát a szobor helyének megjelölése nélkül. Hogy kiket kerestek meg, azt nem tudjuk pontosan, de talán köztük volt Huszár Adolf, akinek 1885 januárjában bekövetkezett halála után a hagyatékában találtak Arany-szobor vázlatot.¹⁷ (Huszár halála után az általa tervezett és éppen készülő Deák-szobor munkálatainak felügyeletét Strobl Alajos látta el, aki e munkája alatt ismerkedhetett meg jobban Schickedanz Alberttel, aki a Széchenyi téren ma is álló monumentális szobor talpazatát tervezte.) Egy viszont biztos, hogy nemcsak hogy nem írták ki a szoborpályázatot, de a bizottság egy évig nem is ülésezett, hiszen az említett 1884. június 13-i ülés után legközelebb 1885. június 2-án találkoztak a bizottsági tagok. De a jelenlévők csekély számára hivatkozva ekkor sem hoztak döntést a hellyel kapcsolat-

¹² Uo. 97. sz. Az 1884. március 10-i bizottsági ülés jegyzőkönyve.

¹³ MTAK Kéziratár K 1227 118. sz. Az albizottság 1884. márc. 11-én kelt jelentése az Arany-szobor múzeumkerti elhelyezése tárgyában.

¹⁴ Uo. 98. sz. Ekkor arról is döntöttek, hogy a pályázóknak 2 és 3 láb magas mintákat kell benyújtaniuk és nemcsak ülő, hanem álló alakokkal is lehet pályázni.

¹⁵ Budapesti Hirlap, 4. évf. 1884. jún. 14. 163. sz. melléklet p. n.

¹⁶ Uo., Fővárosi Lapok, 21. évf. 1884. jún. 14. 139. sz. 907.

¹⁷ Huszár Adolf hagyatéka. Budapesti Hirlap, 5. évf. 1885. jan. 27. 27. sz. 6.

latosan, csak azt az egyet határozták el, hogy a pályázatot csakis a szobor helyének megjelölésével hirdetik meg.¹⁸ Négy nappal ezután újabb, immár ügydöntő bizottsági ülést tartottak, ahol minden jelenlévő külön kifejtette a véleményét. A legtöbben az Erzsébet tér, a Deák tér és a Múzeumkert mellett érveltek. A legérdekesebb javaslatot Ybl Miklós tette, aki a múzeumi „főlépcső aljának közepén” képzelte el az Arany-szobrot. Az ülésen a szavazásból az Erzsébet tér került ki győztesen.¹⁹ Ebben a kérdésben időközben nemcsak egy belső vita folyt, hanem tulajdonképpen 1884-ben kialakult egy olyan fővárosi álláspont, amely merőben eltért a szoborbizottságétól. 1884. március 30-án a Főváros Képzőművészeti Bizottsága Gerlóczy Károly alpolgármester elnökletével a Népszínház előtti alakítandó téren javasolta a szobrot felállítani.²⁰ Ezt a helyszínt Gerlóczyék mindvégig preferálták, de a döntési jog nem a fővárosé volt ebben a kérdésben, hanem a szoborbizottságé, az viszont egyáltalán nem vette figyelembe, hanem, mint említettük, a Múzeumkert és az Erzsébet tér versenyzett e kérdésben. Miután az 1885. június 6-i ülésen az Erzsébet tér mellett szavaztak többen, a szoborbizottság június 15-én a fővárosi törvényhatósághoz fordult a kéréssel, hogy „*Engedné át az Arany János szobrának helyéül az Erzsébet téri sétány közepét; s ha ezt nem engedhetné át, akkor a két szélső körönd közül azt, a melyik a fürdő utcához [ma: József Attila utca] közelebb esik.*”²¹ A fővárosnál az Erzsébet teret nem nagyon támogatták, annál még a múzeumkerti helyszínt is elfogadhatóbbnak tartották. Hogy a kérdést eldöntsék, a főváros egy vegyesbizottságot hívott össze, amelybe meghívta a szoborbizottságot is (azaz kérte, hogy delegáljanak néhány tagot). Ezt azonban a bizottság többszöri kérésre sem volt hajlandó megtenni, amivel minden bizonnyal jelezni kívánta, hogy ez a döntés az ő kompetenciájába tartozik. Az ún. vegyes bizottság végül is 1886. április 17-én megtartotta ülését az Új Városház közgyűlési társalgó termében. Az ülés jegyzőkönyve a résztvevők felszólalásaival ma is nagyon érdekes olvasmány, legszívesebben az egész megbeszélést részletesen ismertetnénk, de az végképp szétfeszítené e tanulmány kereteit. Két-három momentumot azonban kiemelnénk. Az egyik résztvevő Ybl Miklós volt (aki, mint említettük, a szoborbizottság tagja is volt, de ide maga a törvényhatóság delegálta), akinek hozzászólása két szempontból is érdekes. Fentebb már említettük az ő javaslatát a szobor elhelyezésére, ugyanakkor ezen a vegyes bizottsági ülésen elhangzottakból derül ki, hogy a múzeumkerti elhelyezés ötlete maga is tőle származott. Ybl ekkor jelezte, hogy eredeti indítványát tévesen magyarázták, mert ő sohasem gondolt a főhomlokzat előtti térre, hanem mindig is a „*főhomlokzat előtti lépcsőfokok megosztási helyén*” (tehát a múzeumlépcsőzet közepén) tervezte a szobor felállítását. Jelezte, hogy ezt az elképzelését továbbra is fenntartja és ehhez még egy olyan indokot is megemlíttet, amely az eredeti Pollack-féle terv megvalósítására vonatkozóan talán az utolsó hivatalos előterjesztés volt: az általa javasolt helyszínt ajánlva emlékeztette a jelenlévőket, „*hogy már az eredeti tervezés szerint is a múzeumnak – fővárosunk e legkiválóbb épületének – központja reliefekkel láttandó el. E tekintetben tehát legmértöbb megkezdése volna a szobor a későbbi nagyobb szabású művészi alkotásoknak.*” Ybl javaslatát többen támogatták, végül csak egy megjegyzés fogalmazódott meg ellene, amely Zichy Antaltól származott. Ő azt tartotta problémának, hogy ha a múzeum lépcsőjére kerül Arany szobra, akkor az idegenek azt gondolhatják majd, hogy az intézmény alapítóját látják. Ezt a helyet szerinte Széchenyi Ferencnek kell fenntartani. E megbeszélésen a tizenkét résztvevőből tíz elmondta a véleményét. A véleményeket Gerlóczy Károly foglalta össze: esztétikai szempontból a múzeumlépcsőt, minden más szempontból a Népszínház előtti teret javasolva a szoborbizottságnak. Az alpolgármester hosszasan szólt az utóbbi mellett, de a határozati javaslatban még mindkettő szerepelt. Tíz nappal később azonban a fővárosi közgyűlés elé már csak a Népszínház előtti elhelyezés javaslata került és a közgyűlés ezt is szavazta meg.²² A szoborbizottság ezután lépéskényszerbe került, immár nem lehetett tovább halogatni a szobor helyének ügyében a végső döntést. Ezt a Trefort Ágoston elnökletével megtartott 1886. június 18-i ülésen ki is mondták. Itt Trefort ajánlatára a bizottság visszatért „*legelső megállapodására*”, hogy az Arany-szobrot a Múzeum-

¹⁸ MTAK Kézirattár K 1227 99. sz. Az 1885. június 2-i bizottsági ülés jegyzőkönyve.

¹⁹ Uo. 100. sz. Az 1885. június 6-i bizottsági ülés jegyzőkönyve. Az erről szóló egyik hírlapi tudósításból azt is megtudhatjuk, hogy a szoborra ekkor már 100 ezer Ft állt rendelkezésre (Budapesti Hírlap, 5. évf. 1885. jún. 8. 156. sz. 1.). A helyről szóló vita folyamán több külső javaslat is érkezhetett a szoborbizottsághoz, egy biztosan érkezett Fazekas János műfaragótól, aki 1885. június 3-án írt levelében a Deák téri helyszínt javasolta, az Erzsébet téri pedig nem ajánlotta, „*mert ott nem dominálhatna a szobor és egyébként is oda Erzsébet királynéje jöme*”. (MTAK Kézirattár K 1227 119. sz.)

²⁰ Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV. 1407 b. III. 21038/1884. – III. 1115/84. A megfelelő kis teret a Kerepesi úti Kassalik-ház lebontása után tervezték kialakítani.

²¹ BFL IV. 1407 b. III. 1115/84.

²² BFL IV. 1407 b. 7193/1886. 728. VII.

kertben a főhomlokzat előtti tér közepén állítsák fel.²³ (Az ülésen ekkor nem volt jelen Ybl, úgyhogy nem tudta képviselni „lépcsős” tervét.) A szoborbizottság tagjai ezzel a döntéssel egy több mint három évig folyó vita végére tettek pontot.

Az Arany-szobor tehát a Magyar Nemzeti Múzeum palotája elé került, de ma is felmerül sokakban a kérdés, hogy miért pont ide? Hiszen erre a helyre leginkább a múzeumalapító Széchenyi Ferenc szobra illett volna, vagy 1848 nyomán Petőfi Sándoré. Utóbbi fel is merült Reményi Edéékben, de azt végül mai helyén, a Március 15-e (volt Eskü) téren állították fel. Arany szobrának magától értetődő helye lett volna az Akadémia előtti téren (a mai Széchenyi téren), de az már foglalt volt a Széchenyi- és Deák-szobrok miatt. Igaz, hogy korábban, az 1870-es évek elején – tehát még bőven Arany életében – születtek olyan tervek, amelyek az akkori Ferenc József tér rendezési tervében a monumentális Széchenyi- és Deák-szobrok mellett számoltak egy kisebb Arany- és Vörösmarty-szoborral. is.²⁴ Ebből ugyan nem lett semmi, de hogy ez az elképzelés teljesen nem halt el, jól mutatja, hogy Zichy Antal e két szobor együttes felállítását, egymással szemben való elhelyezését javasolta (a fent említett vegyes bizottsági ülésen) az Erzsébet térré. Arany János szobra tehát a Nemzeti Múzeum épülete elé került, ami már magában felveti a kérdést: mi köze volt Arany-nak a múzeumhoz? Egészen egyszerű lehet erre a válasz: a nemzet múzeuma ekkor még nemcsak a nemzeti múlt történeti emlékeit gyűjtötte, hanem pl. a nemzeti irodalomét is (a múzeumi könyvtár, az Országos Széchenyi Könyvtár különböző gyűjteményeiben), ez a kettő ekkor még nem vált el teljesen egymástól és a Magyar Nemzeti Múzeum így sokkal többet jelentett még, nem csupán egy történeti-régészeti jellegű muzeális intézményt.

A szoborpályázat

Az Arany-szobor elhelyezésének kérdése tehát eldőlt, így a szoborpályázat kiírhatóvá vált. A szoborbizottság a helyszínről is végleg döntött ülésen a pályázat megszervezését Keleti Gusztávra és Beöthy Ödönre bízta.²⁵ A pályázatot ezt követően 1886. július 5-én írták ki Arany János „szoboremlékére”. A pályázati kiírásban elsőként szerepelt az a kikötés, hogy a pályázaton csak magyar születésű művészek indulhatnak. (Eredetileg nem ez volt az elképzelés, de ez időközben megváltozott.) A pályázóknak Aranyt „*férfikora teljében, élethű hasonlatossággal, egyéniségének lehetőleg találó kifejezésével, ülő alakban*” kellett ábrázolniuk. Előírták azt is, hogy pályázni csak plasztikai mintákkal lehet, amelyet 1/5 arányban kell elkészíteni. A kiírásban szerepelt az is, hogy a „*talpazatot a költő epikai tárgyú műveiből merített földombormivű ábrázolatok vagy egyéb szabadon álló alakok díszíthetik*”. A szoborbizottság azt is jelezte a pályázóknak, hogy a szobor és a mellékalakjai ércből lesznek öntve és a talpazat nemes és szilárd kövekből készülhet el, valamint, hogy arra nemzeti adakozásból 70–80 ezer Ft áll rendelkezésre. Pályázni akár névvel, akár jeligével is lehetett. A pályaműveket az Akadémia főtitkára hivatalába kellett elküldeni 1887. május 1-jéig.²⁶ A munkára tehát nagyjából 10 hónap állt a pályázni kívánók rendelkezésére. Ezt az időt a résztvevő szobrászok már a kezdet kezdetétől kevesellték. 1887. február végén aztán sikerült is elérniük, hogy a bizottság október 1-jéig meghosszabbítsa a határidőt.²⁷ Voltak azonban többen is, akiknek ez a hosszabbítás is kevés volt és a szobrászok egy csoportja (Szécsi Antal, Bezerédi Gyula, Brestyánszky Béla, Szász Gyula, Loránfi Antal, Donáth Gyula, Zala György), amikor már közeledett a megszabott határidő, kérvénnyel folyamodtak a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy hosszabbítsák meg újra három vagy legalább két hónappal a szoborpályázat határidejét. Több egyéni indok mellett főként „*a szoborminta szokatlanul nagy méretei*” miatt kérték a halasztást. Ezt követően a szobrászok egy másik csoportja (Róna József, Keszler Adolf, Strobl Alajos és Gerster Kálmán, Alpár Ignác és Kiss György, Tóth István) viszont arra kérte a minisztert, hogy ne hosszabbítsa meg a szoborpályázat határidejét. Két szobrász, Loránfi Antal és Szász Gyula mindkét levelet aláírta, előbbi – nyilatkozata szerint azért, mert a pályázattól visszalép, utóbbi pedig azért, mert mégis elkészült a pályamunkájával. (Ebben a levélben megjegyezték, hogy a másik, halasztást kérő levél egyik aláírója,

²³ MTAK Kézirattár K 1227 101. sz. A szoborbizottság 1886. június 18-i ülésének jegyzőkönyve. Zichy Antal volt az egyetlen, aki a főváros delegáltjaként képviselte a törvényhatóság álláspontját és a múzeumkerti helyszín ellen érvelt (többek közt azzal is, hogy a múzeumból kijövő közönség Arany hátát látja majd – ld. uo. 102. sz.), de Trefort indítványával elsöpörte még a vitát is és a döntés egyöntetű lett. Ezt követően Eötvös Loránd báró, a szoborbizottság elnökeként hivatalosan kérte a minisztertől, tehát Treforttól, hogy engedélyezze a szobor elhelyezését a megállapított helyen (uo. 1. sz.). Az engedély persze megjött (uo. 3. sz.).

²⁴ Budapesti Közlöny, 7. évf. 1873. febr. 28. 48. sz. 3.

²⁵ Ld. a 23. jegyzetet.

²⁶ MTAK Kézirattár K 1227 123. sz. Pályázati hirdetés Arany János szoboremlékére (nyomtatvány) Ezt a napilapok is hozták, ld. pl. Arany János szobra. Budapesti Hírlap, 6. évf. 1886. júl. 16. 195. sz. melléklet p. n.

²⁷ Budapesti Hírlap, 7. évf. 1887. febr. 6. 36. sz. 3., febr. 26. 56. sz. 3.

Brestyánszky nem is dolgozik a pályázaton.)²⁸ A halasztás kérdését Szoborbizottság 1887. szeptember 17-i ülésén tárgyalta. Miután a bizottsági ülést elnöklő Trefort Ágoston (egyben kultuszminiszter) ismertette a hozzá érkezett két fenti beadványt, a bizottság azt a döntést hozta, hogy mivel a határidővel kapcsolatosan a kérvényezők tévedésben vannak – hiszen az nem szeptember, hanem október végén jár le –, a határidőt a bizottság fenntartja.²⁹ A pályázat leadási határideje tehát október 31-én járt le, eddig az időpontig kellett eljuttatni az 1/5 léptékű pályaművet a városligeti Iparcsarnokba. A határidő lejártán napján felvett jegyzőkönyv szerint a minták átadására kitűzött három napon összesen tíz pályázat érkezett be, közülük három névtelenül, jelíggel. A tíz pályázat kilenc pályázót takart, mert Zala György egyszerre két pályaművet is beadott. Rajta kívül a következő szobrászok pályáztak: Bezeredy Gyula, Keszler Adolf, Kiss György Alpár Ignác építésszel együtt, Róna József, Strobl Alajos, Szász Gyula, Székely Antal és Tóth István.

A pályaműveket ettől kezdve közszemlére tették és a zsűri is hamarosan megkezdte munkáját. A pályázatot bíráló bizottságba a szoborbizottság elnöke kívül az Akadémia és a Képzőművészeti Társulat két-két tagja, valamint a Magyar Mérnökök és Építésszek Egylete és a Fővárosi Tanács egy-egy tagja vett részt. E hét személyen kívül két külföldön élő magyar születésű szakértőt is felkértek a pályaművek elbírálására a Berlinben élő Klein Miksa és a Bécsben tevékenykedő Tilgner Vilmos személyében. Ők végül december elején írásban adták le szakvéleményüket,³⁰ a zsűri többi tagja pedig 1887. december 21-én ült össze, hogy eldöntse a pályázat eredményét. Nem akármilyen összetételű grémium döntött az Arany-szoborról: Trefort Ágoston (elnök), Gerlóczy Károly, Henszlmann Imre, Keleti Gusztáv, Lotz Károly, Pulszky Ferenc és Ybl Miklós. A külföldi szakértők és a bírálóbizottság e hét tagja is egyöntetűen Strobl és Zala pályaműveit emelték ki a többi közül és az említett ülésen már csak kettőjük pályázatát mérték össze. Pulszky Ferenc mondta el először a véleményét, aki Zala művével (a 7. sz. pályaművel) kapcsolatosan azt kifogásolta, hogy a múzeum főkapuján kijövők a szobor hátulját látják és innen a szobor kedvezőtlenül hat. Pulszkyknak az sem tetszett, hogy Zala (egyébként egyedülként) nem a talpazat tetejére, hanem alulra (alacsony talpazaton nyugvó székre) ültette Arany szobrát és fölötté magas oszlopon lebegve géniusz jelent meg a költő fölé koszorút tartva. Pulszkyknak Strobl szobra jobban tetszett, különösen szépnek találta Toldi mellékalakját, amely az első (ekkor bírált) terven még az emlékmű hátsó, múzeum felőli oldalán szerepelt. Az elől elhelyezett női alakot azonban a kor kultúr-pápájának tartott múzeumigazgató is gyengébbnek tartotta. Végül Strobl pályaművét tette az első helyre, Zala pályaműveit a második és harmadik, Róna Józsefét pedig a negyedik díjra javasolta. A végeredmény ez is lett, de előtte még a többi zsűritag is elmondhatta a bírálatát. Yblnek pl. éppen Zala egyedi látásmódja, Arany ülő alakjának elhelyezése tetszett meg annyira, hogy őt helyezte az első helyre és Stroblt utána. Henszlmann is Zala mellett tette le a voksot. Nemcsak a főalak elhelyezésének megoldása miatt, hanem mert ősrizinte Arany képszoobra Zalánál sikerült „*jellemző erővel*”. Ugyanakkor bírálta az architektúrát, amit áttevendőnek ítélt. Keleti Gusztáv már inkább Strobl felé hajlott, annak művét harmonikus egésznek tartva. Mivel a már korábban leírt és elhangzott bírálatok közül a legerősebb Strobl pályázatával szemben az volt, hogy Arany alakja kevésbé sikerült, képszoobra nem annyira kidolgozott, ezért Keleti elsősorban erre reflektált, amikor azt mondta: képesnek tartja Stroblt, hogy a főalakot később jobban kidolgozza. Véleményét azzal támasztotta alá, hogy példaként hozott Strobl korábbi munkái közül: az Operaház homlokzatán lévő Liszt- és Erkel-szobrot és a Deák-mauzóleum géniuszát. Ezután nem volt kétséges, hogy ő Stroblt teszi az első helyre. Gerlóczy Károly budapesti alpolgármesternek csak egy – nem igazán szakmai – érve volt: „*a megbízás olyan művésznek jusson, a ki nincs munkával fölötté elhalmozva*”. Ezután Strobl Alajosra szavazott, aki ekkor még valóban nem volt elhalmozva munkával úgy, mint vetélytársa, Zala György, aki ekkortájt dolgozott pl. egyik legismertebb művén, az aradi Szabadságszobron. Gerlóczy után már csak Lotz Károly szavazata volt hátra, aki Strobl kompozícióját ítélve a legjobbnak, rá szavazott. Miután az elnök nem szavazott, 4:2 arányban Strobl nyert és ez alapján ő kapta meg az első díjat.³¹ Az első díjjal pedig együtt járt az is, hogy ő kapja meg a megbízást a győztes minta bizonyos átdolgozása után a szobor kivitelezésére. A bírálóbizottság dönté-

²⁸ MTAK Kézirattár K 1227 124., 125. sz.

²⁹ Uo. 104. sz. A szoborbizottság 1887. szeptember 17-i ülésének jegyzőkönyve. A bizottság tehát úgy tűnik, hogy nem hosszabbított határidőt, de lehet, hogy mégis megtette, mert a korábbi lapokban mindenhol szeptember 30-a szerepelt határidőként (Fővárosi Lapok, 24. évf. 1887. júl. 22. 200. sz. 1471., Vasárnapi Ujság, 34. évf. 1887. szept. 18. 38. sz. 634. A kérdés nem teljesen eldönthető, mert a bizottság fennmaradt iratanyagában nem található a hosszabbításra vonatkozó okmány (igaz ez egyébként az előző hosszabbításra is).

³⁰ MTAK Kézirattár K 1227 141-142. sz. Klein Miksa bírálata, Budapest, 1887. dec. 1.; Tilgner Vilmos bírálata, Bécs, 1887. dec. 4.

³¹ Uo. 105. sz. Zala ekkor végzett munkáihoz ld. Fővárosi Lapok, 25. évf. 1888. jan. 14. 14. sz. 98.

sét azonban még a szoborbizottság (teljes) ülésén is el kellett fogadni, mert a zsűrinek csak javaslatételi joga volt. Azonban, némileg váratlanul, a jóváhagyás nem történt meg, mert az 1888. január 10-én tartott ülés alkalmával a zsűri javaslatának előterjesztése (és a két szakértői vélemény felolvasása) után Andrássy Gyula gróf emelkedett szólásra és kijelentette, hogy nem szavazhatja meg a bírálóbizottság javaslatát, mert a megfogalmazott bírálatok után az logikailag nem juthatott volna arra, amire végül jutott. Ezért azt javasolta a bizottságnak, hogy Strobl és Zala között írjanak ki egy szűkebb – ma úgy mondanánk: meghívásos – pályázatot és azon dőljön el, hogy kit bízhatnak meg a kiviteli munkával. Ezután vita alakult ki a bizottságban, Pulszky és Keleti védte a zsűri álláspontját, Vadnai Károly csatlakozott hozzájuk, de az Andrássy-féle javaslat mellé állt a bizottság előadója, titkára, Beöthy Zsolt, majd egyszerre Arany három közelebbi barátja: Gyulai Pál, Jókai Mór és Szász Károly. Az utolsó felszólaló Fraknói Vilmos volt, aki Vadnai Károly azon véleményére, hogy „egy bizottság a maga kebeléből” kiválasztott szakértők „ítéletében meg is szokott nyugodni”, a következőket válaszolta. Ha a zsűri megtehetette azt, hogy az általa felkért szakértők (ti. Klein Miksa és Tilgner Viktor) javaslatától eltérő határozatot hozott, akkor ezt a szoborbizottság is megteheti. Végül meg is tette, mert „szótöbbséggel” elfogadta Andrássy Gyula indítványát, amely döntés után elrendelte a szűkebb pályázat meghirdetését.³² Ennek 1888. szeptember végi határidejéről a következő, február 3-i ülésén döntöttek.³³ Zala és Strobl a határidőre elkészültek. Zala Lechner Ödönt vonta be a pályázatába, de úgy tűnik, jelentősen nem változtatott eredeti tervén. Ellenfele viszont láthatóan kihasználta a rendelkezésre álló hét hónapot, mert elég sok helyen átdolgozta első pályázati tervét, mégpedig jól kivehetően azokat a pontokat, amelyeket a bírálatok érintettek. Átdolgozta pl. a női mellékalakot, amit korábban barokkosnak mondtak, a mellékalakok immár nem a főalak előtt és háta mögött, hanem két oldalán lettek elhelyezve és a főalakot sokkal jobban kidolgozta. Számos kisebb részlet hozzáadása mellett sokkal látványosabb és hangsúlyosabb lett a szobor építészeti része, talpazata is, amelynek megtervezéséhez bevonta Schickedanz Albertet (a Szépművészeti Múzeum későbbi tervező építészt). Ezek a változtatások elnyerték a zsűri tetszését is, amit jól mutat, hogy Strobl végül egyhangú szavazással nyerte meg a pályázatot.³⁴ A bírálóbizottság véleményét ezúttal a nagybizottság is jóváhagyta,³⁵ úgyhogy a később „epreskerti várúrként” is nevezett mester megkapta a megbízást az Arany-szobor kivitelezésére. Az 1888. október 24-én meghozott végső döntést másnap hirdették ki. Ennek emlékét őrizte meg a családi bibliaként használt *Szentek élete* című könyvben a szobrász édesanyjának bejegyzése: „Örömteli nap az én Alajos fiam számára. Megemlékezésül 1888. október 25-én.”³⁶ Strobl győzelmé-

Az Arany-szobor főalakjának mintája Strobl Alajos műtermében (Vasárnapi Ujság, 1893. május 14. 337.)

³² Uo. 106. sz. A szoborbizottság 1888. január 10-i ülésének jegyzőkönyve. A bevont szakértők, Klein és Tilgner, Zala művét tartották a kivitelre legalkalmasabbnak (ld. a 30. jegyzetet). A bizottsági döntés után Lotz Károly és Keleti Gusztáv lemondtak a bírálóbizottsági tisztükről (uo. 145. sz.). Nem tudni pontosan, hogy a jegyzőkönyvben szereplő „szótöbbség” mit jelentett, de a sajtóban már az jelent meg, hogy „a bizottság nagy többséggel” a bírálóbizottság javaslata ellen szavazott (Fővárosi Lapok, 25. évf. 1888. jan. 11. 11. sz. 74.).

³³ Fővárosi Lapok, 25. évf. 1888. febr. 4. 35. sz. 249.

³⁴ MTAK Kézirattár K 1227 108. sz. A bírálóbizottság 1888. október 18-i jegyzőkönyve. Nem tudni mennyit nyomott a latba, hogy míg Zala 90 ezer forintos költségvetést, addig Strobl egy sokkal részletesebbet, és 10 ezer forinttal olcsóbbat nyújtott be (uo. 149., 153. sz.).

³⁵ Uo. 109. sz. A szoborbizottság 1888. október 24-i jegyzőkönyve.

³⁶ *Stróbl* 2016. 12.

nek híre gyorsan terjedt és nem csak a családnak okozott örömet, hanem pl. a Mintarajziskola növendékeinek is, akik nagy számban vonultak Pestről Budára, a Várkertbazárhoz, tanáruk műterméhez, fáklýászenével tisztelve meg őt. Az egyik növendék egy szép üdvözlőbeszéd kíséretében egy babérkoszorút nyújtott át a mesternek, aki meghatódva fogadta megünneplését.³⁷

A szerződéskötéstől az avatóünnepségig

A második szoborpályázat eredményének kihirdetése után majd két hónappal, 1888. december 20-án kötötte meg az Arany-szobor bizottság a szerződést Strobl Alajossal,³⁸ aki elfogadott mintája (makettje) alapján elkezdhetette a munkát. Szerződésében határidőt is kapott: 1891. július 1-jéig kellett elkészítenie az utolsó ércöntésre alkalmas gipszmintát.

Az öntési munkálatokra még 1888 novemberében két cég nyújtotta be ajánlatát: a Turbain Károly fiai Mű- és Ércöntőde és a Schlick-féle Vasöntőde és Gépgyár. Előbbi 24 875 Ft-ért, utóbbi 21 000 Ft-ért vállalta a szobrok kiöntését.³⁹ Strobl, ismervé mindkét céget és az ajánlatukat, 1888. december 14-én – tehát még a szerződéskötése előtt – javaslatot tett a szoborbizottságnak. Először is felhívta a figyelmet a szoboröntésre adott két ajánlat közötti különbségre, ti., hogy Schlick ugyan 21 000 Ft-os ajánlatot adott, de ez azt jelenti, hogy mint a Deák-szobornál, itt is „*csak az öntési varrányokat szerelné le, és cizelirozná át, míg az öntési hártját egyszerűen salétrom sav oldattal távozthatná el*”. Ezt Turbain megcsinálná 18 000 Ft-ért is, de mivel ő (Strobl) a tökéletes munkára törekszik, fontosnak tartja, hogy „*az egyes alakoknál az arc, a haj, a kezek, a mezitelen részek, ugyszintén a ruházat némely díszítési is lelkiismeretesen és művészileg cizeliroztassanak, ugy a mint az, az antik és némely kiválóbb középkori szobrokon is megtörtént*”. Ezt vállalná el Turbain a már benyújtott költségvetése szerint 25 000 Ft-ért. Strobl ezután levonva a konklúziót, a következő javaslatot tette: „*Ha tehát azt kívánjuk, hogy az Arany emlék a kivitelben megfeleljen a nagy költő nevének, nézetem szerint annak ércbe öntése nem a Schlick gyárra, mely a szobor öntést csak üzleti mellékfoglalkozás gyanánt üzi, hanem Turbain Károlyra bízandó, kinek ehhez megkívántató művészi kiképzése is van, s azon felül husz év óta tisztán csakis ezzel foglalkozik*.”⁴⁰ A mester szakmai érveinek helyt is adtak, így a múzeumkerti Arany János-szoborcsoport elemeit a Váci úti Turbain-műhelyben öntötték ki.

Strobl először a lanton nyugvó turulmadarat, majd a szobor fő alakját, Arany ülő figuráját mintázta meg, először agyagból, majd amikor már a gipsz minta is készen volt, sor kerülhetett a szobor kiöntésére. A turulmadár 1891 áprilisára, Arany szobrának kiöntése 1891 júliusára készült el⁴¹ és már készen állt az epreskerti műteremben a két mellékalkal, Toldi és Pirooska gipsz mintája, amikor Turbain műhelyében egy adósságvételés folyamán bírói foglalás történt, amelynek során a még hivatalosan át nem vett két szobrot is lefoglalták. Ezt a zárat később feloldották és a munka is folytatódhatott, ugyanott, de immár a Beschorner-féle bécsi cég égisze alatt, amely megvette a csődbe ment Turbain Károlytól öntődéjét.⁴²

Toldi Miklós szobrának modelljéről a szakirodalomban sok helyen azt olvashatjuk, hogy Pekár Gyuláról, a későbbi jeles politikusról, miniszterről mintázta Strobl.⁴³ Pekár magas, izmos fiatal ember volt ez idő tájt, kiemelkedő atléta és evezős, akit a mester valóban megkért arra, hogy üljön neki modell. Azonban végül mégsem ő lett az, akiről a Toldi-szobrot mintázta. Erre vonatkozóan a leghitelesebb forrásunk Stróbl Mihálynak, a szobrász fiának édesapjáról írt könyve, amelyben erről a következőket olvashatjuk: „*Először édesapám a hatalmas termetű Pekár Gyulát kérte meg modellülésre. Pekár azonban önelégülten, izmait megfeszítve olyan pózokba helyezkedett, hogy Strobl Alajos, aki hiába kérte a természetes, általa diktált pozitúra felvételére, végül is elunta a dolgot, és a második ülés után meg-*

³⁷ Fáklyászene Stroblnak. Pesti Hírlap, 10. évf. 1888. okt. 26. 296. sz. 8., ld. még ehhez: Stróbl 2016. 12–13.

³⁸ MTAK Kézirattár K 1227 36. sz. Az Arany-szoborhoz szükséges szerződéseket a szoborbizottság megbízásából egy szűkebb bizottság állította össze Fejérpataky Kálmán ügyvéd irányításával (uo. 22.). A szerződések összeállításához mintául a Deák-szobor szerződése szolgált (uo. 23. sz.), valamint a bécsi Mária Terézia-szobor szerződése (1876, 1880), amelyeket Károlyi Árpád küldött meg Fejérpatakyknak (uo. 18–21. sz.).

³⁹ MTAK Kézirattár K 1227 4-5. A Schlick-féle gyár négy nappal a Turbain cég után adta le alacsonyabb költségvetését (lehetőséges, hogy a konkurens ajánlatát ismervé).

⁴⁰ Uo. 155. sz.

⁴¹ Uo. 29. sz., MTAK Kézirattár K 1597/1. sz. n. Az Arany-szobor főalakjának gipsz mintáját a bizottság 1890. november 8-i ülésén tekintette meg. El is fogadták, különösen a fejét és az arckifejezését dicsérték. Ugyanakkor három bizottsági tag Arany lábszárát és lábfejét „*túl kifejlesztettnek*” vélte (MTAK K 1597/1. sz. n.).

⁴² MTAK Kézirattár K 1227 77-86. sz.

⁴³ Pl. Saly Noémi: Pesti csodabogarak. Bp., 2005. 60.

köszönte Pekár fáradozásait.”⁴⁴ Ezt követően új modellt kellett keresni, amelyben Strobl barátja, Justh Zsigmond író segített, akinek Békés megyei birtokán, Szentetornyán egy kis színház is működött, ahol a színdarabokat paraszt színészekkel adták elő. Strobl itt talált egy olyan ósmagyar típusú modellt, akinek fejéről rögtön egy kivázzlatot készített, majd egy portrészobrot. Tehát ennek az ismeretlen békési magyar parasztembernek portréja után született az arc Toldi alakjához, míg magához az alakhoz Porteleký László (1870–1953) vívóbajnok, ekkor negyedéves joghallgató és a Magyar Atlétikai Club számos atlétája ült modellt.⁴⁵

Strobl Alajos mindenre figyelt, a legkisebb részletet is hitelesen szerette volna elkészíteni. Ezért pl. Toldi alakjához a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából műtárgyakat kölcsönzött. A múzeumi irattárban fennmaradt erről egy akta, amelyben Hampel József, a Régiségtár vezetője (őre) arról tájékoztatja a múzeum igazgatóját, Pulszky Ferencet, hogy Strobl egy vassarkantyút és egy buzogányt kér a gyűjteményből mintául az Arany-émlékműhöz készülő Toldi-szoborhoz. Hampel az egy hét időtartamra kérelmezett kölcsönzést a következő támogató szavakkal terjesztette elő főnökének: „Tekintve, hogy a kiválasztott két tárgy nem unicum a maga nemében és hogy helyben való használatra kívánja, a hol esetleg rögtön is visszaszerezhetjük, ha szükség van a tárgyakra, végül tekintve a közhasznú célt, úgy hiszem, hogy Strobl Alajos úr kérélmé a kellő biztosítékok mellett teljesíthető volna.” Az irat hátoldalán Pulszky s. k. jóváhagyása olvasható. Az előterjesztés utáni nap, 1891. június 27-én a mester már hozzá is juthatott a két múzeumi tárgyhoz, amit az aktában szintén megtalálható térítvényből tudunk. Innen derül ki, hogy mely tárgyról is van szó: egy pár reneszánsz szkori vassarkantyúról (jegyzőkönyvi száma 566/75) és egy vasbuzogányról (leltári száma: Arm. Jank. 44). A kölcsönzések – akárcsak ma – a tárgyak értékét is meghatározták, amely a Nagy Géza múzeumi segédőrtől kiállított térítvényen a következő megfogalmazásban szerepel: „A tárgyak értéke kölcsönös egyezség útján 230 forintban (buzogány 200 frt., sarkantyúpár 30 frt.) állapított meg Hampel és Strobl urak által.”⁴⁶ A vassarkantyú esetében a megadott jegyzőkönyvi számot nem találtuk, így a tárgyat sem, de nem kizárt, hogy arról a vassarkantyúról van szó, amelyet vizeki Tallián Lajos 1875-ben ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak.⁴⁷ A Jankovich Miklós híres gyűjteményéből származó buzogány azonban biztosan megvan: a XVI. század közepéről származó itáliai aranyozott vas fegyvert – amelyet Jankovich 1809-ben vett Eszéken 38 arany dukátért – a Történeti Tár Fegyvergyűjteményében őrzik.⁴⁸ Toldi Miklós teljes életnagyságú alakjának agyagmintája 1891. júliusában készült el. Az Arany-szobor bizottság tagjai 1891. július 25-én Strobl epreskerti műtermében tartották ülésüket, amelynek fő napirendi pontja a szobor megtekintése volt. Ekkor döntöttek arról, hogy a szoborminta alkalmas-e „főszöntsre”, azaz az ércöntés alapjául szolgáló gipszminta elkészítésére. Az Eötvös Loránd elnökletével helyszíni szemlét tartó bizottság a mintát alkalmasnak találta és, hogy milyen mértékben nyerte el a

A Toldi-szobor gipszmodellje Strobl Alajos műtermében (Stróbl Mihály: A gránitoroszlán. Bp., 2003. 48.)

⁴⁴ Stróbl Mihály: A gránitoroszlán. Strobl Alajos. 2003. 53.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Magyar Nemzeti Múzeum Irattár (MNMI). Érem- és Régiségtár 201/1891

⁴⁷ MNMI 111/1875.

⁴⁸ A műtárgy leltári száma: 54.1920. A múzeum tulajdonába 1836-ban került, amikor az országgyűlés határozata alapján megvették a Jankovich-gyűjteményt. Az 59 cm hosszú, 10 cm átmérőjű és 1,290 kg súlyú buzogány leírása a következő: a fej nyolc karimával van ellátva, alakított széllal és középen hegyes kiszögelléssel. Korábban a teljes fej aranyozott volt. Az üres, csőszerű nyél hosszában bordázott. A két végén recézett gyűrűvel ellátott nyélen nyomokban aranyozás látható (Kovács S. Tibor: Maces, War-Hammers and Topors from Hungarian Collections. Bp., 2016. 66.).

jelenlévők tetszését, arról a felvett jegyzőkönyv sorai „plasztikusan” tanúskodnak: „*Meleg elismeréssel üdvözlik az alak méltóságáteljes, mégis feszelen ülését, hősiességét, a fejnek és tagoknak férfias és kifejezésteljes szépségét, a történelmi felfogás megengedhető szabadságával válogatott jegyzeteket és ruházatot s mindezek alapján a jelentős alak művészi szép sikere fölött a bizottság élénk örömeinek ad kifejezést.*” Pulszky Ferenc elutazása miatt nem tudott jelen lenni a bizottsági ülésen, ezért írásban küldte el a véleményét Toldi szobrának agyagmintájáról (kelt: 1891. július 24.): „*Azt igen jónak különösen az arc kifejezését különösen szerencsésnek találtam, megvan benne a férfi szépsége mellett erős elhatározottsága s hősi jellege. A szobor mozdulata sokkal jobb mint az eredeti mintán, a bőr ruházat és farkaskacagány sikerült, nincs kifogásom a térd meztelensége ellen, a mintát elfogadónak s változás nélkül gipszbe öntendőnek találom.*”⁴⁹ A Toldi után az Arany-szobor másik mellékalkaja, Piroška is elkészült, amelyet az Arany-szobor végrehajtó bizottsága 1892. június 10-én vett át.⁵⁰ Strobl Toldi szerelmének szobrát a múzeumalapító Széchenyi Ferenc gróf dédunokájáról (a „legnagyobb” magyar unokájáról), Széchenyi Alice-ról mintázta.⁵¹ (A mester által ekkor készített portrészobrot a győri Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum őrzi.⁵²) Emellett azt is tudjuk, hogy Arany arcának megformálásához a költőről készült fotókat és Izsó Miklós portrészobrot tanulmányozta, vette figyelembe. Izsó a szobrot 1862-ben mintázta még Arany pesti lakásán. Ebből több változat is készült, a fehér márványból 1874-ben faragott mű 1876-ban a Nemzeti Múzeumba került,⁵³ ahol a díszlépcsőház galériáján állították fel, ahol ma is megtekinthető. Az általunk eddig ismert írott források nem szólnak arról, hogy Strobl használt-e modellt Arany János szobra, tehát a főalak megmintázásához. Nemrégiben azonban megkeresett egy hölgy telefonon. Ő a családi szájhagyomány szerint úgy tudja, hogy apai dédapja, Szmilkó János (szül. 1830), egykori 48-as honvéd Strobl Alajos felkérésére modellt ült a múzeumkerti Arany-szoborhoz. Szmilkó Martonvásáron született és ott is élt a mintázás idején. Akkor 6–8 éves unokája, Mária elbeszélése szerint nagyapja sokszor felvitte Budapestre, amikor modellt ült a mesternek. A visszaemlékezés szerint hónapokig tartott, amíg kialakították végleges frizuráját és meghatározták, hogy milyen formára növesse a bajuszát.⁵⁴ A családi szájhagyományban lehet valami, de konkrét bizonyítékot egyelőre nem találtunk rá.⁵⁵

A talpazat munkálatairól még nem szóltunk, pedig ez egy jelentős hányadát jelentette az Arany-szobor kivitelezésének. Az ezzel a munkával megbízott Schickedanz Alberttel 1891. február 4-én kötötték meg a szerződést.⁵⁶ Ezt követően az építési engedély beszerzése volt a cél, amelyet 1891. május 5-én adott meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsa.⁵⁷ Ezt követően kezdődhettek el a szükséges munkálatok Schickedanz felügyeletével és Dániel György építőmester vezetésével. Június 2-án már biztosan folytak a földmunkák a Múzeumkertben, mert Eötvös Loránd ekkor tekintette azt meg Hauszmann Alajossal,⁵⁸ aki Ybl 1891. januári halála után felügyelte a megbízó részéről az építészeti jellegű munkákat. A „földmunkálat és a betonirozás”, tehát az alapozás június végére befejeződött és már a kőfaragó munkák egyharmada is megvolt, december közepére pedig eljutottak a feléig.⁵⁹ (Ezt egyébként Anthony István kőfaragómester végezte.⁶⁰)

⁴⁹ MTAK Kéziratár K 1597/1. sz. n. 1891. július 25-én kelt bizottsági jegyzőkönyv. Strobl Toldi-szobra már az első Arany-szoborpályázat idején is nagy sikert aratott, a zsűri jelentésében pl. a következőt olvashatjuk róla: „[Strobl] Alakjai közül a legjobb a Toldi-é, egyuttal a legjobb a pályázaton megfordult összes alakok között.” (MTAK Kéziratár K 1227 144. sz. Az Arany-szobor-pályázat tervmintáinak elbírálására kiküldött jury jelentése.)

⁵⁰ MTAK Kéziratár K 1227 17. sz.

⁵¹ *Liber* 1934. 214., *Stróbl* 2003. 52., 53. Stróbl Mihály azt is említi, hogy sokan – hibásan – Hugonnai Vilma grófnőt, az első magyar orvosnőt tartják Piroška modelljének.

⁵² *Stróbl* 2016. 16.

⁵³ Szent István lovagjai. Szerk.: *Gödölle Mátyás–Pallos Lajos*. Bp., 2014. 239.

⁵⁴ Sebő Jánosné, szül. Szénási Judit 2017. március 8-án kelt levele Debreczeni-Droppán Bélához. A kislány, Szmilkó Mária (1883–1962) – a levélíró, adatközlő nagynénje – még élénken emlékezett: azért, hogy türelmesen várakozzon nagyapjára a műteremben, édességekkel és egyéb finomságokkal kényeztettek.

⁵⁵ Szmilkó Jánosról a család nem őrzi fényképet, így ezt sem tudjuk felhasználni a szájhagyomány bizonyításához.

⁵⁶ MTAK Kéziratár K 1227 35. sz.

⁵⁷ BFL IV. 1407 b. 17395/1891. III. – III. 1115/84., MTAK Kéziratár K 1227. 160. sz. Építési engedély az Arany-szobor talpazatára.

⁵⁸ MTAK Kéziratár K 1227 30. sz.

⁵⁹ Uo. 49–50. sz.

⁶⁰ Uo. 76. sz.

A szoboravató ünnepség

Az Arany-szobor végül 1893 tavaszán készült el. Még ez év február 15-én sor került a Schickedanz Albert által tervezett talpazat műszaki átvételére. Ezt a feladatot a Megbízó részéről Hauszmann Alajos, aki ekkor elsősorban a királyi vár építésvezetőjeként tevékenykedett és Krenner József akadémikus, a Nemzeti Múzeum Ásvány- és Őslénytárának vezetője végezte el. Utóbbi szakmai ajánlását megfogadva döntött a bizottság a talpazat anyaga esetében a haraszi mészke mellett.⁶¹ A talpazat műszaki átvétele után egy hónappal készen állt a szoborcsoport minden (immár patinázott) alakja is az elhelyezésre. Ezeket a munkálatokat április 12-én kezdték meg⁶² és hamarosan be is fejezték. A szoboravató ünnepséget nagy érdeklődés mellett 1893. május 14-én tartották meg.

A *Fővárosi Lapok* tudósítója többek közt így számolt be a külsőségekről: „Ott volt mindenki, a kinek áthatja szívét nemzeti irodalmunknak az a nagysága, melyet Arany költészete képvisel nekünk, s meg is tart jövőendő nemzedékek gyönyörűségére az idők végeiglen. Az ünnepélyt óriási nemzeti zászló hirdette a múzeum ormáról, s köröskörül a tágas múzeum-köruton és a szomszédos utcákban minden ház fel volt díszítve lobogókkal, szőnyegekkel, disznővényekkel. A múzeumkert bejáratai fölött drapériák függtek. A szobor négy sarkán négy árbocra volt akasztva az egészet eltakaró vitorlavászon. Kisebb oszlopokon Viktoria-szobrok nyugodtak, babérkoszorut tartva. A múzeumkertbe, mely el volt zárva, csak a jegyvel bíró közönséget bocsátották be, jöllehet már déltájt megindult a népvándorlás. Az oszlopcsarnok és a fölépcsőzet, mely a hölgyek számára volt fentartva, egészen megtelt elegáns női közönséggel. A szobor környéke délben már hemzsegett az emberektől. A szomszédos házak ablakai és erkélyei tömve voltak.”⁶³ Hétezer jegyet nyomtattak és még kétszer történt utánnymás (500-500 db),⁶⁴ de a kerítésen kívül is még sok ezer ember állt. A kormány Wekerle Sándor miniszterelnök vezetésével számos taggal képviselte magát, közülük a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Csáky Albin gróf mondott ünnepi beszédet. Az első szónok azonban nem ő volt, hanem Eötvös Loránd báró, a Magyar Tudományos Akadémia (és a szoborbizottság) elnöke, majd Csáky után Gerlóczy Károly alpolgármester szólott az egybegyűltekhez, végül Szász Károly, a barát és pályatárs méltatta Aranyt.

Arany János szobra 1893-ban, a leleplezése után
(Klözs György felvétele, Fortepan)

Arany János szobra több mint tízévi küzdelem és munka eredményeként, országos közadakozásnak köszönhetően elkészült. Jövőre 125 éve lesz ennek! Reméljük, hogy a Múzeumkert közelgő rendezése folyamán megszépülhet fővárosunk e fontos köztéri szobra, Arany János kultuszának központi emléke.

Debreczeni-Droppán Béla

⁶¹ Uo. 157. sz.

⁶² Az Arany-szobor. *Fővárosi Lapok*, 30. évf. 1893. ápr. 13. 101. sz. 865.

⁶³ Az Arany-szobor leleplezése. *Fővárosi Lapok*, 30. évf. 1893. máj. 15. 133. sz. 2041.

⁶⁴ MTAK Kézirattár K 1227 73. sz. Háromféle (fehér, zöld és sárga) belépőjegyet nyomtattak, a fehérből még aztán kétszer ötszázat. Emellett még Hornyánszky Viktor könyvnyomdája 200 meghívót és 1000 ún. sorrendet is készített az ünnepség alkalmából.

Arany János és Ipolyi Arnold*

(Kapcsolatuk eddig ismeretlen leveleik tükrében)

A költő hat esztendővel volt idősebb a tudós papnál. Merőben eltérő gyökerekkel rendelkeztek: az egyik egy elszegényedett, nemesi kiváltságaitól is megfosztott, törzsökös bihari magyar református család utolsószülött, tizedik gyermekeként látott napvilágot, a másik egy Hont megyei német eredetű katolikus kiscsászári család legidősebb sarjaként – ám életükben több közös vonást is tetteknél érhetünk.

Mindketten már korán kitűntek kortársaik közül éles eszükkel és csillapíthatatlan tudásszomjukkal. Voltaképpen azonos életkorban, harminc-harmincegy esztendősen egy vitathatatlanul jelentős és nagy visszhangot keltő művel – Arany a *Toldival*, Ipolyi a *Magyar mythológiával* – gyakorlatilag egy csapásra váltak ismertté és elismertté. Mindketten fontosnak tartották múltunk mementóinak, a magyar „régiségek”, illetve a paraszti kultúra értékeinek az átmentését. Aranynál ez az irodalmi népiességben öltött testet, Ipolyinál pedig a műtörténeti emlékek feltárásában és dokumentálásában, illetve folklóralkotások, s a (nép)művészeti tárgyak gyűjtésében, tudományos megszólaltatásában nyilvánult meg. Jóllehet, a történelmi események folyományaként alakult így, mégis, akár szimbolikusnak is tekinthető, hogy gyakorlatilag egyszerre kapták meg a *Marczibányi-díjat*¹ – történetesen egyaránt 1854-ben napvilágot látott művükért –, s ezzel egy időben, 1858. december 15-én lettek mindketten a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai.² Azzal a különbséggel, hogy Arany Jánost – máig egyedülálló módon – fél óra múltán egyhangú szavazattal már rendes tagnak is megválasztották. Ugyanis, ha módjukban állt volna, a legnagyobb magyar balladaköltőnket már korábban is beiktatták volna a tudós testület tagjai közé, ám a szabadságharc leverése után csaknem tíz esztendeig nem került sor tagfelvételtre. Így, amint erre újra lehetőség adódott, régi adósságot törlesztve soraikba választották az 1847, vagyis a *Toldi* megírásáért a Kisfaludy Társaság pályadíjával való megkoszorúzására óta a legjelesebbek között számon tartott költőt. Az sem okozott meglepetést, hogy az 1854-ben a *Magyar mythologia* közreadásával az egyik pillanatról a másikra a magyar szellemi élet elitjébe került fiatal pap is akadémikus lett, hiszen nem véletlenül fogalmazott úgy egyik kortárs méltatója, miszerint „oly munkával kezdte irodalmi pályáját, minővel mások azt végezni szokták”, s hogy e műve „egy egész emberkor szorgalmának is becsületére válnék”.³

Ipolyi Arnold a „Magyar mythologia” megírásának idején (Magyar Néplap, 1856. 22. sz. 172.)

Mértékadó körökbeli jóakaróiknak köszönhetően kis idő múltán mindketten vidékről a fővárosba kerültek. Arany 1860-ban a nagykőrösi tanárkördást hagyta maga mögött a Kisfaludy Társaság igazgatói teendőiért. Ugyanebben az esztendőben Ipolyi a kis Pozsony megyei falu, Zohor plébániájáról Bartakovics Béla egri érsek jóvoltából előbb – a főváros felé jó vasúti kapcsolattal bíró – Törökszentmiklós plébánosa lett, majd három év múltán, 1863-ban kiváló anyagi körülményeket biztosító egri kanonoki stallumot kapott a főpásztorától. A tudós pap 1869-ben került Budapestre, miután kinevezték a Központi Szeminárium rektorának. Aranytól eltérően ő csak néhány évig maradt fővárosi lakos, mivel püspöki kinevezése újfent vidékre szólította: így 1872-ben besztercebányai, majd pedig 1886-ban nagyváradi illetőségű lett.

* A szerző munkahelye és címe: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. Szulovszky.Janos@btk.mta.hu

¹ A *Marczibányi-díjat* a Tudományos Akadémia hat osztálya 1846-tól „vetésgyűjtésben” adta ki az adott osztály előterjesztése alapján az elmúlt időszak legkimagaslóbb teljesítményéért. Mivel 1848-tól a díjak odaítélése szünetelt, az MTA 1858. december 15-i, első ülésén az első napirendi pont az elmaradt akadémiai jutalmak ügye volt. *Marczibányi-díjat* az 1849-től 1854-ig megjelent nyelvtudományi és szépirodalmi művek közül Arany János *Toldi estvéje*, az 1850-től 1855-ig megjelent történelmiek közül pedig Ipolyi Arnold *Magyar mythologia* munkája nyerte el. Magyar Akadémiai Értesítő, 1858. 18. évf. X. sz. 629.

² Magyar Akadémiai Értesítő, 1858. 18. évf. X. sz. 631.

³ Vasárnap Újság, 1859. 48. sz. (november 27.) 565. old.

A XIX. század magyar szellemi életének e két kiemelkedő személyisége ugyanahhoz a nemzedékhez tartozott, személyesen is ismerték egymást. Szikár életrajzi adataik alapján⁴ okkal tételezhető kapcsolat közöttük. Az 1858-as akadémikussá választásuktól, különösen pedig 1865 januárjától, Arany János akadémiai hivatalviselésétől kezdve elvileg bőven volt lehetőségük egymással érintkezniük. A józan ész legalábbis ezt diktálja. Nyilván, ezért is vetette papírra Scheiber Sándor ezeket a sorokat: „Aranynak több kapcsolata volt Ipolyi Arnolddal [...] Szerkesztői munkája idején számos alkalommal foglalkozott személyével. Mint akadémiai titkár is sokszor érintkezett vele.”⁵ Ezt azonban nem igazán támasztják alá az írásos adatok.

Mindketten kiterjedt levelezést folytattak. Az Arany János levélváltásait feldolgozó kritikai kiadás kötetei mintegy 2600 levelet tartanak számon.⁶ Ezek között csupán egyetlen Arany által Ipolyihoz írt levél található. Az az egy, amelyet az esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi Gyűjteménye őriz.⁷ Az Arany akadémiai éveinek hivatalos iratait feldolgozó kiadvány mindössze öt Ipolyinak címzett levelet ismer, s ezek közül csupán egyet közöl,⁸ négyet pedig az *Arany akadémiai iratainak teljes magyarázatos jegyzéke* között megemlít.⁹

Egészen mostanáig egyetlen Ipolyi Arnoldtól Arany Jánoshoz intézett levelet sem ismertünk.

E cikkhez nemcsak az *Arany János Összes Művei* levelezést feldolgozó köteteit tanulmányoztam át, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában végigböngésztem Arany hivatali éveiből az összes titoknoki/főtitkár iktatókönyvet,¹⁰ valamint az 1825 és 1889 közötti főtitkári iratok mutatókönyvét is.¹¹ Ennek során több olyan levelet találtam, amelyeket a kritikai kiadás vonatkozó kötete nem ismer, noha azt az Arany akadémiai ténykedését legbehatóbban ismerő Gergely Pál gondozta.¹²

Az újonnan feltárt dokumentumok, illetve az eddigi ismeretek alapján a következő kép körvonalazódik.

Miután 1864 nyarán elhunyt Szalay László (1813–1864), a jeles történész, aki 1861-től ellátta a Magyar Tudományos Akadémia titkári teendőit,¹³ a tudós testület túlnyomó többségének egyetértésével 1865. január 26-án Arany Jánost választották meg utódjául, aki már másnap átvette hivatalát. Bár a költő eredetileg legfeljebb csak egy-két évig, átmeneti jelleggel vállalta el ezt az állást, amíg „alkalmasb

⁴ Ld. pl. *Riedl Frigyes*: Arany János. 2., bőv. kiadás, Budapest, 1893, *Voinovich Géza*: Arany János életrajza. I–III. köt. Budapest, MTA Könyvkiadó Vállalata, 1929–1938, *Barta János*: Arany János. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1953, *Keresztury Dezső*: Arany János. (A Múlt Magyar Tudósai) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, *Uő.*: Mindvégig. Arany János (1817–1882). Budapest, Szépirodalmi, 1990, illetve *Hoppál Mihály*: Ipolyi Arnold. (A Múlt Magyar Tudósai) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, *Hála József*: Ipolyi Arnold és Hont vármegye. Ethnographia CVI. 1995. 196–198., *Hoppál Mihály*: Ipolyi Arnold élete és műve. In *Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia. A hasonmás kiadás függelékei. Budapest, Európa Kiadó, 5–46., *Cséfalvy Pál–Ugrin Emese* (szerk.) Ipolyi Arnold emlékkönyv. Budapest, Szent István Társulat, 1989.

⁵ *Scheiber Sándor*: Arany János két levele. Magyar Tudomány, XIII. 1968 3. sz. 194.

⁶ Arany János levelezése (1828–1851). Szerk.: *Keresztury Dezső*, s. a. r. *Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István*. (Arany János Összes Művei [a továbbiakban: AJÖM] XV.) Budapest, Akadémiai, 1975, 949 p., Arany János levelezése (1852–1856). Szerk.: *Keresztury Dezső*, s. a. r. *Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István*. (AJÖM XVI.) Budapest, Akadémiai, 1982, 1263 p., Arany János levelezése (1857–1861). S. a. r. *Korompay H. János, Bódyné Márkus Rozália, Jankovits László*. (AJÖM XVII.) Budapest, Universitas, 2004, 1181 p., Arany János levelezése (1862–1865). Szerk.: *Új Imre Attila*. (AJÖM XVIII.) Budapest, Universitas, 2004., Arany János levelezése (1866–1882). Szerk. *Korompay H. János*. (AJÖM XIX.) Budapest, Universitas, 2015. 1045 p.

⁷ Prímási Levéltár (Esztergom) Ipolyi Gyűjtemény, A. 42. – Vö. *Prokopp Gyula*: A Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye. Levéltári Szemle, XXIX, 1979. 3. sz. – E levél első közlése: *Scheiber Sándor* i. m. 194.

⁸ Hivatali iratok 2. Akadémiai évek (1859–77). (AJÖM XIV.) Összeállította és a jegyzeteket készítette *Gergely Pál*. Budapest, Akadémiai, 1964. 428–429.

⁹ AJÖM XIV. 692, 724, 725, 754.

¹⁰ MTA KIK Kézirattár K. 1790 MTA titoknoki hivatala iratainak iktatókönyve 1825–1859, K 1791 MTA titoknoki (főtitkári) hivatala iratainak iktatókönyve 1860–1879, K. 1793 MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1870. márc. 1. – 1872. dec. 31., K. 1794 A MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1873 jan. 1. – 1876. febr. 25., K. 1795 MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1876. márc. 19.–1879. júl. 12.

¹¹ MTAK KIK Kézirattár K. 1821. Ez gyakorlatilag cédulákon található a Kézirattár olvasóterme tepsikatalógusában.

¹² AJÖM XIV.

¹³ *Soós István*: Szalay László, a Magyar Tudós Társaság titkára. Történelmi Szemle, LVII. 2015. 3. sz. 411–440.

egyént” nem találunk helyette, végül csaknem másfél évtizeden át végezte – fölöttébb lelkiismeretesen – ezt a sok időt és energiát igénylő adminisztratív munkát.¹⁴ Az Akadémia választott főtisztviselőjeként az ő feladata volt az ülések összehívása, a különféle ülések idejének összehangolása, felolvasókról gondoskodás, az igazgatósági és nagygyűlési jegyzőkönyvek vezetése, a postabontás és iktatás, válaszlevelek megfogalmazása, a fogalmazványok írnokokkal való letisztáztatása, a kiadványok korrigálásának s nyomdászamláinak végső ellenőrzése, utalványozása, valamint az osztály-költségvetések kereteinek szigorú megtartása, a könyvtár, gondnokság, akadémiai ügyész valamennyi pénztalványozásának aláírása, ellenőrzése – és még nem is soroltam fel minden fontosabb teendőjét.¹⁵ Az Akadémia zökkenőmentes ügymenetének biztosítása mellett nem ritkán olyan csip-csup ügyekkel is foglalkoznia kellett, mint például egy könyvkötő panaszával, hogy vele mostanában nem dolgoztat az MTA, vagy azzal: segítsen abban, hogy az egyik akadémikus újonnan vásárolt, s véletlenül valaki által elvitt esernyője visszakerüljön az eredeti tulajdonosához.

Alig néhány hónapja töltötte be a titoknoki állást, amikor 1865 áprilisában Ipolyi a segítségét kérte. A „*Tekintetes Arany János Titkár Úrnak*” címzett, ez idáig ismeretlen és publikálatlan, keltezetlen levélben ez áll:

„*Tekintetes Úr!*

Személyesen kerestem. Nem lévén szerencsém a hivatalban találni, bátorkodom kednek¹⁶ ez ut alkalmatlankodni.

A múlt nagy gyűlésen¹⁷ tartott értekezésem Magyar középkori festészet,¹⁸ már vagy fél esztendeje megjelent, de annak daczára, hogy az elnökség meghagyásánál fogva ebből úgy, mint az előbbiekből, 50 példány különnyomat volt számomra megrendelve, mint Csengery¹⁹ Úr tudja, maig még a rendesen kijáró példányokat sem kaptam. Henszlmann²⁰ Úrnak ez ügybeni többszörös sürgetésére mind a titkári hivatalnál, mind az expeditióban az volt az ismételt válasz, hogy a példányokat megküldettek. Most hogy személyesen után jártunk senki sem tud semmit felőle. Kegyedhez kell tehát folyamodnom szíveskednék intézkedni, talán számomra utalványt a kvtárosnak²¹ adni, hogy az 50 példány különnyomatot átszolgáltassa. Emich²² ugyanis szinte azt állítja, hogy ő az 50 különnyomatot, mely számomra megrendelve volt, a rendes példányszám felett, átadta szinte az akademiának. Várva szíves választát

Tisztelettel maradtam

Ipolyi”

¹⁴ Szily Kálmán: Arany János mint főtítká. Akadémiai Értesítő, 1893. 6. sz. pp. 330–337., Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia. Akadémiai Értesítő, 1917. 432–438, 554–579., Balogh Jenő: Arany János mint főtítká. Akadémiai Értesítő, 1932. 237–243., Voinovich Géza: Arany János mint akadémiai főtítká. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1953. 221–228., Gergely Pál: Arany János és az Akadémia. Bp., 1957. 144 p. (Irodalomtörténeti füzetek 11.), Gergely Pál: Arany János akadémiai titoknoki és főtítkári működése. Magyar Tudomány, 1957. 1–4. sz. 31–52.

¹⁴ A sokféle teendőjéről bővebben: AJÖM XIV. 602–604.

¹⁵ Kegyednek.

¹⁶ A Magyar Tudományos Akadémia XXII. ünnepélyes ülésén, 1864. január 23-án.

¹⁷ Pontos címe: *A középkori magyar festészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV századi történeti falfestmény. Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XI. kötete 3. darabjaként Pesten, 1864-ben* (interneten elérhető: http://real-j.mtak.hu/4720/1/MagyarTudomanyosAkademiaEvkonyvei_011_1864-1869.pdf). Kiseb változtatással napvilágot látott Ipolyi Arnold Kiseb munkái első kötetében (Budapest, 1873). Az utóbbi újabb kiadása: Ipolyi Arnold: *Tanulmányok a középkori magyar művészetről*. Szerkesztette: Verő Mária. Budapest, Holnap Kiadó, 1997. 161–186., Prokopp Mária jegyzeteivel (187–191. old).

¹⁸ Csengery Antal (1822–1880) politikus, publicista, 1847-től a Tudományos Akadémia levelező tagja, 1858. december 15-én az Akadémia rendes tagjává és jegyzőjévé választotta, 1870-től az MTA igazgatótanácsa tagja, majd 1871-től haláláig a másodelnöke volt.

¹⁹ Henszlmann Imre (1813–1888) művészettörténész, régész, kritikus, író, orvos, országgyűlési képviselő, egyetemi tanár, 1841-től az MTA levelező, 1873-tól a rendes tagja. Munkássága modern értékeléséről ld. az Ars Hungarica XVIII. (1990) kötetét, benne különösen Marosi Ernő, Timár Árpád és Horler Miklós tanulmányait.

²⁰ Könyvtárosnak.

²¹ Emich Gusztáv (1814–1869) könyvkereskedő, kiadó, nyomdász. Az MTA 1860. április 18.-i ülésén a *Magyar Tudományos Akadémia nyomdája* címmel ruházták fel. A kiegyezés után megalapította az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságot.

²² Korrektor.

A levél hátoldalán ez olvasható: „*Vettem ápr. 29. 1865.*”, alatta Arany János ehhez fűzött saját kezű megjegyzése: „*A nyomdában azt mondják, hogy nem nyomtatott külön 50 példány a szerző részére, mert midőn sűrgette, már a betűk szét voltak hanyva. Sárkány javítnok²³ mindamellettt összeszedett vagy 13 fölös példányt, s elküldötte egri alkalomtól Ipolyi úrnak.*”²⁴

Nincs arra vonatkozóan adat, hogy az intézkedésen túl Arany tájékoztatta-e néhány sorban a fejleményekről a tudós papot, vagy sem. A különnyomatok sorsának mostoha alakulásában minden bizonynal közrejátszott az, hogy Szalay halála után több mint fél évig betöltetlen volt a titoknoki állás, s épp ez időre eshetett Ipolyi januári előadásának a megjelenése, így nem volt, aki figyelemmel kísérte volna ezt az ügyet.

A fentebb közölt az első általam ismert, ki-fejezetten Arany Jánosnak küldött, Ipolyi által írt levél. A későbbiek során Ipolyi több ízben nem személyesen a költő-tisztviselőnek, hanem az általa vezetett hivatalnak címezte leveleit. Bő két évvel később, 1867. július 23-án a következő sorokat küldte Egerből:

„*Tekintetes Akadémiai Titoknoki Hivatal! Megtisztelve az Akadémia törvénytudományi osztályának azon felhívása által, hogy boldog emlékü Lonovics József kalocsai érsek és m.t.a. tag felett tartandó emlékbeszédre vállalkozzam; ezennel van szerencsém válaszolnom, hogy kész vagyok ugyan az emlékbeszéd tartását magamra vállalni, de épen hosszabb külföldi útra kelve így eleve annak megtartása ideje iránt határozottan nem nyilatkozhatom. Igyekezni fogok azonban amint utamról visszatértem, aziránt az illetőkkel értekezni.*

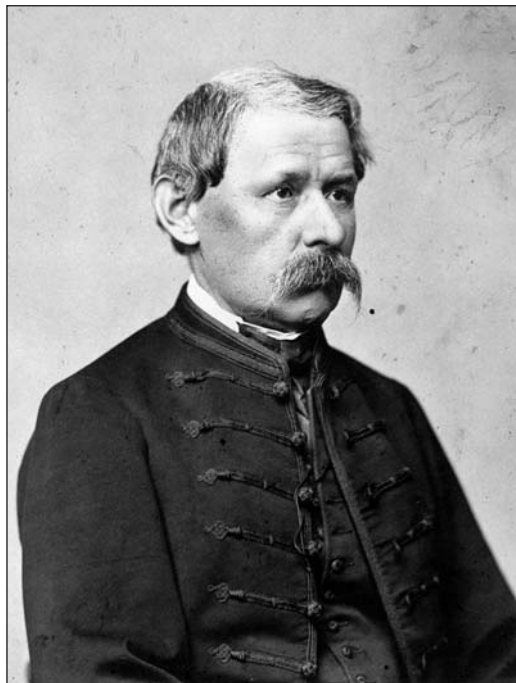
Teljes tisztelettel lévén
Eger VII. 23. '867.

alázatos szolgája
Ipolyi Arnold²⁵

A levél hátoldalán ez áll: „*Érk. jul 26. 1867.*” Az emlékbeszéd végül 1868. május 18-án hangzott el, s még abban az évben megjelent a Tudományos Akadémia gondozásában.²⁶

Jóllehet, rendszerint a titoknok/főtítkár gondoskodott az emlékbeszédekre való felkérésekről, ám a levél megfogalmazása azt sejteti, hogy a Lonovics-emlékbeszéd megtartására a törvénytudományi osztály vezetőitől ment a felkérés, nem pedig Arany Jánostól. Ezt a feltételezést támasztja alá az a körülmény, hogy a titoknoki hivatal iktatókönyvében nincs erre utaló bejegyzés. A felkérés elfogadásáról magától értetődően értesíteni kellett az Akadémia titkári hivatalát, mivel annak vezetőjére hárult a rendszeres ülések biztosítása, illetve az előadások ütemezése.

Jelen ismereteim szerint akadémiai főtisztviselőként 1868 februárjában íródott Aranyra az Ipolyi-hoz küldött első hivatalos levele, amelyben a „*Nagyságos és főtisztelendő Ipolyi Arnold kanonok és akadémiai rendes tag*” urat arról értesíti, hogy az MTA 1868. február 17-i ülésén hozott döntés értelmében²⁷ felkéri – Henszlmann Imrével és Römer Flórisssal egyetemben – annak a bizottságnak a tagjává,

Arany János 1865 körül (Simonyi Antal felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

²⁴ MTA Könyvtár Kézirattára RAL 946/1868.

²⁵ MTA KIK Kézirattár RAL 503.a/1867.

²⁶ *Ipolyi Arnold*: Lonovics József emlékezete. (Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, 11. kötet 11. darab) Budapest, 1868.

²⁷ Vö. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1868. II. évf. 4. sz. 57.

mely „a Pulszky-műrégiségjár megbecsülése s annak a magyar nemzeti múzeum számára mi módon lehető megszerzése iránti véleményadás végett alakították”. A levél fogalmazványa arról tanúskodik, hogy nem volt Arany és Ipolyi között rendszeres a kapcsolat, ugyanis a költő-hivatalnok címzés gyánánt először azt kezdte írni, hogy „Méltóság”, majd mielőtt a szót befejezte volna, a pontos titulus-használatra mindig ügyelő²⁸ Arany áthúzta, s kijavította a megszólítást „Nagyságos”-ra.²⁹

Az ezt követő három évben nincs adat kettejük levélváltására.

1871. február 2-án elhunyt az akadémia elnöke, báró Eötvös József. A tudós testület elnöksége az első évfordulón emlékünneppéggel, valamint egy gyász-istentisztelettel kívánt megemlékezni egykori érdemdús elnökéről. Ahogy az az Arany hivatali iratait feldolgozó kötetben közreadott levélben is olvasható, Ipolyit 1871. október 17-én főtitkárként arra kérte fel, hogy „méltóztassék gondoskodni az iránt, hogy a requiem teljes műzenével, ha lehet, a színházi kar igénybe vételével is, s méltó dísszel megtartható legyen; az illető lépéseket az egyháznál az Akad. nevében megtenni, szóval az egésznek rendezését magára vállalni”.³⁰ Ipolyi válaszevele ugyan nem ismeretes, ám az tény, hogy az esemény lezajlott. 1872. február 6-án kelt az a fogalmazvány, amelyet Arany az Akadémia akkori elnöke nevében írt, s amelyben megköszönte az Eötvös-gyászmise megtartását.³¹ A két levél között fontos esemény történt, amelyet a különböző megszólítás tükröz: az első még „Nagyságos és Főtisztelendő Ipoly Arnold akad. rendes tag és kanonok úrnak, mint az egyetemi hittani szak igazgatójának s a papnövelde kir. kormányzójának”, míg a második már „Méltóságos és Főtisztelendő Ipolyi Arnold besztecerzei m. püspök stb. és akadémiai rendes tag úrnak” szözl.

Két év levélszünet.

Nincs nyoma az akadémia főtitkári hivatala iktatókönyveiben Arany János azon levelének, melyben a besztecerébányai püspököt arra kéri, tartson előadást az 1874. májusi nagygyűlésen. A Régi Akadémiai Levéltár azonban szerencsére megőrizte Ipolyi válaszát, amelynek megszólítása két szempontból is figyelemre méltó: 1.) nem a Főtítkári Hivatalnak, hanem a főtitkárnak címezte, 2.) itt már nem „tekintetes”-nek, hanem „nagyságos”-nak titulálta Aranyt:

„Nagyságos Főtítkáár Ur,

Megtisztelő felhívására, hogy az Akademia nagy gyűlésén tartandó egyik előadás elvállalása iránt nyilatkozzam: kénytelen vagyok jelenleg e megtiszteltetést megköszönnve kijelenteni, hogy arra nem vállalkozhatom.

A tárgy bővebb könyv- és levéltári nyomozást igényel, miben május végéig hivatali teendőim által gátolva vagyok. Adós maradok vele, ha szükség lesz a jövő nagygyűlésig.

Egyébiránt e tárgyban tartott első tanácskozmányban bátor voltam már az iránt véleményemet nyilvánítani, hogy három előadás az elnöki megnyitó beszéd és szives titkári jelentés mellett a tapasztalás szerint hosszadalmasra teszi az ülést, kifárasztja a hallgatóságot s végre üres teremnek szözl. És már ennel fogva sem ohajtanék vállalkozva erre alkalmat adni.

Bars Sz. Kereszt IV. 21. [1874]

kiváló tisztelettel
alázatos híve
Ipolyi”³²

A szóban forgó, 1874 májusa végén megtartott nagygyűlés azonban így is emlékezetes maradt Ipolyi számára: ezen megválasztották az Akadémia igazgatótanácsa tagjává. Ekkor került be e rangos testületbe Trefort Ágoston is. Ha az Ipolyi megválasztását hírül adó levél nem is került még elő, ám ennek az Arany által írt fogalmazványa megmaradt a főtitkári hivatal iratai között:

²⁸ Jellemző, hogy a hozzá intézett leveleken a neki címzett magasabb titulusokat rendszerint áthúzta, s kijavította a neki járó „tekintetes”-re. A XIX. századi megszólítások társadalomtörténetéről ld. *Köveér György*: Rangletra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. Századvég, 14. (4. évf.) 1999. 3–19.

²⁹ MTA KIK Kézirattár RAL 1400/130/1868. – A levelet megemlíti: AJÖM XIV. 692. p.

³⁰ AJÖM XIV. 428–429. Az irat lelőhelye: MTA KIK Kézirattár RAL 949/1871. – Az AJÖM XIV. 724. említ az Eötvös-requiem tárgyában egy 1872. január 12-én kelt újabb levelet is, amelynek az iktatókönyvben nincs nyoma, ahogy az arra adott esetleges válasznak sem.

³¹ MTA KIK Kézirattár RAL 105/1872. – Említi ezt: AJÖM XIV. 725.

³² MTA KIK Kézirattár RAL 1281/1874. Rendhagyó módon a levél nincs érkeztetve, nem vezették rá a kézbesítés dátumát. A dokumentumot nem említi az AJÖM XIV.

„Trefort

Ipolyi

Czím!

A Magyar Tudományos Akadémia folyó évi május 28-án tartott nagygyűlésén (Czimedet) Igazgató tanács tagjául megválasztotta.

Midőn e választás feletti örömemet kifejezni szerencsém van: fölkérem egyszersmind (Czimedet), hogy az Igazgató Tanács üléseit (melyekre mindig külön meghívó küldetik szét) látogatni s annak határozatait bölcs tanácsaival támogatni méltóztassék.

Maradván teljes tisztelettel

Budapesten 1874 június 1.

(Czímnek)

alázatos

elnök³³

Újabb három év levélváltás nélkül.

Arany már túl van az 1876-os hivataláról való első lemondáson, kapott maga mellé segéderőt, s így viszi tovább az Akadémia adminisztratív ügyeit. Régi és szép szokás, hogy az MTA elhunyt tagjairól a munkásságukat megidéző-értékelő előadással emlékeznek meg tudóstársaik. 1877. február 26-án Ipolyi Arnoldra hárult a feladat, hogy a bencés történész, levéltáros Czinár Mór (1787–1875) – akivel egyébként egyszerre lett 1858-ban az Akadémia levelező tagja – tudományos pályáját felidézze.³⁴ Mivel a szó elszáll, az írás viszont megmarad, ezek az emlékbeszédek nyomtatásban is megjelentek. A szerzőket tiszteletdíj illette, amelynek utalványozásához szükséges volt főtitkárként Arany aláírása is. Annak rendje-módja szerint Ipolyi is kapott a Czinár-emlékbeszédért honoráriumot. Ő azonban a 90 Ft tiszteletdíját visszaajándékozta az MTA-nak. 1877. március 31-én kelt az a levél, amelyben Arany köszönetet mondott a tudós püspöknek ezért a gesztusáért.³⁵

A főtitkári pályafutása érdemi végéhez közeledve, nem sokkal ezután, hivatali kötelességből újfent Ipolyihoz fordult. Történt ugyanis, hogy a francia régész, Charles de Linas (1812–1887) 1877. március 24-én Arras-ból új könyvét³⁶ megküldvén levélben fordult a Tudományos Akadémia akkori elnökéhez, gróf Lónyai Menyhérthez. A küldemény 1877. március 28-án érkezett meg az MTA főtitkári hivatalához.³⁷ A szerző azzal folyamodott a tudós testület vezetőjéhez, hogy – amint az 1877. április 30-i összes ülés tárgysorozata fogalmaz – beküldött műve „*netaláni vétségeit a magyarországi tárgyakat illetőleg vele tudatni kéri*”. Arany a következő összes ülés naprendjére vette a szóban forgó, *Origines de l'orfèvrerie cloisonnée* című könyv ügyét. Az ülésen akként döntöttek, megkéri Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre rendes tag urakat, hogy „*észrevételeiket a szerzővel közölni sziveskedjenek*”.³⁸

Arany ez irányú felkérő levele nem került elő. Az Akadémia Kézirattára örzi viszont Ipolyi válaszelevelét:

³³ MTA KIK Kézirattár RAL 471/1874. – Az AJÖM XIV. nem tud erről a fogalmazványról, viszont ugyanezen jelzet alatt ezt a tárgyat adja meg: „*Elnök és másodelnök értesítése, újabb 3 évi megválasztásukról*”. AJÖM XIV. 737.

³⁴ *Ipolyi Arnold: Emlékbeszéd Czinár Mór M. Akad. lev. tag felett. (Értekezések a történelmi tudományok köréből VI. kötet VIII. sz.) Budapest, 1876.*

³⁵ MTA KIK Kézirattár RAL 294/1877. Említi: AJÖM XIV. 754. – Az MTA igazgatósága 1877. március 25-i ülésén Arany János arról számolt be, miszerint „*Ipolyi Arnold r. tag úr a Czinár fölötti emlékbeszédért részére utalványozott 90 frtról szóló utalványt oly kérelemmel küldötte vissza, hogy ez összeg az Akadémia számára, nevezetesen a II. osztálynak netalán födezetlen költségei fedezésére fordítassák.*” Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, XI. 1877. 6. sz. 86. – Ipolyi e hivatkozott levelének nem találtam a nyomát sem a főtitkári iktatókönyvekben, sem az MTA KIK Kézirattár tepsikatalógusában.

³⁶ *Linas, Charles de: Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée recherches sur les divers genres d'incrustation, la joaillerie et l'art des métaux précieux. Paris, E. Didron, 1877. Műve második kötete 1878-ban, a harmadik pedig 1887-ben jelent meg.*

³⁷ MTA KIK Kézirattár 415/1877.

³⁸ A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, XI. 1877. 8. sz. 115.

„Tekintetes Akadémiai Főtitkári Hivatal!

A M. Tud. Akadémia 1877 april 30-diki összes ülésének velem közlött azon jegyzőkönyvi határozatára, hogy De Linas Károly urnak Les Origines de l'Orfèvrerie cloisonné [sic!] czimű munkájának Magyarországot illető részleteire a szerző kívánságára megjegyzéseimet közöljem:

Van szerencsém válaszolnom, hogy csak köszönettel tartozunk a Szerzőnek műve azon részleteiért, melyekben a Magyarországon található e nemű emlékeket tárgyalja. De miután ezeknek csak legkisebb része volt előtte ismeretes, s a munka második részében lesznek úgy látszik tárgyalandók a további e nemű középkori emlékek, bátorkodom számára ide csatolni megküldésül a Magyar ötvös és zománczműről írt kis füzetet.

Igen sajnálom, hogy nem vagyok képes azt számára francia nyelvre lefordítani. De ha figyelmére akarja méltatni e nehézségen Parisban könnyen segíthet magán, hol többen, de nevezetesen Sayous Ede³⁹ a magyar Akadémia tagja s a lyceum Charlemagne tanárja, mint a magyar történelem írója is,⁴⁰ s a magyar nyelvet bírván képes lesz vele megértetni.

Tisztelettel lévén

Budapest, 877 maj. 14.

Kész szolgálja

Ipolyi Arnold

*Magyar Ak. tagja*⁴¹

Az ugyancsak véleménynyilvánításra felkért Henszlmann Imre válasza nem ismeretes, valószínűleg nem is vetett ilyet papírra. Ugyanis Arany 1877. június 8-án a válaszlevél előbb magyarul írt, majd általa franciára fordított fogalmazványában csupán csak Ipolyira hivatkozik: „*A M. T. Akadémia nem késett közölni az Ön »Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée« cz. művét, kívánságához képest, egyik illetékes tagjával Ipolyi Arnold úrral, a ki minden további felvilágosítás helyett az ide csatolt kis munkáját (Traité de l'orfèvrerie et émailure hongroises) nyújtotta át. Ipolyi úr sajnálja hogy nem képes e munkáját francia nyelvre lefordítani, reményli azonban hogy Sayous Ede úr, Akadémiánk tagja, s Párizsban a Charlemagne lyceum tanára Önnek e szolgálatot szívesen meg fogja tenni.*”⁴²

Jelenleg mindössze ennyi dokumentumot ismerünk az Arany János és Ipolyi Arnold közötti levélváltásokból. Minden bizonnyal több volt ennél, hiszen nemegyszer csak az egyik fél válasza maradt fenn. Például Arany hivatali időszakából három Ipolyi által írt szakvéleményről tudunk,⁴³ ám nincs meg sem a bírálatra felkérő levél – ez a titoknok/főtitkár teendője volt –, sem az esetleg azokat kísérő néhány sor. Összességében azonban nem tételezek lényegesen gyakoribb írásos kommunikációt közöttük. Noha az akadémiai üléseken nyilvánvalóan többször is módjukban állt találkozni és beszélgetésbe bocsátkozni, nem valószínű, hogy sűrűn éltek ezzel a lehetőséggel.

Voinovich Géza nevezetes Arany-életrajza óta ismeretes, hogy a *Buda halála* c. eposz megírása során a költő sokat merített Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájából*.⁴⁴ E mű, amelyet a néprajzi szakirodalom a magyar folklór első összegzése gyanánt méltat, 1854 augusztusában látott napvilágot. Arany jó barátja, Gyulai Pál szinte azon frissiben, szeptember 6-án kelt levelében felhívta rá a költő figyelmét: „*Hallottál-e valamit a »Magyar mythologia«-ról. Én látam, de nem olvastam. Kik olvastak azt mondják róla, hogy temetelen adat van benne, roppant szorgalom gyümölcse. Ugy hiszem eposzod [!] dolgozásánál te is használhatnád. [...] Én talán szerezhetnék néked egyet olvasás végett.*”⁴⁵ Aranyt komo-

³⁹ Édouard Sayous (1842–1898) svájci születésű francia történész, teológus.

⁴⁰ Az 1872-ben megjelent Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790–1815 c. könyvéért a Kisfaludy Társaság a tagjai közé választotta. 1875-ben az MTA külső tagnak választotta. 1877-ben adta közre a Histoire générale des Hongrois című, kétkötetes munkáját, amely 1884-ben – Molnár Antal fordításában – magyarul is napvilágot látott.

⁴¹ MTA KIK Kézirattár 484/1877. – A levél tartalmi ismertetése: Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, XI. 1877. 10. sz. 152.

⁴² MTA KIK Kézirattár RAL ad415/1877. – Gyakorlatilag ugyanez a szöveg szerepel a francia fordításban, csupán annyi az eltérés, hogy az elején a Monsieur megszólítás, s a végén egy udvariassági formula áll, illetve az említett magyarul tudó francia történész neve „Edouard Sayous” formában szerepel.

⁴³ Ld.: MTA KIK Kézirattár RAL 1453/1871, 1454/1871 és 1414/1876.

⁴⁴ Voinovich Géza: Arany János életrajza 1860–1882. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938. 113.

⁴⁵ Somogyi Sándor: Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Budapest, 1961. 194–195., illetve AJÖM XVI. 474–475.

lyan érdekelte e mű, megvette és hamar tanulmányozni is kezdte. 1854. szeptember 27-én már arról írt Tompa Mihálynak, hogy a tervezett hun eposzához most Ipolyi könyvét olvassa, amelyet jó munkának tart.⁴⁶ A saját példányába – amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őriz – több szakaszhoz széljegyzetet írt és kiemeléseket tett. (Ipolyi *Magyar mythológiája* hatását, illető mivoltát Arany hun trilógiájára Szörényi László egy alapos tanulmányban összegezte.⁴⁷)

A tudós pap könyve tehát nem pusztán jó alapul, hanem egyenesen kiváló ajánlólevél gyanánt szolgálhatott volna egy jövőbeni szorosabb emberi kapcsolathoz Arany és Ipolyi között. E feltételezést támasztja alá az a körülmény is, hogy az 1860-as évek elején Arany az általa szerkesztett *Szépirodalmi Figyelő* hasábjain figyelemmel kísérte Ipolyi munkásságát. Nemcsak arról számolt be, ha előadást tartott az Akadémián,⁴⁸ hanem arról is hírt adott, amikor Ipolyit a koppenhágai régészeti társaság a tagjává választotta.⁴⁹ Mi több, a költő kezdeményezően lépett föl, 1862-ben levélben fordult a tudós paphoz. Szerkesztőként szerette volna rendszeresen közölni az írásait a *Koszorú* c. folyóiratában: „*Tisztelt Hazafi!*”-ként megszólítva kérte fel a lap munkatársának.⁵⁰ Nem ismeretes Ipolyi válasza, mindenesetre nincs nyoma annak, hogy bármilyen munka megjelent volna tőle e lap hasábjain.⁵¹

Ipolyi Arnold levelezése három legnagyobb őrzőhelyének – a Primási Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára – a katalógusai összesen 6180 hozzá írt és 1157 tőle származó levelet tartanak számon. Míg az Arany-filológia jóvoltából a költő munkásságának szinte valamennyi területe már jól feldolgozott, addig ezt Ipolyi életművéről már kevésbé lehet elmondani. Kiterjedt levelezése alapvetően feltáratlan.⁵² Az Arany kritikái kiadás tárgymutatói révén könnyen rákereshet bárki, hogy mikor milyen szövegösszefüggésben említi Ipolyit Arany, ám azt továbbra is homály fedi, hogy a temérdek publikálatlan autográf Ipolyi-levélben esik-e egyáltalán szó a költőről? Arany sehol sem minősíti Ipolyit, mindig tárgyyszerűen fogalmaz vele kapcsolatban. Feltehetően hasonlóan viszonyulhatott Aranyhoz Ipolyi is, az azonban biztosnak tekinthető, hogy tisztelte a költőt. Ugyanis amikor gyűjtés indult azért, hogy szobrot állítsanak neki, ezt az ügyet 50 forinttal támogatta.⁵³

Vajon miért nem alakult ki Arany János és Ipolyi Arnold között szorosabb emberi kapcsolat? Az utókornak mindig sokkal nehezebb valaminek a hiánya miérettét kiderítenie, mint egy pozitív adatra magyarázat adnia. A válaszhoz nem elég, ha csak e két kimagasló személyiségre fókuszálunk, feltétlenül fontos az őket övező kapcsolati hálóra kiterjeszteni a figyelmet. Fölöttébb tanulságos lenne a XIX. szá-

Lejegyzet helyek.

"Világok ábrája!"	73. lap.
"Etele és Leo"	u.o.
"Clabaise"	74. l. 160. 251
"Haldobáló harrera"	77. l.
"Ciglamonó, Székelyek"	77. l.
"Szinul"	72, 78 l. 80. l. 87 l.
"Avarok"	13 l. 147, 241
"Archa spanyolok"	13 l. 160.
"A nővadás"	71. l.
"Catalóni remese"	76 l.
"Rómeókora"	152 l.
"Ezer korszak"	154 l. 503 l.
"Archa merije"	160 l.
"Tájképek és emlékek"	447
"A két pásztorfiócsingó"	12
"Világ feje"	326

Arany János ceruzás bejegyzései a „Magyar mythologia” saját példányának végén (MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, K. 517.)

⁴⁶ AJÖM XVI. 485–487.

⁴⁷ Szörényi László: Arany János Csaba-trilógiája és Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája. In: *Korompay H. János* (szerk.): *A két Arany. Összehasonlító tanulmányok*. Budapest, Universitas, 2002. 69–79.

⁴⁸ *Szépirodalmi Figyelő* 1861–62. II. évf. I. félév 1. sz., *Szépirodalmi Figyelő* 1862. II. évf. II. félév 23. sz. Vö.: AJÖM XII. 493, 509.

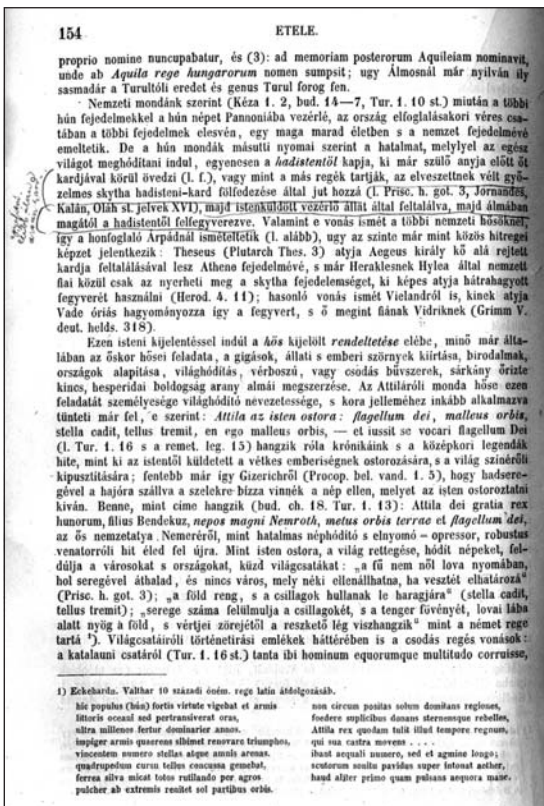
⁴⁹ *Szépirodalmi Figyelő* 1861–62. II. évf. I. félév 24. sz. Ld.: AJÖM XII. 502.

⁵⁰ Scheiber 1968. 194. AJÖM XIV. 428.

⁵¹ Scheiber 1968. 194. AJÖM XIV. 429.

⁵² A művészettörténész Kerny Teréziával (1952–2015) és a folklorista Domokos Mariann-nal több ízben is OTKA-pályázatot nyújtottunk be a több tudományág történetét is érintő, s a XIX. század szellemi életének a jobb megértését lehetővé tevő kiterjedt Ipolyi-levelezés feldolgozására és internetes közreadására, azonban a pozitív szakvélemények dacára a humán tudományok zsűrije végül nem tartotta támogatásra érdemesnek ezt a projektet.

⁵³ MTA KIK Kézirattár RAL 709/1882.

Arany János ceruzás aláhúzása és széljegyzete a „Magyar mythologia” saját példányában (MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, K. 517.)

vasottsággal és kiváló szervezőképességgel, így maga körül kiépített egy literatúra, a „szellem embereiből” álló, lazán szervezett és nem könnyen körülhatárolható csoportosulást, amelynek tagjai ugyan sok tekintetben eltérő módon gondolkodtak, de hittek a békés kiegyezés lehetőségében; s miközben úgy vélték, törekedni kell az újabb forradalom mindenáron való elkerülésére, egyúttal ragaszkodtak az 1848-ban elért eredményekhez. Deák Ferenc tág szellemi köre volt ez. Csengery tudatosan törekedett minél több hozzájuk hasonlóan gondolkodó embert megnyerni, s tehetséges vidéki irodalmároknak – mint amilyen Arany János és Gyulai Pál volt – a fővárosban helyet csinálni. Társaságuk 1855 tájától vált egyre markánsabbá és az idő múlásával mind nagyobb befolyásra tett szert. „*Kezükben tartották az ország legnagyobb napilapját, a Pesti Napló-t, 1858-ban irányításuk alá került – a Dessewffy Emil vezette konzervatívokkal együttműködve – az Akadémia, ami egyet jelentett az újonnan beválasztandó tagok meghatározásával, színvonalas folyóiratot jelentettek meg, a Budapesti Szemlé-t, melynek alapítója, tulajdonosa és szerkesztője Csengery volt, s ott voltak az 1857-ben újjáéledő Országos Magyar Gazdasági Egylet soraiban is*” – sorolja a Csengery asztaltárságáról írt cikkében Samu Nagy Dániel, majd így folytatja: „1860-ban a Kisfaludy Társaság is újra működhetett, s Csengeryék elérték, hogy a tagok »első dolga volt« őket 15-öket» beválasztani, aztán a további szervezést rájuk is bízta. Abban a saját-ságos helyzetben voltak (s ebben Deák tekintélyének nagy szerepe volt), hogy a hatalom mindvégig en-

zad szellemi életét a Barabási Albert-László és munkatársai által kidolgozott hálózat-elemzés módszerével megvizsgálta.⁵⁴ Ahhoz, hogy ez kellő mélységű és igazán megalapozott legyen, szükség volna a levelezések minél teljesebb korpuzására. Ám addig is, míg ennek a komolyabb anyagi és szellemi erőforrásokat igénylő kutatásnak realitása lesz, a teljesség igényéről egyelőre lemondva, egyszerű eszközökkel is elérhető némi eredmény.

Esetünkben a következő.

Egy személynév: *Csengery Antal*.

A korszakot ismerők számára ez sok mindent megmagyaráz.

A szabadságharc leverését követő negyedszázad szürke eminenciása volt. Már előtte is jó kapcsolatokkal rendelkezett: fiatal jurátusként bekerült a centralista Szalay László és Eötvös József körébe, tehetsége és szervezőképessége révén 23 évesen már a *Pesti Naplót* szerkesztette, 25 évesen, 1847-ben már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett – noha sem akkor, sem később nem alkotott újat vagy kimagasló a tudomány egyetlen területén sem.⁵⁵ Kitűnő diplomáciai érzékkel rendelkező, távlatokban gondolkodó, hálózatépítő stratéga volt. Az abszolutizmus éveiben felismerte, hogy olyankor, amikor nincs lehetőség a direkt politikázásra, az irodalom az a terep, ahol a „nemzeti közszellem”-ért tenni lehet. Bár ő maga híján volt a szépírói vagy költői vénának, ám rendelkezett széles olvasmányokkal, és a hálózatépítő stratéga volt. Az abszolutizmus éveiben felismerte, hogy olyankor, amikor nincs lehetőség a direkt politikázásra, az irodalom az a terep, ahol a „nemzeti közszellem”-ért tenni lehet. Bár ő maga híján volt a szépírói vagy költői vénának, ám rendelkezett széles olvasmányokkal, és a hálózatépítő stratéga volt.

⁵⁴ Ld.: Barabási Albert-László: Behálózva. A hálózatok új tudománya. Budapest, Magyar Könyvklub, 2003, *Uő.*: A hálózatok tudománya. Budapest, Libri, 2016.

⁵⁵ A tudományhoz kapcsolódóan viszont vitathatatlanul kiemelkedő jelentőségű és nagyhatású tudománysszervező- és ismeretterjesztő munkát végzett. Erről bővebben: Szántó György Tibor: „A tudós cél és intéző szellemének mondják...” Csengery Antal az Akadémián. Magyar Tudomány, LXXXVII. 1980. 10. sz. 780–788., *Uő.*: Csengery Antal. (A múlt magyar tudósai) Budapest, Akadémiai, 1984. 108–163.

gedte őket tevékenykedni, ám a magyar közvélemény döntő többsége mégsem vetette meg őket.”⁵⁶ Csengery és Deák asztaltársaságát a kortársak közül sokan csak a „nagy mogulok páholyaként” emlegették. Ahogy azt már Keresztury Dezső is leszögezte, e kör „tekintélyének s hitelének biztosítására természetszerűen nagy szükség volt az országos tekintélyű, népi származású s a népi-forradalmi hagyományokhoz hű, de már az udvar szemében is elfogadható költőre”, Arany Jánosra.⁵⁷ Ez nem utólagos belemagyarázás: bizalmi emberének, Rónay Jácintnak Eötvös József ezt nyíltan megmondta: „odatűz-tük boglárul a kalpagra, most már ott kell ragyognia”.⁵⁸ Ezért volt lehetséges az, hogy 1858. december 15-én a költőt ugyanazon a napon előbb levelező, majd kis idő múltán máris rendes taggá választotta az Akadémia, ahogy az sem tűnik véletlennek, hogy 1865-ben Eötvös és Csengery javaslatára lett az MTA főtisztviselője.

Ide kívánczik Milbacher Róbert „összeesküvés-elmélete” Arany János személye és munkássága manipulatív felhasználásáról. Már a kortársaknak is feltűnt, hogy az 1850-es évek derekától a Csengery Antal köréhez tartozó kritikuskok kórusa mennyire tömjénezzi és szinte olimposzi magaslatokba emeli Arany Jánost és költészetét. A pécsi irodalomtörténész előbb egy figyelemre méltó esszében, majd egy monográfiában ezt akként értelmezi, hogy Aranyt annak a szimbolikus helynek a betöltésére szemelték ki, amelyet 1855-ben a „nemzet költőjeként” elhunyt Vörösmarty Mihály hagyott maga után. Idézi Csengery 1856. május 20-án Gyulai Pálhoz intézett levelének ezt a sokat mondó passzusát: „Megjelentek Arany versei. Agitálnunk kell!” Milbacher úgy véli, hogy az agitáció kifejezés „leplezetlenül kinyilatkoztatja Arany kisajátításának és kanonizálásának a szándékát, és egyben sejtetni engedti e kanonizáció módját. Az Aranyról kialakítandó tudás, amelynek középpontjában Arany és a nemzet azonosítása áll majd, szerves részévé válik annak az irodalompolitikai harcnak, amely az 1850-es években több fronton is zajlott: egyrészt nyilván kifelé, a nemzet kulturális és politikai életképességének reprezentációjáért, másrészt ezzel összefüggésben az irodalmi-kulturális intézmények fölötti hegemóniáért, harmadrészt pedig az irodalom (esztétika) nyelvének meghatározásáért és uralásáért. [...] az 1856-os »agitáció«-tól Arany Pestre költöztetéséig tudatosan tervezett folyamat megy végbe, amiben Arany nyilvánvalóan olyan szimbolikus szerepet játszhat csupán, pontosabban olyan szimbolikus funkció betöltésére van kiszemelve, amelynek alakítása egyáltalán nem tőle függ”.⁵⁹ A továbbiakban Milbacher hangsúlyozza: „aki uralja a nemzeti egységről szóló diskurzust, egyben maga mögött tudhatja a nemzet politikai értelmű legitímációs bázisát is. A kor politikatörténetéből jól ismert, hogy a Kiegyezést végül tető alá hozó Deáknak (és elvbarátainak) sikerült a versengő politikai irányokból a legerősebbként kiemelkednie, amelyet nem kis részben a nemzeti diskurzus uralásának is köszönhetett. Nagyon úgy tűnik, hogy Arany kanonizációjának, nemzeti költővé emelésének ebben a hatalmi diskurzusban betöltött szerepe miatt volt nagy jelentősége a korban, még minden esztétikai irodalmi megfontolás előtt.”⁶⁰

Jóllehet, Milbacher értelmezésével szemben fel lehet hozni bizonyos filológia ellenvetéseket (pl. az „agitáció” kifejezés korabeli és mai értelmezése közti különbségek, Arany költészete recepciótörténeti adatainak merőben más olvasata), de akár hozzáilleszthetők újabb argumentumok is. Például az, hogy Arany egyfajta kisajátításának a vázolt története meglehetősen nem is 1855 novemberében, Vörösmarty Mihály halálával, vagy 1856-ban, az agitációs propagandagépezet beindításával kezdődött, hanem már jóval korábban. A világosi fegyverletétellel Vörösmartyban valami eltört. Akkor, vagyis évekkel a halála előtt kezdődött „testi és lelki hanyatlása”. Ily módon végső távozása nem volt váratlan esemény. Csengeryben talán már 1853-ban megfogant a gondolat, hogy a Vörösmarty bármikor bekövetkezhető elhunytával támadó úrt Arannyal lehetne betölteni. A *hőskölteményről általában* című tanulmányában Homérosz kapcsán azt a kívánalmat fogalmazta meg, hogy az epikus költő a „nép szellemétől legyen át meg áthatva”, s e cikkét így fejezte be: „*Ez úton indult nálunk Arany.*”⁶¹ Mindenesetre több mint feltűnő, hogy 1854-ben milyen intenzíven kezdi el keresni Arany társaságát. Szinte lerohanja: az 1854. március 30-án kelt, a kapcsolatfelvételt kezdeményező levelében Csengery a nála öt évvel idősebb költőt – a korban fölöttébb szokatlan módon – rögtön letegezi: „*Tisztelt Barátom! Bocsásson meg... vagy ha nincs ellenére, bocsásson meg, hogy két vállalatunkban [...] annyira számítottunk közremunkálásodra.*”⁶²

⁵⁶ Samu Nagy Dániel: Csengery Antal társaságai. Budapesti Negyed, 12. évf. 2004. 4. (46.) sz. 289–312.

⁵⁷ Keresztury: Arany János i. m. 189.

⁵⁸ Idézi: Keresztury: Arany János i. m. 190.

⁵⁹ Milbacher Róbert: „e mostani Arany-láz”. Arany János 1856-os kanonizálásának történetéből. Alföld, 2002. 53. évf. 5. sz. 66–67., Úő.: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben. Budapest, Ráció Kiadó, 2009. 376 p. (Ligatura könyvek.)

⁶⁰ Milbacher: „e mostani Arany-láz” i. m. 67.

⁶¹ Budapesti Szemle, 1853. Idézi Milbacher: „e mostani Arany-láz” i. m. 77.

⁶² AJÖM XVI. 404.

E bizalmas megszólítást Sáfrán Györgyi akként magyarázza, „Csengery Gyulai révén érezhette magát ily közel Aranyhoz.”⁶³ Ezt azonban akár a „becserkészés” eszközeként is lehet értékelni. Ezt követően Csengery személyesen is többször meglátogatja a Nagykőrösön tanító költőt, s gyakorivá válnak a levélváltások. Megtalálja a kulcsot a zárkózott Aranyhoz, s baráti viszony alakul ki közöttük, olybá tűnik, a leveleik végén szereplő „igaz barátod”, „igaz híved”, „legszívesb üdvözléssel” fordulatok többek pusztá formáságoknál. Amikor Csengerynek 1856-ban megszületett Lóránt nevű gyermeke, az Arany házaspárt kérték fel keresztszülőknek, így még szorosabbá vált a kapcsolatuk, miután „keresztmóká” lettek.⁶⁴

Van még egy, megítélésem szerint elég súlyos momentum, ami elgondolkodtató.

Pestre költözése után Arany Csengeryvel már a Kisfaludy Társaságban is munkakapcsolatban állt, még inkább 1865-től, az akadémiai hivatalviselés éveiben. Ugyanis Csengery sokféle kötelezettségei (országgyűlési képviselőség, lapszerkesztés, Magyar Földhitelintézet, Fővárosi Közmunkák Tanácsa) mellett 1858-tól, a rendes taggá választásától kezdve az MTA jegyzőjeként, majd 1870-től az igazgatóság tagjaként, illetve 1871 májusától 1880-ban bekövetkezett haláláig az Akadémia másodelnökeként is tevékenykedett, tehát valóban napi kontaktusban álltak. A rendszeres érintkezés, e szoros emberi, munkaköri kapcsolat megléte miatt lehetetlen, hogy Csengery ne tudta, ne látta volna pontosan, hogy a barátjaként emlegetett költőnek mennyire leköti az idejét-erejét az Akadémia ügymenetének zavartalan biztosítása, s az ő és „kommunikációs csapata” által a „nemzet költőjeként” piedesztálra emelt és kanonizált Arany János művészetének a rovására megy a tengernyi hivatali „rabszolgamunka”, akibe ezért „beléfgagnak” a művei, megíratlanok maradnak a sokak által várva várt versei. Épp emiatt nem lehet elvetni annak a feltételezését, miszerint e körülmény is arra utal, hogy Csengeryék számára Arany János és művészete elsősorban ürügy, hivatkozási alap és eszköz volt a nemzeti diskurzus uralására, s az, hogy a költészetünket gazdagabbá tegye, ehhez képest alárendelt szerepet, legfeljebb csak másodlagos értéket jelentett a számukra. Vagyis fontosabb volt az, hogy a nemzeti intézmény, illetve azt reprezentáló társaságuk „*kalpagján*” boglárként ott ragyogjon Arany János, mint hogy ő maga további ékköveket tegyen le irodalmunk asztalára.⁶⁵ A kortársak alapvetően mást, a felszínét észlelték: a költő nem ritkán túltömjénezett „megbecsülését” látták, s azt, hogy egyszerű származású, táalentumos emberként milyen sokra vitte,⁶⁶ lám, a Deák Ferenc, Csengery Antal, Eötvös József, Gyulai Pál, Kemény Zsigmond nevével fémjelzett illusztris társaságban foglal helyet.

Mindez, persze, az utókornak az egyes adatok közötti összefüggéseket kereső konstrukciója, a múltbéli adatok mozaikjainak egyik lehetséges értelmezése. Mindenesre tény az, hogy már az 1850-es évek derekától is tudható volt, Pestre költözésétől és elhelyezkedésétől fogva pedig teljesen egyértelművé vált, hogy Arany János Csengery köréhez tartozik.⁶⁷ Barátja híres-hírhedt *Magyar mythologia*-bírálatá⁶⁸ nem befolyásolta abban, hogy továbbra is nagyra becsülje a tudós pap munkásságát és figyelemmel kísérje tevékenységét. De függetlenül a *Magyar mythologia* kapcsán megfogalmazott módszertani polémiajától, több gesztusa is tanúsítja, maga Csengery is sokra tartotta tudósként Ipolyit.⁶⁹ Az is-

⁶³ AJÖM XVI. 969.

⁶⁴ A szoros kapcsolatot mutatja az is, hogy 1863-ban, amikor Arany Júlia férjhez ment, a szülőkön kívül csak Csengeryék és Gyulai vettek részt a szertartáson, amely Aranyéknál, a nappaliban zajlott le. Csengery hétéves fia, Lóránt volt a vőfély, ő vitte Julcsa menyasszonyi csokrát. A feltálatl ételeket Csengeryné rendelte meg. *Samu Nagy*: Csengery Antal társaságai. i. m.

⁶⁵ Azt, hogy a főtitkári hivataláról csak a harmadik lemondását fogadta el az Akadémia vezetése, éppen a fentebbiek miatt, nem feltétlenül csak pozitív üzenetként lehet értékelni.

⁶⁶ Ld.: *Szilágyi Márton*: Arany János társadalmi státuszának változásai. In: *Biró Annamária–Boka László* (szerk.): Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások 2. Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadó–Reciti, 2016. 109–124.

⁶⁷ Az Arany Jánosnak írt levelekben az ismerősei gyakran kérték, hogy továbbítsa Csengeryéknek az üdvözlőket. Ismeretes volt kettejük szoros emberi kapcsolata. Ahogy Kazinczy Gábor 1862. június végi levelében írta, „Te, azt hiszem, gyakran találkozol Csengeryvel.” AJÖM XVIII. 65.

⁶⁸ *Csengery Antal*: Ipolyi Arnold magyar mythológiájáról. *Budapesti Hírlap*, 1855. 758. sz. 4204., 759. sz. 4208–4209., 762. sz. 4222., 763. sz. 4226–4227., 764. sz. 4232–4233., 765. sz. 4238–4239., 767. sz. 4246–4247., 768. sz. 4252–4253., 769. sz. 4256–4257.

⁶⁹ Nem igazán köztudott: Csengery már 1856-ban szorgalmazta, hogy „*Ipolyi mint gyűjtő, megérdemli a levelező tagságot*.” (ld.: *Somogyi Sándor*: Gyulai Pál levelezése. i. m. 296. – kiemelés az eredeti szövegben). Ennek fényében az sem meglepő, hogy 1860-ban a *Pesti Napló* hasábjain (1860. márc. 16.) is nagy elismeréssel szölt Ipolyiról. Ez nem jelenti azt, hogy felülbírálta volna korábbi éles kritikáját, ugyanis összegyűjtött írásai 1870-ben megjelent kötetébe (Történeti tanulmányok és jellemrajzok. Pest, Ráth Mór kiadása) változatlanul felvette nevezetes bírálatát, vagyis továbbra is magáénak érezte annak megállapításait.

mereteink jelen szintjén az a feltételezés tűnik a legkézenfekvőbbnek, hogy amikor Arany 1862-ben szerette volna megnyerni a *Koszorú* munkatársának, Ipolyi benne nem a költő-szerkesztőt látta, hanem az ő munkáját megtámadó Csengery bense barátját, így ebbéli sebzettsége⁷⁰ lehetett a legvalószínűbb oka az együttműködés, a felkínált közeledés elutasításának.

Ezt azonban határozottan csak akkor lehetne állítani, ha Ipolyi levelezése feltárára kerülne és meg-erősítené e feltételezést.

Szulovszky János

Arany János forráshasználata a Szent Lászlóról írott verseiben

Legelőször a *Szent László füve* című, az alcímben „népmondának” nevezett költeményében nyúlt Arany a szent lovagkirály legendaköréhez. Voinovich Géza a mű kritikai kiadásában megjegyzi, hogy a költő figyelmét barátja, Szilágyi István fordította e tárgyra.¹ Ez kiderül Arany egyik, 1847. január 3-án írt leveléből is. A hű barát ugyanis, aki nélkül Arany valószínűleg sosem lépett volna ki magára parancsolt hallgatásából, abban az időben a régi magyar szótárirodalmat tanulmányozta, mert készült akadémiai székfoglalójára. Szendrey Zsigmond és Zlinszky Aladár tanulmányai pedig rámutattak egyrészt arra, hogy az *Összes Költemények* általa használt kézi példányába be is jegyezte, hogy Beythe István illetve – a későbbi javítása szerint – Fabricius Balázs szövegyűjteményében találta Arany a „*Szent László füve*” kifejezést; illetve arra, hogy a legendát Podhradeczy József *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája* (Budán, 1836) című könyvében olvasta.² Mindebből Voinovich azt a következtetést vonja le, hogy: „*Arany forgatta Podhradeczy Budai Krónikáját, ismerhette ezt a könyvét is. Podhradeczy szól a kúnok László-korabeli betöréséről, amiről a krónikák nem írnak; korban ide kapcsolja Arany a pestis pusztítását, másrészt a pogány ősvallás visszatérő kísértéséhez, amivel szintén történeti szint ad művének.*”³

Szent László mint téma másodszer az előbb önállóan, később a *Toldi estéje* végleges változatába beillesztve jelent meg.⁴ Ennek is igen bonyolult előtörténete van, hiszen Arany először a *Daliás idők* rész-

⁷⁰ A tudománytörténet már rég bebizonyította, hogy pusztán csak légből kapott legenda az a még olykor napjainkban is elismert vélemény, miszerint Ipolyi Csengery bírálata miatt összeszedette könyve példányait és elégette azokat. (Ld. pl. *Hoppál Mihály*: Legendák Ipolyiról és a Magyar Mythológiáról. Valóság, XXV. [1982] 1. 57–67.; *Szulovszky János*: Egy téves adat terjedése. A Magyar Mythologia köteteit elégető Ipolyi Arnold legendájának forrásai. Valóság, XLV. [2002] 8. 32–51.) Ezt egyébként már csak azért sem tette volna meg, mert Ipolyi az adott témában nem is tartotta őt igazán vitaképesnek. Ahogy azt papírra vetette barátjának, a református lelkész Révész Imrének 1855-ben írt egyik levelében: „*Cs. felolvasása nem az, ami az én könyvem criticája lehetne, mire már magában Csengery képtelen, miként ezt criticája minden sora mutatja. [...] Vajon azonban én valaha, akár az Akadémiában, akár azon kívül fel fogok-e lépni Cs. ellen, az igen kétes kérdés és csak Cs.-től függ, valjon a továbbiban becsületes tanulmány által fogja-e magát valaha képesíteni könyvem valódi bírálójául, mit bár könnyű volna is neki már könyvem nyomán tenni, köive hiszek. Azonban így is nehéz dolog; buta rágalmat, nevetségessé tevést, mint az eddigi, egyszerűen megvetek és válaszra érdemesnek nem tartok; ha pedig valami igazat mondana, mit eddig minden öröklődésem s legyőzésem dacára bírálatában nem tudok feltalálni, bármi jól hangzik is sok, általánosságban elmondva, úgy akkor igaza lévén, egyszerűen szívesen fogadnám el. Egyébként ha az ég időt s erőt ad, majd meglátandjuk, hányadán leszünk egy második átdolgozással, melynek ez úgy is csupán első megkísérlése volt amarra előkészületül.*” Révész Kálmán: Ipolyi Magyar Mythológiájáról. Irodalomtörténeti Közlemények, II. 1892. 482.

¹ *Arany János*: Elbeszélő költemények. (Arany János Összes Művei III.). S. a. r. Voinovich Géza. Bp., Akadémiai, 1952, 291.

² *Szendrey Zsigmond*: Arany néhány költeményéről. Irodalomtörténet, 1918, 215–217.; *Zlinszky Aladár*: Arany kisebb történeti költeményei. Irodalomtörténeti Közlemények 11(1901), 404.

³ Lásd az 1. jegyzetben hivatkozott helyet.

⁴ Az önálló változat kéziratának kelte 1853. szeptember 19. és a költő még azt is ráírta, hogy átküldte Jókainak szeptember 20-án. Meg is jelent a *Déliabán*, amelynek főmunkatársa volt Jókai, az 1853. évfolyam második félévében, a 14. számban október 2-án. A Kisebb költeményekben pedig 1856-ban. Először itt van alcímeként feltüntetve az, hogy: „*Legenda*”. Lásd: *Arany János*: Kisebb költemények. (Arany János Összes Művei I.). S. a. r. Voinovich Géza. Bp., Akadémiai, 1951, 474–476.

Arany János 1848-ban (Barabás Miklós litográfiája, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

előbb azt tudhattuk meg, hogy Arany olvasta a *Budai Krónika* Podhradczky-féle kiadását, ezért föltehető, hogy olvashatta a Szent László-könyvet is, itt viszont annyit tudhatunk meg, hogy Arany vagy most szerzi be Kovács János barátja révén, vagy otthagya Szalontán, de ez utóbbi nem valószínű, mert akkor sógorával, Ertsey Sándorral, akivel folyamatos levelező viszonyban volt, megküldethette volna magának.

Az ellentmondás azonban feloldható, ugyanis, ha kézbe vesszük az 1836-ban kiadott, már idézett című Szent László-könyvet, akkor ott mindkét epizódnak, illetve legendának megvan a forrása! Vegyük sorra. Az első a *Szent László füve*. Erről az említett munka első kötetében ezt írja Podhradczky: „*Ennek a' szent életű királynak boldog emlékezetét fõntartja az úgy nevezett Sz. László Füve is, mellyrül Maholany Ignáznak Panegyrisében, mellyet 1687. esztendõn Bétsben Sz. László Király emlékezetére tartott, (s mellyet velem Mélt. és Fõ Tisztelendõ Ocskai Ocskay Antal úr választott Bácsi Püspök 's a' t. szokott kegyességgel közlött) ezt a' hagyományt olvastam. Mi után el-mondotta, hogy az Isten Sz. László könyörgésére az éhezõ népének eledelére állatokat rendelt a' pusztában, így folytatja beszédét: «[...] Silentio involvam dire saevientis in Patriae viscera Epidemiae tempore, insolito hactenus divinationis genere, a Ladislao versus coelum emissas sagittas, ut quam fortuito casu reciduae ferrentur in herbam, eam Alexipharmacum intoxicatis aerae vitio corporibus praeberet in medelam, quo plane facto, Constantini renovavit historiam; hoc solo discrimine, quod iste in signo crucis de hoste: ille in herba cruciata de peste triumphavit.» - Hogy a' Nyíl-vetés atyáinknál bevett szokás volt, és hogy a Nyíl-allás, Nyíl-ás, Nyíl-atkozás 's a' t. szavakat 's igéket egyedül csak a' nyíl-húzásból: fejthetni meg; ezen igazságot be-bizonyítottam az 1835dik eszt. Tudományos Gyűjteményének Xdik kötetében a' 94–96. lapokon. Bizvást el-hihetjük tehát, hogy a' régi hagyományok történeteken, nem pedig mende mondákon alapulnak – A' Biga Salutis nevű könyv hasonlót említ Sz. Istvánról «Dum adhuc viveret, multos sanavit suis meritis, úgy mond, quibus quidem mittebat bucellam panis, aut fructus, et illis gustatis statim sanabantur. Aliquibus vero mittebat herbam odoriferam suis manibus contrectatam, ad cuius mox olfactum sanabantur.» Olvasd Hartvicot is.*

A' Dubnitszi Kronikonban pedig, melly Illésházy István Gróf Ó Excellenzijának ajándékából mostanában az ország könyvtárát ékesíti, Sz. Lászlóról ilyen hagyomány találatik «Anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto, post coronationem Regis Lodovici tertio, circa festum purificationis virginis beatae Mariae, Siculi cum paucis Hungaris, qui tunc in medio eorum existebant, contra Tartaros procedentes, deo auxiliante, innumerabilem multitudinem Tartarorum in terra ipsorum,

leteit írta, és ebben a IV. énektől kezdve kezdnek feltűnni a *Budai Krónika* lábjegyzeteiben közölt, teljes egészükben csak később kiadott *Dubnici Krónika* részletei, amelyekből Arany végül is a *Daliás idők* VI. énekébe beillesztett egy epizódot, ahol Szent László szerepét Toldira ruházta! Vagyis a székelyek azt hitték, hogy a tatárok ellen Lackfi nádor vezetésével folytatott véres csatájukban hirtelen feltűnő óriás erjú lovag nem lehet más, csak Szent László. Amikor Arany abbahagyta a *Daliás időkkel* folytatott kísérletet, akkor az epizódot visszahagiografizálta és beillesztette a *Toldi estéje* végleges változatába. Voinovich mindezt részletesen kifejti idézett jegyzetében, de azt is hozzáteszi, hogy Arany forrása ezúttal csupán maga a *Budai Krónika* lehetett, amelynek Podhradczky-féle 1838-as kiadását Kovács János, a Gesztről ismerős barát és tanártárs küldte meg neki Nagykőrösrre. (Ez a példány meg is maradt az Arany-hagyatékban Voinovichnál, de sajnos 1944-ben elégett a többi felbecsülhetetlen értékű kéziratral és könyvvel együtt Buda ostromakor.) Voinovich szerencsére megjegyezte, hogy Arany mit húzott alá a Podhradczky-féle kötet latin szövegéből.

Van azonban egy ellentmondás, hiszen még

in ore gladii percusserunt – duravitque bellum inter eos tribus continuis diebus. Dicitur quoque, quod quamdiu bellum inter Christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti Regis Ladislai, in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res! Cum igitur Subcustos eiusdem ecclesiae, causa requirendi ipsum Caput, sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum Caput in suo loco iacere, ita insudatum, ac si vivus de maximo labore, vel calore aestus aliunde reversus fuisset, quod factum idem Subcustos, non tantum ipsis Canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero praedicti miraculi, quidam ex praedictis Tartaris captivis, valde decrepitis, aiebat: quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in auditorium suum semper vocant, dicebantque et alii socii sui: quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedeat eos, quidam magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos cum validissimis ictibus, et percussionibus consummebat. Super caput enim huius militis, in aere, quaedam speciosissima Domina, mirabili fulgure (igy) apparuit, in cuius capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata, videbatur.» Unde manifestum est, praedictos Siculos pro fide Iesu Christi certantes, ipsam beatam virginem Mariam, et beatum Regem Ladislaum, contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse.»⁵

Arany tehát már a *Szent László fíve* megírása, azaz 1847 előtt megismerkedett a Szent László-legendák és -hagyományok mindazon változataival, amelyeket majd csak később használt fel. Podhradczkyban szerencséjére olyan szerzőre talál, aki még fontosnak tartotta nemcsak a középkori szövegek forrásértékének kritikai vizsgálatát, és ha kell, a szövegjavítást, hanem végigment a humanista és barokk történetírói és értelmezői hagyomány egészén, nem törtődve azzal, hogy történelmi és forráskritikai szempontból ezek bizvást mellőzhetőek volnának. Így például Podhradczkyn kívül mindeddig nem találtam olyan reformkori vagy későbbi szerzőt, aki foglalkozott volna Paulus Ritter merész történethamisításával, aki megtette nemcsak általában szlávoknak, hanem egyenesen horvátnak Szent Lászlót.⁶

Természetesen ez a kis kiigazítás csupán Arany pontos forráshasználatára vonatkozik, nem vizsgálja, mert nem vizsgálhatja a lehetséges terjedelemben azt az eljárást, amellyel Arany Szent Lászlóban a magyarság számára legvilágosabban megtestesíthető lovageszmény kettősségét vizsgálja, illetve mutatja fel. Hiszen először a *Daliás időkben* euhémerizálta – azaz isteni szintről emberire szállította le magyarázatában a mítoszt –, mint ahogyan hajdan a görög Euhémerosz; utána visszaemelte a szentség aurájába, ám rögtön szembesítette, mint az udvari kultúra egyik oldalát a másikkal, vagyis a pajzánnal, ezért következik a sírjába visszatérő izzadt szent király után a bájos özvegy által az ablakon pucéron kiugratott lovag, aki ráadásul olyan mintakép, akit Toldi is hiába próbál követni, de Nagy Lajos király is. Ennek vizsgálata azonban – Isten segítségével – majd csak egy teljes *Toldi-trilógia* elemzés segítségével lehetséges.⁷

Szörényi László

⁵ Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. Ok-levelekből, krónikákból, hagyományokból és legendákból össze szedte 's ki-adta Podhradczky Jó'sef. Első rész, Budán, nyomtatott Gyurián János és Bagó Márton betűivel. 1836, 82-84. A szöveletes zárójelbe tett, és kihagyott részben Maholányi Ignác (szül. 1672 – megh. ?) 1687-ben felsorolja mindazon csodatetteket, amelyekkel a legenda szerint Szent László több alkalmmal is vizet fakasztott a szomjazó seregnek, vagy a már-már szomjan vesző népnek, avagy sziklából fakasztott vizet mint Magyarország Mózese, de van olyan változat is, amikor lova patája dobantásával szakasztott forrást, mert hiszen ezáltal a magyar címerben szereplő hármas halom utánozta a kettős csücsű Parnasszust és így felidézte a késő utókornak Bellerophónt. De hát másban is utánozta ő a görög mondák hőseit, mert Aesculapius is megirigyelhette, mert királyi vesszejének egy érintésével meggyógyította a kígyóméregtől már-már haldokló embereket. – Külön érteke az idézett résznek, hogy a középkori irodalommal módszeresen és szakszerűen foglalkozó Ocskay püspök és így maga Podhradczky is foglalkozik egy olyan forráscsoporttal, amelyet – talán az egy Zrínyi Miklós diákkori beszédének kivételével – szinte teljesen elfelejtettek, vagyis a Bécsi Egyetemen a magyar nemzet (natio Hungarica) védőszentjének, Szent Lászlónak tiszteletére évente László-napkor elmondott latin beszédek. Vö. *Szörényi László: A Bécsi Egyetem magyar nemzetének, azaz a natio Hungaricának a 17. században tartott, Szent László tiszteletére elmondott beszédei*. In *A bohóság láncsora. Tárcák és tanulmányok*. Budapest, Nap Kiadó, 2016, 106–116. – A magyar vagy latin szövegben a magától értetődő sajtóhibákat külön jelzés nélkül javítottuk.

⁶ Vö. *Szörényi László: Paulus Ritter Szent László életrajza*. Irodalomtörténeti Közlemények 103(1999), 416–448.

⁷ Maga az a legendatípus, amelybe a harcos és népet megmentő Szent Lászlóé is tartozik, bizánci eredetű. *Lásd Sánta György: A harcos szentek bizánci legendái*. (Magyar–Görög Tanulmányok, 22) Bp., Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem, Görög Filológiai Intézet, 1943.

Rózsa és Ibolya

Arany János kísérlete a tündérmesével*

Arany János pályakezdésének sajátos jelensége a *Rózsa és Ibolya*, amely rendkívül fontos kísérletnek számít a fiatal költő epikai világának kiépítésében. A nagysikerű, pályázatra írott és díjazott *Toldi* után keletkezett, de megjelenése megelőzte azt: a költő a *Pesti Divatlap* 1847. március 21-i számában publikálta. Ilyenformán ez a szöveg lett Arany első, nyomtatásban megjelent verses műve, s ennek a jelentőségét aligha lehet túlbecsülni az írói „image” kialakítása szempontjából. A *Rózsa és Ibolya* úgy jelentette meg a költőnek a nyilvánosság előtt vállalt képét, hogy – mivel korábbinak tűnt, mint a *Toldi* – mintegy annak bizonyítékául szolgált, hogy Arany számára milyen előzmények határoz(hat)ták meg a nagy témájára való rátalálást. Legalábbis a fő műnek számító és igen rövid alatt fő műként is kánonizált *Toldi*hoz képest. Pedig a helyzet éppen fordítva áll: a *Rózsa és Ibolya* inkább azt demonstrálhatja a pályakezdésére, hogy Arany milyen módon próbálta meg elkerülni az önismerést, a *Toldi* szerkezetének reprodukálását – ami célként ott munkált egyébként a *Toldi estéje* koncepciójában is. Mert pályakezdésének sajátos közegét éppen az jelentette, hogy a *Toldi*nak a Kisfaludy Társaság pályázatán elért sikerre ugyan ismertté tette a költő nevét egy szűk irodalmi elit előtt (ennek látványos eseménye volt Petőfi Aranyhoz írt verses episztolája), ám a nagyközönség számára ez csak jóval később, a mű publikálása után válhatott nyilvánvalóvá. Az első valódi publikáció ugyanis más sorrendet és más fejlődési utat mutatott, mint amelyet a nyilvánosság elé bocsátott művek sejtettek. Ez pedig erősen befolyásolta Arany megítélését is. Ehhez mérten külön jelentősége van annak, hogy Arany nyilvános költői megmutatkozása mégiscsak egy folklórszűzsé verses kidolgozása lett – megjegyzendő, ez a gesztus aligha volt független egyébként Petőfi *János vitézétől*, amelynek mintegy példaadó szerepe lehetett az ő számára. S ez voltaképpen erősebben és közvetlenebbül mutatkozott meg a *Rózsa és Ibolya* esetében, mint a *Toldi*nál, hiszen Arany ezúttal más jellegű feladatot próbált ki, mint ott és akkor: egy népmese, mi több, kifejezetten egy tündérmese volt a kiindulása.¹ Azt a tényt sem árt hangsúlyozni, hogy Arany ilyenformán a közönség elé először egy olyan verses szöveggel lépett, amelynek az alcímébe emelt műfaji megjelölése „népmese” volt.

Amibe tehát Arany voltaképpen ezzel az indulásával erőteljesen bekapcsolódott, az az irodalmi népiesség folyamata volt. Első publikációjával ugyanis egy olyan költői pályát exponált, amely kifejezetten a népköltészet megnevelésének a programját vállalta.² Ez alighanem összefüggött a *Toldi* reakciójaként Petőfi intézett Petőfi-verssel és az első, Petőfivel váltott levelekkel is – hiszen ez adta meg azt a tudatosságot (mondhatni, azt az ideológiát), amely éppen ebben a törekvésben fedezte föl az írók feladatát. S tegyük hozzá: Petőfi mindezt annak a *Toldi*nak az elolvasása után fogalmazta meg, amely voltaképpen sokkal kevésbé volt alkalmas egy ilyen jellegű, a népiesség akkor rendelkezésére álló fogalomkészlete alapján történő kisajátításra. Am Arany a *Toldi* után megkísérelt Petőfi intencióihoz alkalmazkodni – s ennek a törekvésnek lett a mintadarabja a *Rózsa és Ibolya*, amely innen nézvést valóban sokkal áttetszőbb szerkezetet valósított meg, mint a *Toldi*, éppen a folklórból ismert szűzsé szoros követése miatt. Ezzel kapcsolatban különösen sokatmondó Aranyhoz írt levele, amelyben beszámol a mű megjelenéséről, s ennek kapcsán rögtön a népiességről kéri ki barátja véleményét, amelyről részben még akkor kívánta összegyűjteni a primér szöveganyagot éppúgy, mint az elméleti szakirodalmat: „K[edves] b[arátom] gondolait a népiességről szeretném olvasni. E mező még oly parlagon veszem a népdalokat, s elolvasom Erdélyi értekezését. A Szemle 13. száma némely népi versmértékeket hoz. Közelebb én is népdal sémákat gyűjtök. E gyűjtemény legtarkább, változatosabb lesz. Jó lesz legalább saját használatomra. [...] Azt akarom mondani, hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, s legyen egyszerűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn

* A tanulmány az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János).

¹ Erre az összefüggésre figyelmeztet: *Hermann Zoltán*: Egy irodalmi program allegóriája. Arany János: *Rózsa és Ibolya*. In *Uő.*: Varázs/szer/tár. Varázsmesei kánonok a régiségben és a romantikában. L'Harmattan, Bp., 2012, (Szóhadomány), 194–206. Különösen: 194–195.

² Az irodalmi népiesség klasszikus irodalomtörténeti leírása: *Horváth János*: A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig. 2. kiadás. Akadémiai, Bp., 1978. Az újabb szakirodalomból, elsősorban a folklorisztikai tanulmányokat végiggondolva, lásd *Mikos Éva*: A népiesség problémája a néprajztudományban. Irodalomtörténeti Közlemények, 119. (2015), 1. szám, 89–107.

*Toldit írtam, s ez úton haladok ezentül is, ha lehet. [...] Rózsa és Ibolyát, úgyhiszem, már olvasta k[edves] b[arátom]. Ebben a cselekvény gyorsaságán igyekeztem, ellenkezőleg, mint Toldiban.*³

Ez a levélrészlet megengedi azt a feltételezést, hogy noha Arany számára izgalmas és meghódítandó területnek tűnt ekkor az irodalmi népiesség világa, ez még nem végiggondolt, kiérlelt ideológia volt a *Rózsa és Ibolya* megírása után sem. Mintha a költő utólag kapta volna csak meg azt a fogalmi apparátust, amelyre korábban – például a *Toldi* írásakor – csak ösztönösen érzett volna rá. Legalábbis Arany-nak ezek a némileg bizonytalan szavai éppen ahhoz a jó barátához vannak intézve, aki erősen befolyásolta költői indulását, s ezúttal is tőle várta a megerősítést. A levélrészlet arról is árulkodik, hogy a *Rózsa és Ibolya* tudatosan a *Toldi*tól eltérő narrációt és szerkezetet kívánt megvalósítani, legalább Arany önértelmezése szerint.

Mi a jelentősége annak, hogy Arany egy folklórműfaj áthasonítására tesz kísérletet? Persze ne feledjük, történt már ilyen a költő pályáján, csak ezt a róla készült pályaképek általában nem hangsúlyozzák. Pályája kezdetén, még a nyilvános megmutatkozás előtt jóval Arany egy falucsúfoló, rátótiáda kidolgozására vállalkozott – akkor még úgy, hogy ennek az eredményét (*A dévaványai juhbehajtás*) nem próbálta meg publikálni.⁴ Talán azért is, mert még hiányzott ehhez a szándékhoz a korszerűség lehetőségét megadó irodalmi ideológia, a népiesség ismerete – mondhatni, hiányzott az az impulzus, amelyet Petőfi jelentkezése jelentett. Talán más oka lehetett a közzé nem tétel szándékának, amely az autorizálás elmaradását is jelentette – egyértelműen ezt aligha lehet eldönteni. Az bizonyos, hogy a *Rózsa és Ibolya* esetében más volt a minta, más volt a szövegelőzmény: egy tündérmese, amelynek feldolgozása bonyolultabb és összetettebb feladat volt, mint egy rátótiádaé. Érdemes tehát föltennünk a kérdést: vannak-e olyan pontok a műben, amelyek határozott átértelmezést valósítanak meg a folklórelőzményhez képest, vagy itt csupán egy minél pontosabb imitációról van szó, amelyben a nagy kihívást természetesen a verses forma gördülékény megteremtése jelentette? Ha összevetjük a meseszűzsé legfontosabb elemeit azzal, ami az Arany János-i változatban megfigyelhető, akkor kiderülhet, a költő mely mozzanatokot nem építette bele a saját művébe, hol tért el attól a mesemenettől, amely tipikusnak tekinthető, s hol alakította művét szokatlanabb invariánssá. Érdemes persze arra is felfigyelni, hogy itt mennyire más a helyzet, mint Petőfi *János vitéze* esetében: Arany megmaradt egyetlen mesetípus keretei között, s nem hozott létre egy erősen kevert meseszűzsét, amely ilyenformán egészen eltérő, egymással voltaképpen nem felelő poétikai lehetőségeket kínál egy öntörvényű írói felfogás számára.⁵ Vagyis a kérdés kissé át is fogalmazható: mit láthatott bele Arany ennek az egyetlen mesének a szűzséjébe, mi volt az a mag, amely méltónak bizonyult a megnevesítésre, s ezáltal az irodalomba illesztésre?

Erre a kevés, a kifejezetten a *Rózsa és Ibolya*-nak szentelt tanulmány közül a Hermann Zoltánéknak van egy válasza: ő a népiesség allegorikus problémakatalógusát olvassa bele a műbe.⁶ Ez rendkívül érdekes és invenciózus értelmezési kísérlet, de igen kevésbé támasztható alá filológiai érvekkel: persze a gondolatmenet nem is elsősorban filológiai érvényességre törekszik. Indokolt kísérlet is ez: hiszen éppen Arany-nak ezen a szövegen vethetők fel a legélesebben az irodalmi népiesség 1840-es évekbeli szakaszának bizonyos problémái.

A szöveg elemzéséhez a kulcsot a folklorisztikai tanulságok adhatják. A *Rózsa és Ibolya* a nemzetközi mesekatalógus szerint a „Mágikus menekülés” című mesetípusba tartozik.⁷ Ez elterjedt meseszűzsét jelent, amelyet igen széles és gazdag nemzetközi anyag alapján összegezhettek a kutatók. A magyar anyagban is igen népszerűnek számít, számos felgyűjtött és kiadott változata van. A szűzsé alapvetően az égi és földi szerelem nagy hagyományú toposzának a keretében értelmezhető: egy földi léttel rendelkező férfi és egy transzcendens erővel rendelkező nő szerelme áll a középpontjában. Egy király-

³ Arany Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1847. nagypéntek napja [ápr. 2.] In Arany János levelezése (1828–1851), s. a. r. *Sáfrán Györgyi–Bisztray Gyula–Sándor István*, Akadémiai, Bp., 1975 (Arany János Összes Művei XV. kötet) [a továbbiakban. AJÖM XV.], 76–78. Kiemelések az eredetiben.

⁴ Erről részletesen lásd Egy mostoha sorsú Arany-szöveg körüljárása. A dévaványai juhbehajtás. In *Az olvasás labirintusában. Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára*. Szerk. *Bednaries Gábor–Hansági Ágnes–Vaderna Gábor*. Historia Litteraria Alapítvány–Ráció, Bp., 2013, 204–215.

⁵ Erre lásd a *Dömötör Ákostól és Kerényi Ferentől* származó elemzést, amely a *János vitéz* szerkezetét a nemzetközi népmesekatalógus alapján elemezte: Petőfi Sándor összes költeményei (1844. szeptember–1845. július). S. a. r. *Kiss József–Kerényi Ferenc–Martinkó András–Ratzky Rita–Szabó G. Zoltán*, szerk. *Kerényi Ferenc*, Akadémiai, Bp., 1997 (Petőfi Sándor Összes Művei 3.), 311–315. Valamint újabban: *Gulyás* i. m. 67–79.

⁶ Lásd *Hermann* i. m. 2012.

⁷ Erről bővebben, a Hans-Jörg Uther-féle nemzetközi mesekatalógus alapján: *Gulyás Judit*: „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában. Akadémiai, Bp., 2010, (Néprajzi tanulmányok), 203–209.

fi és egy tündérlány vonzalma köré szerveződik hát a történet, kettejük között azonban nem a halandóság – halhatatlanság dilemmája jelenti a választóvonalat, hanem a mágia hatalma. Így aztán van ugyan egy alapvető hasonlóság a Vörösmartyól feldolgozott Árgirus-történettel, egészében azonban az itteni problematika mégsem azonos a *Csongor és Tündé*ben megfigyelhetővel. Abban hasonlít Arany műve – s az alapul vett folklórszűzsé is – a Vörösmartyól feldolgozottra, hogy éppen a szerelem érzése nem vethető a mágia hatalma alá, sem előidézni, sem megszüntetni nem lehet a varázslás műveleteivel. Vagyis a tündérség sem képes befolyásolni ennek az indulatnak vagy érzelemnek a létét. A felejtés és az emlékezet szerepe viszont itt új lehetőségeket kínál, s ezen a ponton vannak nagyon érdekes egyéni különbségek Arany szövege és a mese ideáltipikus menete között is. Rózsa nem apja egykori, még az ő születése előtti ígérete miatt, hanem saját akaratából kerül Tündérországba, ahol a mágia világában kell helyt állni, de mágikus képességek nélkül – s célja egyértelműen majdani házastársának a fellelése. A cselekvény központi eleménél, a mesetípus címét is adó „mágikus menekülés”-nél nem a hát mögé dobott tárgyak átváltozása adja meg a pillanatnyi menekülés, pontosabban időnyerés lehetőségét, hanem maguk a szerelmesek változnak át háromszor is; vagyis a metamorfózisra való képesség, amely persze Ibolya varázserejéből származik, lesz a segítségükre. A sikertelen üldözést a mostohaanya (a boszorkány) átka fejezi be, s ennek hatóereje pedig túlterjed Tündérország határán: ez Rózsára a szerelem elfelejtettségének a bekövetkeztét rója rá. Mindezt úgy, hogy a fiúnak nem kell megszegnie semmiféle tilalmat, vagyis személyes vétke nincs ebben a folyamatban: Rózsának ugyanis elég eltávolodnia Ibolyától, hogy teljesen elfelejtkezzen róla.⁸ S ez az a pont, amelyen immár a mágia sem tud segíteni: Ibolyának más jellegű, nem a saját varázserejére hagyatkozó megoldást kell kitalálnia ahhoz, hogy Rózsának ismét eszébe juttassa korábbi ígéretét (vagy éppen, mondhatni, közös szerelmüket). Ami egyébként egyedi és egyszerű élmény: Rózsa nem azért köt majdnem házasságot egy másik nővel, mert újból szerelem ébredt benne, számára ez az atyai akarat követése csupán. Ezért a megoldásnak sem kell a varázslás eszközét igénybe vennie: Ibolya először egy koldust akar megfogadni, majd három cigányfiút bíz meg azzal, hogy kiabálják a lakodalmi menet alkalmával a vőlegény és a násznép füle hallatára: „*Ne felejtkezzenek a szegény Lázárral, / Mint elfelejtkezett Rózsa Ibolyáru!*»”⁹ A legérdekesebb mozzanat viszont – s ennek nincs folklórelőzménye – a záró-exemplum: a három cigánylegénynek a mesei fikcióhoz (mondhatnánk úgy is: a mágia világához) és a valósághoz fűződő viszonya. Ugyanis a három mesebeli segítőnek Ibolya jutalmul a palotát ígérte oda, ám amikor a cigányfiúk a magukénak tudott épületben alszanak, az ébredésük alkalmából kiderül, hogy a csupasz földön háltak. Vagyis a palota egyszerre rendelődik hozzá az álomhoz és a mágiahoz, s eszerint a mágianak van hatalma Tündérország határain kívül is. Ezért is lehetséges, hogy a hősöknek segítséget nyújtók (azaz az ezt a proppi szerepkört¹⁰ betöltő személyek) pórul járnak a mű világában. S a mű ezzel a voltaképpeni lelepleződéssel fejeződik be, nem a boldog és háborítatlan élet ígéretével. S ez kelt is némi feszültséget a mű befogadásakor: hiszen Rózsa és Ibolya között ilyenformán a majdani, lehetséges házassági konfliktuskezelés eltérő technikái mindenképpen az ifjú asszony fölényét mutatják.

A műben jelen van a szóbeli mesehagyományozódás ismerete, azaz annak tudatos és egyértelmű imitálása, hogy itt egy újramesélt, a mesélés folyamatában megalkotott történetről van szó. A mesemondás állandó, formulaszerű elemei ott vannak a szövegben. Kezdve a kötelező mesei kezdéssel („*Egyszer hol volt, hol nem*”),¹¹ amelyet egyébként nem zár le a mese végeztével alkalmazandó formula, rendre felbukkannak a szövegben a narrátor szólamát jelző, a mesét alakító utalások: ilyen az I. egyiséget lezáró versszakban is megfigyelhető.

„*Hm! ha tudta volna a vasorru bába,
Mi forog Rózának az esze ágába’...
De jó hogy most egyszer rövidebb az esze,
Nem lett volna máskép belőle szép mese.*”¹²

Ezek a megoldások nem egyszerűen mechanikus elemek – a *Rózsa és Ibolya* elkészültekor még egyébként sem álltak rendelkezésre nagy számban olyan mesefeldolgozások vagy mesekiadások, ame-

⁸ Erről lásd bővebben *Gulyás* i. m. 208–209.

⁹ Arany János összes költeményei, I. kötet. S. a. r. és a jegyzeteket írta *Szilágyi Márton*. Osiris, Bp., 2003, (Osiris Klasszikusok), 732.

¹⁰ Vö. *Vlagyimir Jakovlevics Propp*: A mese morfológiája. 2., javított kiadás. Ford.: *Soproni András*. Osiris, Bp., 1999 (Osiris könyvtár. Folklór).

¹¹ *Arany* i. m. 719.

¹² *Arany* i. m. 720.

lyek az elmondottság szóbeli modorát ilyen eszközökkel akarták volna visszaadni.¹³ Arany számára sem egyszerűen reprodukálható elemeknek mutatkoztak ezek a nyelvi fordulatok, hanem funkcionálisan működő részekként. Talán itt lehet a leginkább bizonyítani is azt, hogy egy Arany-mű mennyire a szóbeliségből nő ki (illetve mennyire erősen akarja a szóbeliséget imitálni), s ennek milyen poétikai következményei vannak. Nem is magában a meseszüzsében rejlik egyébként a különlegesség, hanem a szinte egyedülálló hagyatéki helyzetben. Ugyanis ezúttal egy családon belül ugyanannak a mesetípusnak több lejegyzett vagy feldolgozott (tehát újramesélt) változatát ismerhetjük meg. Hiszen Arany verses feldolgozásán kívül a mese benne van a fiú, Arany László gyűjteményében is, más címmel ugyan (*Ráadó és Anyicska*), de azonos szüzsével. A hagyatékban pedig ott van egy harmadik változata is, egyértelműen Arany Jánosné Ercesey Julianna kézírásával.¹⁴ Tehát ezt a harmadik változatot minden bizonnyal az ő folklórtudásához köthetjük – ám ez azt is jelentheti, hogy Arany számára is lehetett ez a közvetlen forrás (vagy legalább egyike a közvetlen előzményeknek), mégha egy folklórszüzsé esetében sohasem lehet teljes bizonyossággal megtalálni egy szöveg eredetét. Az viszont minden bizonnyal kijelenthető, hogy Arany Jánosné folklórtudása nemcsak szövegismeretet, hanem a mesemondás szóbeli tradíciójának az ismeretét is jelenthette férje számára. Mint ahogy feltehetőleg az Arany László-i népmese-gyűjtemény mögött is elsősorban a család két nőtagjának, az anyának és a testvérnek, Juliskának az aktív (mesemondásban is megtestesülő) szövegismerete áll.¹⁵

Arany viszonya ehhez a művéhez nagy változáson ment át. Barta János szerint a *Rózsa és Ibolya* más típusú, más versformájú, s egyébként nem datálható töredéke azt mutatja, hogy Arany később ezt a kész művét újra akarta írni.¹⁶ Ebben azért nem lehetünk teljesen biztosak, hiszen nem tudjuk, a töredék nem egy korábbi kidolgozási tervet mutat-e.¹⁷ Ha feltételezzük a későbbi újraírás szándékát, az valóban mutathatna a mű kiváltotta elégedetlenségre, csakhogy Arany egész pályáján nem tudunk egyetlen olyan esetről sem, amikor a költő egy, már publikált, kész művéhez ilyen módon hozzányúlt volna (a *Toldi szerelme* újraírása más jellegű eljárás volt). Ugyanakkor viszont kétségtelen az is, hogy Arany véleménye látványosan megváltozott a *Rózsa és Ibolyáról*. A költő 1847-ben még ezt a művét szerette a legjobban, s ezt a *Toldi*val való összevetés kapcsán írta le. Szilágyi Istvánnak írott, 1847. április 2-i levelében szerepel ez a mondat: „Akárki mit mond, én Rózsát ma is jobban szeretem.”¹⁸ A megfogalmazás defenzív jellege azt sejteti, hogy Arany ekkor már szembesülhetett olyan véleményekkel, amelyek nem osztották ezt a meggyőződést. Ez a véleménye néhány évvel később megváltozott. Tompának már 1856-ban azt írta annak kapcsán, hogy a *Rózsa és Ibolyát* kihagyta a *Kisebb költeményekből*: „Emlékszel-e, mikor azt írtam neked, hogy ezt a maga nemében jobbnak tartom Toldinál? az 7–8 évvel ezelőtt lehetett, most kihagytam! Akkor legelől tettem volna.”¹⁹

Hogy ennek a változásnak lehetett-e következménye a meseszüzsé más versformába való átírása, eldönthetetlen. Mindenesetre a *Rózsa és Ibolya* mint kísérlet egyedüli maradt: Arany ezután nem tett kísérletet népmese-feldolgozásokra. Pontosabban: tündérmesével ezután nem kísérletezett. Ebben szere-

¹³ Vö. Domokos Mariann könyvének tanulságaival: *Domokos Mariann: Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Akadémiai, Bp., 2015 (Néprajzi tanulmányok), 389–393.

¹⁴ A három változat egymáshoz viszonyított, folklorisztikai elemzését lásd *Gulyás* i. m. 225–234.

¹⁵ Ezt sejtésként Kovács Ágnes fogalmazta meg: *Kovács Ágnes: Arany Juliska és Arany László népmese-gyűjteménye.* In *Nóvák László* (szerk.): *Arany János tanulmányok.* Nagykőrösi Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1982 (*Acta Musei de János Arany nominati* II.), 497–534. A kérdésre újabban, nagyobb bizonyítóanyag birtokában visszatért, és a sejtést filológiailag igazolta: *Domokos Mariann–Gulyás Judit: Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról.* Ethno-lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXVI. Szerk. *Berta Péter.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp., 2009, 11–77.

¹⁶ „különös módon megpróbál kész, sikerült alkotást újraírni más hangnemben és versformában (*Rózsa és Ibolya*)” *Barta János: Arany János és az epikus perspektíva.* In *Uő.: Arany János és kortársai I. Arany-tanulmányok.* Válogatta és s. a. r. *Imre László.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003 (*Csokonai Könyvtár* 27.), 25–58. Az idézet: 30.

¹⁷ Barta kijelentésének az alapja alighanem a kritikai kiadás volt. A töredékhez fűzött jegyzeteiben ugyanis Voinovich a következőket mondja: „Ekkor [azaz 1856 táján – Sz. M.] foghatott bele átdolgozásába, a népmesék folyamatosabb, mesélő nyelvén.” Ehhez semmiféle egyéb adat vagy bizonyíték nem csatlakozik. A töredék kézírata pedig már nem áll rendelkezésünkre. Vö. *Arany János: Zsengék – Töredékek – Rögötnözsékek.* S. a. r. *Voinovich Géza.* Akadémiai, Bp., 1952 (*Arany János Összes Művei* VI. kötet), 229.

¹⁸ AJÖM XV. 78. Kiemelés az eredetiben.

¹⁹ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1856. dec. 7. In *Arany János levelezése (1852–1856).* S. a. r. *Sáfrán Györgyi–Bisztray Gyula–Sándor István.* Akadémiai, Bp., 1982 (*Arany János Összes Művei* XVI. kötet), 778.

pet játszhatott a *Rózsa és Ibolva* kedvezőtlen kritikái visszhangja is. A leginkább Henszlmann Imre tanulmányára utal úgy szakirodalom, mint a legélesebb kritikára – noha egyébként Henszlmann írása inkább volt összehasonlító mesetörténeti tanulmány, mint kritikai potenciállal rendelkező, ítélező szöveg. Ennek kapcsán egyébként Korompay H. János joggal mutatott rá arra, hogy Henszlmann nem tartotta magát Arany szövegéhez, s olyan részleteket illetett bírálattal, amelyek Arany meseváltozatában nem is szerepeltek.²⁰ Az értekező nagy komparatív tudásából származó elemek tehát úgy vetültek rá Arany művére, hogy Henszlmann nem ügyelt pedánsan arra, mi az, amit Aranytól vesz, s mi az, ami a meseszűzsé máshonnan ismeretes változataiból származik. Tehát éppen arra nem figyelt föl, ami Arany szövegében egyedi és atipikus volt, s amiben a költő tudatosan eltért a mesetípus általánosan ismert szerkezetétől. Ettől még persze Arany érezhette kritikának Henszlmann tanulmányát – igaz, levelezésében nincs nyoma annak, hogy ő bárkinek is így értékelte volna az írást. Vagyis nem magától értetődő, hogy Aranynak a műfajjal való szakítását éppen ebből a Henszlmann-tanulmányból vezessük le. Sőt, tekinthetjük a jelenséget egészen más oldalról is: figyelemre méltó, ahogy Arany pályája elején többféle prózai folklórműfajnak a nemzeti költészetbe való beillesztésére is kísérletet tett. Miközben tisztában volt a választott műfajok eltérő narratológiai teherbírásával és poétikai lehetőségeivel: ezt a különböző eredetű, folklórműfajok alapján értelmezhető műveinek jellege egyértelműen mutatja. S ez a kísérletezés a *Rózsa és Ibolva* után sem szakadt félbe. Hiszen az anekdotikus mese műfajához való eljutását bizonyítják olyan, későbbi művei, mint *A bajusz*, a *Jóka ördöge* és *A fülemüle*.²¹ Ezekben Arany tökéletesen érezte az anekdotikus jelleg határait, s ökonomikusan úgy dolgozta ki az alapul vett szűzsét, hogy ezeket ne lépje át. Az is lehet, hogy Arany éppen ezt a korlátozott művészi lehetőséget érezte meg, s ezért hagyott fel aztán ezekkel a műfaji kísérletekkel is. Persze arról sem szabad elfeledkezni, hogy az Arany László neve alatt megjelent népmeseegyűjteményben (1862) – legalább háttérként, ötletadóként vagy állandó kontrollként bizonyosan – mégiscsak ott van Arany Jánosnak a tündérmesékről vagy távolabban a prózai népköltészeti szövegekről kialakított felfogása is.

Szilágyi Márton

Hitt-e Arany János az asztaltáncoltatásban?

Tulajdonképpen mindig is tudott volt, hogy már Kölcsey Ferencet is vonzotta a „szellemvilág” megértése. A szó szoros értelmében vett spiritizmus Madách Imre, és főként fia, Madách Aladár életében fontos szerepet játszott. Irodalomtörténészeink, mint már egy évszázada Tolnai Vilmos, vagy napjainkban Margócsy István, sőt, akár népszerűsítő pszichológusaink, és valláskritikusaink (mint Király József vagy Ákos Károly) mindig is tudtak Arany János és az asztaltáncoltatás kapcsolatairól.

A tények könnyen összegezhethők.

A *Budapesti Hírlap* 1853. április 27-én a *Napi események* rovatban a következő értesítést adta: „Nagy-Kőrös, ápril 25. Köztisztelőben álló költőnk s n.-kőrösi tanár Arany Jánostól az asztaltáncoltatásról a következő érdekes közlést kaptuk.” Ez után – cím nélkül – a következő rövid szöveg olvasható:

„A szemek varázsa nem poézis többé. Tegnap a divatos asztaltánc kísérleteknél azon ötletre jöttem, hogy itt a szemeknek, nemcsak a mozgás irányára, mint ezt mások is tapasztalták, hanem a tárgy megindítására is nagy hatással kell lenni. Ezért, a kézláncolaton belül, az asztalon egy kis pontot jelöltem ki, hova a láncot képező egynék folyvást szegezzék szemüket. Eredménye az lón, hogy az asztal, kevesebb mint két perc alatt, megkezdte szokott mozgását. E kísérlet a nap folytán, ugyanazon vagy más személyek által többször, s többféle módosítással, ismételtetett, s mindig sikerült. Szanaszét tekintetés a mozgást akadályozza, a szemek behunyása egyszerre megszünteti. Oly egynék, kiben nagyobb hatás tapasztaltatik, egymaga s fél kézzel sőt egy ujjal is képes, szemét folyton egy helyre szegezve, jókora asztalt erős mozgásba hozni. Egy kísérlet teljesen sötét szobában történt, a szemek odaszegzése alatt az asztal erősen hánykodott, behunyatván azok, egyszerre megszünt. *Probatum est.*” (Közlés: Az asztaltáncoltatásról. Arany János Összes Művei X. kötet. Prózai Művek 1. Sajtó alá rendezte: *Keresztury Mária*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 204. lap. A jegyzetek a kötet végén, az 593–595. lapokon. Innen idézem az alábbi szövegeket.)

²⁰ Korompay H. János: A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. Akadémiai–Universitas, Bp., 1998 (Irodalomtudomány és kritika), 187. Lásd még *Gulyás* i. m. 282–297.

²¹ Erre felhívja a figyelmet: *Hermann* i. m. 198.

A jegyzetekben elmondják, hogy 1853 elején, az Egyesült Államokban alakult ki a *table moving* gyakorlata. És már ugyanezen a tavaszon eljut Európába, és (hihetetlen gyorsasággal) Magyarországra is: 1853. április 13-án a *Budapesti Hírlap Örökmögő asztal* címmel ad hírt róla. Ugyanolyan, ma már hihetetlen gyorsasággal a Magyar Tudományos Akadémia bizottságot küld ki a jelenség tudományos megvizsgálására. A neves fizikus és bencés szerzetes, Jedlik Ányos már április 22-én be is terjeszti igen józan jelentését. Nyilván Arany is ezért veti gyorsan papírra megfontolandónak tartott realista észrevételeit.

Szász Károly beszámolójából tudjuk, hogy a nagykőrösi leánynevelő intézetben is szinte azonnal elvégezték a kísérletet. Arany János mint néző, leánya, Juliska mint résztvevő volt jelen. Arany később otthon maga is folytatta az asztalmozgatást. Erről még aznap (április 27-én) így számol be a református lelkész és barát Tompa Mihályhoz írott levelében: „[...] *Laci közelebb nagy erőt fejtett ki a table-moving kísérleteknél. Ez a bolondság itt is napirenden van s kell benne lenni valaminek. A szemek hatását én fedeztem fel, azok majd több szerepet látszanak vinni, mint a kezek. Vak tyúk is talál néha egy árpat.*” Ugyanezen a napon (és nem egy hónappal később, ahogy Arany újságcikkének jegyzetében áll), 27-én sógorának, Ertsey Sándornak küldött levelében is megkérdi: „*Táncoltatjátok-e már az asztalokat? Itt nagyban járják a galoppot... Van benne valami. Laci különösen derék legény, a sziklákat is megmozdítaná.*”

Egyébként az újdonságot a kor magyar sajtójában többször is kifejtik. Például a *Szépirodalmi Lap* 1853. április 28-iki 34. számában *Kopogó szellemek Amerikában* címmel egy utazó helyszíni beszámolóját fordították le magyarrá.

Aranyak az újdonság iránti lelkesedése nem tartott sokáig. Amikor a kor legnevezetesebb magyar asztaltáncoltatója, a színész Egressy Gábor majd egy évvel később beszámol neki arról, hogy az asztal táncoltatása révén milyen beszélgetést folytatott Petőfi Sándor szellemével, 1854. március 19-én Arany így válaszol neki: „*A szellemekkel való korrespondenciát illetőleg én a szkeptikusok közé tartozom. Se igent se nemet nem mondhatok... Mondám a kételkedők közé tartozom. Nem a tényt illetőleg: mechanikai erőnél többet hiszek a dologban és értelmes, becsületes embereket csalással nem vádolok. Tegnap saját nőm is megkísérelt, mert tavál ő is megmozgatta az asztalt. A szellem akart írni, de nem tudott, csak holmi krixkraxot firkált fel s alá a papíron. Meglehet, nem tud írni az istenadta. Azt gondolom, az egész asztalírási processus a működő agyban képződik, öntudatlanul. Képek és eszmék állnak elé, s egészítetnek ki, mint az álomban; így néha egy-két vonás megmarad abból, mit a működő egyén tud, s kiegészítetik olyanokkal, miket nem tud, mikre nem is gondol... Amit legkevésbé hiszek, az a testtől megvált szellem működési képessége: mert hogyan volna a szellem képes oly tökéletlen műszer által, minő egy asztal vagy bútor darab, nyilatkozni, ha már legmesterségesb orgánumának, a testnek rendetlen állapot, például a vérnek az agybatolulása, megtompíthatja munkásságát... Azonban ezt eldönteni nem az én feladatom.*” A megfelelő helyen hozzát teszi: ő is szokott álmodni Petőfi Sándorral...

Amikor egy hónap múlva Pestre utazik, Egressy Gábornál – valószínűleg annak meghívására – újra részt vesz egy asztaltáncoltatáson. Erről Tompa Mihálynak 1854. április 22-én így ír: „*Mert a bűbajos asztal csakugyan megmondja, amit ő tud, s E. Gábor naponként korrespondeál rajta Petőfivel, kihez most kedden nekem is volt szerencsém, akkor nap Pesten lévén. Sándor igen jól emlékszik rólam, furcsa is volna, ha nem tenné azt. Tréfán kívül az egész oly bolond história, mit könnyebb kinevetni, mint megfejteni, ezért korunk tudósai az első utat választották. De, ha magad, rátéve kezedet az asztalra, csupán gondolnád a kérdést, s az írott felelet mégis ráillenék arra, akkor szintoly furcsán érszénél, mint hasonló esetben én érzettem. No de hagyjuk ez ostobaságot, melyről kiki csupán magát győzheti meg, de más, még legjobb barátját, testvérét, nejét, apját sem.*” Tompának írt következő (május 8-iki) levelében is említi az asztaltáncoltatást és Egressyt, szinte már közismert beszédfordulatként.

Az Arany család tehát 1853-ban az asztaltáncoltatás első hazai eseményeitől kezdve részt vett ebben az akkori szinte „társasjátékban”. A beszámolóik szerint közismert volt a technika: csak fából készült asztal köré székekre ültek a résztvevők, mindkét kezükön a kiterjesztett ujjukat érintették össze, körláncot alkotva az asztal lapján, és az asztal billenéseit „írták” papírlapra. Csak négy évvel a szabadságharc vége után Magyarországon magától értetődően legesleginkább az eltűntek, jelöletlen halottak, ki tudja hova jutott emigránsok, meg itthon maradt rokonaik iránt érdeklődtek. A legnevezetesebb ilyen „keresett-és-kérdezett” természetesen a nyomtalanul eltűnt Petőfi Sándor volt, aki ráadásul több versében is megjósolta, hogy szelleme vissza fog térni. (És nemcsak az özvegyi fátyolt viszi magával a síri világba.) A kíváncsiság mellett az öngigazolás is megfigyelhető az egyes beszámolóikban. Például a református lelkésznek szánt, ám színésszé lett Egressy Gábor 1849–1851-ben végzett „informátori szolgálatairól” hamar véget ért törökországi bujdosása is ad erre okot.

És mindez ekkor a társasági élet divata is volt, mint mondjuk a közelmúltban a GPS. Szinte hihetetlen, milyen hamar kerülnek elő Európa-szerre mintegy iparszerűen az alkalmas asztalkák, a szakértő vezetők, majd a szellemírást mutató *ouija*-táblák. Nálunk is ismerik az eredeti angol elnevezést (*moving table* – ezt az első említések még „asztal mozgatás” meg „asztal-tánc”, „asztal-írás” formában magyarosították), majd az „asztal-táncoltatás” válik a megszokott megnevezéssé.

Arany Jánost is érdekli az újdonság, arról azonban nem tudunk, családjában kiről vagy miről is kérdezték a szellemet? A táncoltatott asztal még egy év múlva is ugyanúgy megvolt otthonukban, és bármikor elővehető volt. Arany nyilván magából indul ki, amikor a csupán magában megfogalmazódó és „hangosan ki nem mondott kérdést” említi. Az utókor talán nem téved, ha sejtje e személyeket. Köztudott, hogy a vándorszínészkedésből akkor tér vissza Nagyszalontára, amikor anyja haldoklik és apja megvakul. Az ő szellemükkel biztosan kereste a kapcsolatot. Talán a megesezt cselédlány (Szakmári Erzsébet, akinek leánya Ertsey Julianna) is a magában kérdezettek közé került. Hogy vándorszínészkórának szereplői és ezek későbbi sorsa után érdeklődött volna? A *Családi körben* is a nagyleány három év múlva is utánakérdez az eltűnt ifjúnak... A „*még egy esztendő!*” a férjhezmenéssel megváras dátumára pontosan 1853 jön ki. A keresztények hisznek a lélek halhatatlanságában, azaz a „szellemek” létét nem is kellett indokolni. Protestánsok számára ehhez még előlegező rítusok (az utolsó kenet, szentgyónás) sem voltak elengedhetetlenek. A „hogyan működik ez a folyamat”, „honnan szerzi a szellem természetfeletti tudását” – ezek azok a problémák, amelyek minden, kissé is szkeptikus emberben felmerülnek. Arany találón jellemzi e pszichikai folyamatot, például az álommal összehasonlítva.

Hisz is – nem is. Őszinte magánleveleiben a „varázs”, „bolondság”, „bolond”, „bűbájos”, „ostobaság”, „van benne valami” megnevezések egymás után olvashatók.

Azután évtizedekig nincs nyomunk Arany asztaltáncoltatására.

Majd 1877. november 25-én elkészült legkésőbb írott „balladája”: *A kép-mutogató*. Alcíme szerint *énekés történet*: a debreceni sokadalomban egy nyomtatott és festett, táblaméretű képeken bemutatott szomorú eset, mégpedig az akkori közelmúltból. A német *Bänkelsang* magyar változata, a „*képmutogató*” a XIX. század második felében volt nálunk a legnépszerűbb az alsóbb néprétegek sokadalmain. Minthogy a pálcával az egy állványra kitett, és a távolból is jól látható képekre mutató előadó bármilyen nyelven mondhatta el a történetet – akár énekelve is és egyszerű hangszereken kísérve –, tipikusan nemzetközi jelenség, és még a magyar földön előadott történetek is német–bajor–cseh–morva–osztrák hátterűek. Néprajzkutatóink, filológusaink ezt pontosan leírták – és a *Magyar Néprajzi Lexikon* megfelelő címszava – III. kötet, Budapest, 1980. 151–152. – *képmutogató ének* címmel, Szemerkenyi Ágnes-től, pontos képet ad – noha éppen Arany versére nem tér ki.

Arany János 1870 körül (Ellinger Ede felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

A vers szövege szerint „*e szomorú időben*” szerezték az „*új*” verset „*ebben az esztendőben*”. A ponyvanyomtatványok címlapján az akár hosszú évekig változatlan „*ebben az esztendőben*” datálás éppen e versben nem fölületes vagy érthetetlen utalás. Az 1877–78-as török–orosz háború éve ez, amelynek cárizmusellenes kimenetelében a szabadságharc vége óta a hazai közvélemény szakadatlanul reménykedett. Köztük Arany is. 1877. szeptember 21-én fejezte be (az egyébként igen bonyolult politikai nézetet valló) *Plevna* című költeményét. Ebben olvasható, hogy a költő (= Petőfi) számára mennyire lenne a pravoszláv győzelem – dicsőség. És itt következik ez a kijelentés: „*Ha volna költő – volna Ő még, kit vágyunk holtan is keres!*” Petőfi ekkor már harminc éve halott! A magyar filológia sem vette észre, hogy a „*holtan is keres*” megjegyzést a legegyszerűbben a szellemidézésre értjük.

A képmutogató történetének első képe azt mutatja, hogy egy gróf feddi leányát, amiért az az íródeákot szere-

ti. A második képen a gróf a rangon aluli deákat magához hivatja és kidobtatja. A következő (harmadik) képen a leány „*egy ingben is*” kitart kedvese mellett, apja a deákat hajdúkkal üzeti el, maga pedig hajánál fogva dobja ki leányát. Egy szalmaviskó látszik a (negyedik) képen, ahol a szerelmesek nyomorognak. A deák nem keres pénzt. Egy őszi este a gróf szolgája jelenti, hogy egy rongyokba öltözött nő – „*kisasszonyunk*” – áll a kapurácsnál, ám a gróf kutyákkal üzeti el – „*nincs leányom*” szavakkal. (Ez lehet az ötödik kép tárgya.) Évek múlva a mindenféle társaságba feledni járó gróf előtt is „*felkerül ott minden féle furcsaság*”.

„*Asztal-írás ötvenhatban
Vala itt-ott még divatban;
Kisded asztal egyik lába
Író-eszközt rejt magába:
A körül sereglenek,
Azzal írnak másvilági
Láthatatlan szellemek.*”

Egy „*szép ajak*” mondja: „*Gróf úr nem mer szóba állni a szellemmel.*” A gróf mosolyogva az asztalhoz nyúl:

„*Csak érinti: asztal indúl,
Szalad uja közt az ón,
S a papírra ez van írva:
Ismert kézzel: »Én, Verón«.*”

A gróf arcát éri hűs fuvallat, hátranéz és egy „*ah!*” szót hallat: mögötte áll volt leánya, már nem élő, csak az árnya, karján egy idétlen csecsemő. A lány nem emel vádat, csak elhozta a gróf unokáját. Mint akit rémes álma zaklat, a gróf néhány szót félbeszaggat és távozik, nem is látja többé a társaság. Bezárja kastélya benső ajtaját: hívja gyakran holt leányát. A kulcslukon hallgatózók csak a gróf szavait hallják – szerintük a gróf megbolondult, aki azonban más dolgait értelemmel végzi: „*De, ha asztalával írat / hogy sebére leljen írat, / és ha lánya megjelenik*”, tőle engesztelést kér. A lány mondja, nem tőle függ az átok. Síremléket emel a gróf, de a lánynak jobb nyughelye a vadon, ahová a kopók üzték. Ez után jön az utolsó (hatodik) kép: a grófi kripta, bezárva, a családi címert felfordítva vésvén rajta.

Arany mesterien von össze két szálát a nemezisbe. A képmutogató hat képét akár valamikor valóban láthatta is. A gőgös apa, az elűzött leány hazajáró lelke, és a gróf családjának kipusztulása is közismert európai (!) epikus motívum. Ebbe a történetbe a költő maga illesztette bele az asztaltáncoltatás motívumát, mégpedig 1856-ra datálva, amikor „*vala itt-ott még divatban*” megjelöléssel. Előbb társasági szórakozás ez, majd a gróf magányában feloldozást keresne általa. (És nem talál.)

Arany költészete a kezdetektől fogva tárháza a sors kiváltotta érzelmek finom ábrázolásának. Az ifjú Toldi, vagy a walesi bárdok Edvárd királya egyaránt példa erre. Balladáiban is a történetet magyarázó pszichikai állapotok megközelítése volt egyik fő célja. Közvetlenül e vers idején, szinte egyszerre készül a *Vörös Rébék* (1877. szeptember 26.), majd a *Tetemre hívás* (1877. október 27.), végül a *Kép-mutogató*. Mindegyikben az erkölcsi igazság és a hiedelmek összefonódása a megoldás: mind paraszti környezetben, mind a középkori urak között. A „*kép-mutogató*” narratívumának fókuszálása is ilyen: ám az a megoldás, hogy az „*idei esztendőben*”, éppen a debreceni vásári sokadalomban halljuk a történetet – azaz ez lehet igaz is, nem is – nemcsak a romantikus család-történetre, hanem az asztaltáncoltatásra is igaz. Arany (tudatosan) nem nyilatkozik arról, „igaz”-e a szellemkopogtatás? És a kérdező háta mögött megjelenő „valódi” szellem sem ezt a megoldást képviseli.

Amint a *Híd-avatás* balladából tudjuk (1877. augusztus 22., azaz a *Kép-mutogató*nál nem sokkal korábbi): Arany megkísérelte azt, hogy a „modern” hiedelmeket átvegye, sőt, ilyeneket is újító módon formáljon (mint a *Híd-avatás* „*danse macabre*”-jában). Ha tudjuk, a Margit-híd 1872 és 1876 között épült, megint csak a debreceni képmutogatás idejébe jutunk vissza.

Arany a bűn és erkölcsi vétség, majd a szinte „természetfeletti” bűnhődés következményeire építi balladáit. Ám e magától bekövetkező kollíziót valódi társadalmi kereteken belül mutatja be. Azaz ténynek veszi és nem is indokolja esetünkben az asztaltáncoltatást. A közönség viszonyát is jól érzékelteti, egészen a kulcslukon át hallgatózásig. Noha nem ismerek közvetlen adatot, szinte biztosra venném, maga is látott kép-mutogatót. Az így idézett szövegrészletek (mint: „*nézz e képre, halld meg dalom*” stb.) ezt elégségesen tanúsítják.

Ha pedig az európai irodalom valódi távlataira utalunk, ezt megtaláljuk Friedrich Schiller *Der Geistesbeschwörer* című, soha be nem fejezett regényében (1787–1789, később mégis könyvként számtalanszor kiadva), amely már a spiritizmus költői felhasználását is bemutatja. Nemzedékek számá-

ra reveláció volt e mű, és benne a szellemeket látó *Geisterseher* alakja. Kevésé köztudott, hogy Arany költői kiképzésének első szakasza éppen német irányultságú volt. Ritka eset, hogy Arany versében hivatkozik külföldi szövegekre. Itt viszont a harmadik képhez kapcsolva maga közli egy jegyzetben: Schiller *An der Quelle* versének Szemere Pál adta magyar fordításából kölcsönöz: „Hiszen két boldog szerelmes / Kis kunyhóban is megfér.”

Hogy olcsó megoldást javasoljak: Arany legalább annyira hitt a szellemekben, mint a Petőfi és általa is imádott Schiller.

Voigt Vilmos

Ajánlott szakirodalom (az Arany-filológián túlmenően). *Szigeti Jenő*: Túlvilági kalandok. A magyarországi 19. századi spiritizmus története. Egyháztörténeti Szemle 15/3 (2014) 101–113.; *Tarjányi Eszter*: A szellem ösvényén. A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai. Budapest, 2002; *Tordai Vilmos*: Okkult elemek a magyarság életében. Budapest, 1922; *Voigt Vilmos*: Jelek és vallások. Szeged, 2015. 175–198.

Arany János szókincse, költői szótára

A szókészlet nagysága

A szókészlet, a szókincs iránti érdeklődés folyamatos. Amióta gondolkodunk a nyelvről, a legizgalmasabb kérdés az: hány szót ismerünk, hány szót használunk? Mivel ez egyetlen élő ember esetében sem mérhető fel, a tudományos problémákat (mármint azt: hogy mi is valójában a szó) leszámítva a lezárt írói-költői életművekhez fordulunk. Az ő esetükben meg lehet számolni, hány szót használtak (írtak le) életükben. Még akkor is marad talány: lehet, hogy ennél többet ismertek, csak azt nem írták le... Persze van egy másik érdeklődési irány is. Az irodalom, az irodalmi nyelv felől. Mekkora a szókészlete az egyik, s mekkora a másik írónak? Vajon milyen jelentésben ismerte-használta az adott író az adott szót? Erre kíváncsi az irodalmáron kívül az irodalmi nyelv kutatója, a stilisztá. Ha arra gondolunk, hogy egy híres mondás szerint „*A történelem szavakba merevült múlt*”, akkor a történészek, művelődéstörténészek, nyelvtörténészek, néprajzkutatók stb. számára is igen fontos lehet, hogy mikor, ki, milyen értelemben használt egy-egy szót.

Ezeknek az izgalmas kérdéseknek a megválaszolására, segítségül több tudományág számára készülnek az írói szótárak.

Szóelőfordulás, szóalak, szó

Előbb tisztázzuk azt, hogy mit jelent egy író, költő életében a szavak száma. Nem mindegy, hogy szóról, szóalakról vagy szóelőfordulásról beszélünk-e. A szóelőfordulás azt jelenti, hogy az illető személy életében hány szót írt le (értelemszerűen egy szót akárhányszor, sokféle alakban). Egy lezárt életmű esetében a szóelőfordulás kiszámítása ma már egyszerű technikai művelet. A szóalak egy szó ragozott-jelezett-képzett alakját jelenti. A szótári szó pedig egy konkrét szófajú és jelentésű szó alakját. Kevésé érdekes, hogy egy író életében hány szóelőfordulás (leírt szó) van, hiszen ez részben a szerencsétől függ. Egy 23 évesen meghalt költő valószínűleg kevesebb szót írhatott le, mint egy 100 évig élt. Viszont nagyon is érdekes, hogy hány szót (szótári szót) ismert, használt, hiszen valójában ez vethető össze másokkal.

Az egyetemi alappélda egy Csokonai-idézeten mutatja be a különbséget: „*Ott kevélykedj bíboroddal / Ékesebb bíborja közt! / Ott kevélykedj illatoddal / Kedvesebb illatja közt!*” Szóelőfordulás (minden egyes szó): 12. Szóalakok száma: ott, kevélykedj, bíboroddal, ékesebb, bíborja, közt, illatoddal, kedvesebb, illatja – 9. Szó (szótári szó): ott, kevélykedik, bíbor, ékes, közt, illat, kedves – 7. Mint látható, ebben az egyetlen versszakban a szótári szavaknak csaknem kétszerese a szóelőfordulások száma: 7 : 12.

Írói szótárak, adattárak

A világban már több nagy írói szótár született. Pl. Hriszto Botev-, Goethe-, Ibsen-, Miczkiewicz-, Puskin-, Dante-, Shakespeare-, Aquinói Szent Tamás-szótár. A Goethe-szótár például kb. 90 ezer szót tartalmaz.

Ameddig nem született meg a Petőfi-szótár, fogalmunk sem volt, hogy Petőfi Sándor költői-írói életművében hány szót használt. A négykötetes szótár megszületett (szerk.: J. Soltész Katalin, Szabó Dé-

nes, Wacha Imre, Gáldi László, 1973–1987), s azóta tudjuk, pontosan: 22 719 szót. A Juhász Gyula költészetét feldolgozó szótár (szerk.: Benkő László, 1972) kereken 12 000 szót tartalmaz. Ez persze nem jelenti azt, hogy Juhász Gyula csaknem feleannyi szót ismert – csak annyit, hogy 1373 versében ennyi van. Nem írói szótár, hanem adattár (teljes szójegyzék) a Debrecenben készült Csokonai-szókincstár (Jakab László, Bölcskei András, 1993, 2001), amelyben például Csokonai 16 színművében előforduló 85 543 szóadat alapján 9812 szótári szót, vagy a Balassi-szótár (Jakab László, Bölcskei András, 2000), amely pedig 4 353 szótári szót sorol fel. Az ilyenfajta szótárakat konkordanciatárnak is nevezik (konkordancia – valamely műben használt szavak összes előfordulását közlő szótár, szójegyzék). Elkészült, és a világhálón elérhető a Mikes Kelemen-szótár. Ez utóbbi talán magyarázatra szorul. Mikeset a *Törökországi levelekről* tartjuk számon, de tudni kell, hogy sokat fordított franciáról magyarra. A kritikai kiadás 6000 oldalából („csak”) 300-at tesznek ki a híres levelek. A Mikes-szótár jóvoltából kiderül, hogy Mikesnél a szóelőfordulások száma kb. másfél millió, s ezt így értékelik a szerkesztők: „*Ez a mennyiség háromszor több Petőfi életművénel és ötször több József Attiláénál. A magyar irodalmi és köznyelv szótárának – közismertebb nevén a Nagyszótárnak – elektronikus szövegtárhelye, amely 1772-től napjainkig tartalmaz szövegeket, jelenleg mindössze tizennyolcszorosa a Mikes-korpusznak.*” (Kiss 2015) A Mikes-szótár az interneten érhető el (Magyar Elektronikus Könyvtár). A József Attila-szótár készítése „cédulázós” módszerrel már az 1950-es években elkezdődött, csak nemrégiben, a számítógépes technika hatására gyorsult fel, s hírek szerint nemsokára befejezik (Mártonfi 2014).

Az írói szótárak egyik magyar „ősének” tekinthető – ráadásul Arany Jánoshoz is kapcsolódik – Lehr Albert középiskolai tanár több kiadásban megjelent (1880/1922) munkája: *Toldi – költői elbeszélés* magyarázata. Lehr Albert – a tanítást megkönnyítendő – nyelvi magyarázatokat fűz a *Toldi*-hoz. Az I. énekhez kapcsolódót így kezdi: „A kopár szik sarja: szík = szíkföld, szíkes föld, a melynek szíksós tartalma van. V. ö.: 'Ördögsekeret korbácsol a szíken az alszél' (Elv. Alk.) stb. Kopár nemcsak annyit tesz, hogy 'pusztá', 'terméketlen', hanem 'letarolt', 'koppadt', - mint 'itt' is (I. VII. É. 9. 'kopár ősz, tarlós'). *Sarja* = a mi fű rajta terem; minthogy pedig most takarítják az eleje-szénát = *sarjú*, a mi levágott fű tövből hajt.” (Lehr 1922: 82–83.)

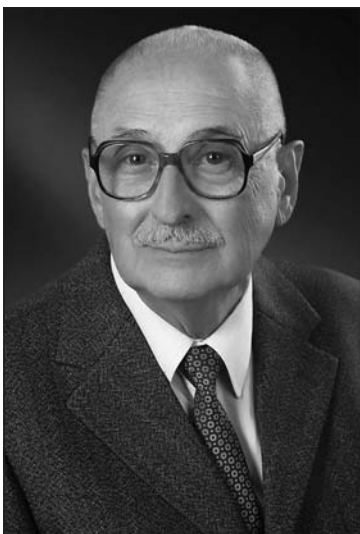
Sajátos írói szótár a *Jókai-szótár*. Nem teljes írói szótár, mert csak az Unikornis Kiadó százketetes Jókai-kiadásában megjelent köteteknek a mai befogadó számára szokatlan vagy ismeretlen szavait magyarázza. Ám így is 22 715 szót tartalmaz, archaikus, tájnyelvi magyar szavakat és francia, angol, német stb. szavakat (Balázs és szerzőtársak é. n. [1992]).

Beke József Nagykőrösön Arany János-kultuszban nevelkedett, majd a szegedi egyetemen kitűnő nyelvészek (Mészöly Gedeon, Klemm Imre Antal) iskolájának hatására, tudós középiskolai tanárként, Benkő László ösztönzésére látott hozzá írói szótárainak készítéséhez. Első munkája az 1991-ben megjelent *Bánk bán-szótár* volt. Ennek szóanyaga: 2882 címszó. (A később említendő *Toldi-szótár*-é, mely a trilógiának csak első részét dolgozza fel, csaknem ugyanennyi: 2873 szó.) Beke József második vállalkozása, a *Zrínyi-szótár* (2004) 6882 címszót tartalmaz, harmadik munkájában, a *Radnóti-szótárban* (2009) 5153 címszó van.

A középiskolai oktatásban és az egyetemen is azt halljuk: Arany János lehet a legnagyobb szókincsű költő. De mennyi az annyi? A *Toldi-szótár* bevezetőjében Pásztor Emil (1986: 8.) így szabadkozik: „*A Petőfi-szótár színvonalán álló teljes Arany-szótárunk (mely Arany János egész költészetének, prózai munkásságának, levelezésének stb. minden szavát feldolgozná és közreadná) alighanem még évtizedekig nem lesz, mert Arany életművének szövegterjedelme legalább ötszöröse a Petőfiének, márpedig köztudomású, hogy a Petőfi-szótáron negyed évszázadig dolgozott egy tudományos munkaközösség.*” 1986-tól valóban több, egészen pontosan három évtizedre volt szükség, hogy 2016-ra (legalább a verses művek szóanyagából) elkészüljön ez az *Arany-szótár*; igaz, egyetlen ember, Beke József nyolcvéves önzetlen munkája révén, s kiderült az is, hogy Arany verseinek szókészlete azért nem nagyobb Petőfi teljes szókészleténél, hiszen pontosan 22 423 szót szótárított a kutató, szerkesztő. Ezek szerint a Petőfi: Arany szógyűjtés állása: 22 719 : 22 423 Petőfi javára, de tudni kell, hogy amíg Petőfi esetében a teljes költői-írói életműről van szó, addig Arany esetében csak a költőiről, ami értelemszerűen kisebb számot jelent.

Beke József

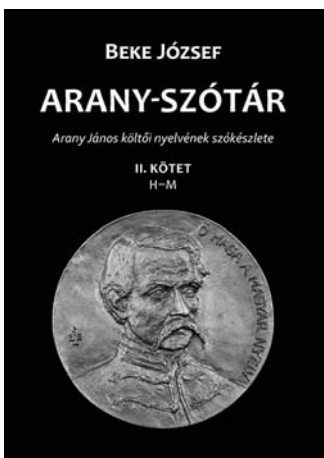
Beke József tanár úr nagykőrösi indíttatással közelített Arany Jánoshoz. Saját maga így vall erről: „*Amikor nagykőrösi kisiskolás koromban először kibetűztem Arany János nagyszerű balladájának címét: Tengeri-hántás, bizony valamilyen különleges (hántás?), de mindenképpen a tengeren végzett műveletre gondoltam, eszembe sem jutott, hogy ez arról a tevékenységről szól, amelyen mindig szívesen vettem részt, csakhogy azt kukoricafosztásnak hívtuk. Arany a címbeli kifejezést Nagyszalontáról hozta*

Beke József

a szótárírás, sokféle fejeletem volna. Hármat mondok, az első az, hogy minden alkotó, akivel foglalkoztam, sok gyönyörűséget adott, gondoljuk el, most öt év óta naponta igen jó társaságban vagyok: Arannyal. A második egy Zrínyi-idézet: »Az embernek ez világon semmi dolgában [...] nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet térszen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiben untalan foglalatatos és gyönyörködéssel fűradoz« (Mátyás-tanulmány). Az eltelt időben volt részem bőven fűradozásban is, gyönyörködésben is. Nem vagyok költő, csak egy nagykörösi gyökerű Arany-hívő magyartanárra, a harmadik fejeletet a költőtől veszem kölcsön, aki így írt a Csaba királyfi Előhangjának végén, amikor érezte, hogy talán nem tudja már befejezni:

Mi emel? mi tart fönn? mi sugall? mi biztat? ...
Kebelem egy hangja. Követem is aztat.
Egy hang, mely csilingel az égi madárban,
Hogy lerombolt fűszkét rakja késő nyárban;
Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
Noha fűstbe százszor menjen áldozatja;
S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad:
»Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: irjad!«»

Az „Arany-szótár” borítófedele

magával, de Kőrösön írta ezt a művét, ahol a tengeri szónak 'kukorica' jelentését csak ebben a tréfás szólásban ismeri, aki egyáltalán ismeri: tengeri fürdőt vesz, vagyis kukoricát kapál. Hasonló félreértésre adott okot az is, amikor az iskolában a Toldi e sorához értünk: »Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette«. Kedves tanárnőnk – látván, hogy nem értjük – röviden igyekezett helyes útra terelni gondolatainkat: »ez tulajdonképpen nem más, mint mögötte«. Csakhogy ez nekünk, körösi gyerekeknek éppen úgy igealak volt, mint a versbeli »megette«. És ekkor kaptuk az első szakszerű magyarázatot arról, hogy nemcsak mögött és mögötte van a magyar nyelvben, hanem ugyanilyen jelentésű megett és megette is, meg arról is, hogy a névutó így, a ragos főnévvel is előfordulhat.»

Kevés olyan elkötelezett, szinte kódexmásolói szerzetes magatartású tudós tanárt ismerek, mint Beke József tanár úr. Sziszifuszi munkáját napi penzumként a gimnáziumi oktatás mellett végezte évtizedeken át. Az Arany-szótárt leszámítva ezért soha nem kapott támogatást (az Arany-szótár kutatómunkáját a Nemzeti Kulturális Alap támogatta). Példamutató magatartásáról – amikor még nem lehetett bizonyos munkája befejezésében – ő maga szerényen így nyilatkozott: „Ha valaki kérdezné, miért vállaltam és vállaltok ilyen önkéntes munkát, mint a szótárírás, sokféle fejeletem volna. Hármat mondok, az első az, hogy minden alkotó, akivel foglalkoztam, sok gyönyörűséget adott, gondoljuk el, most öt év óta naponta igen jó társaságban vagyok: Arannyal. A második egy Zrínyi-idézet: »Az embernek ez világon semmi dolgában [...] nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet térszen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiben untalan foglalatatos és gyönyörködéssel fűradoz« (Mátyás-tanulmány). Az eltelt időben volt részem bőven fűradozásban is, gyönyörködésben is. Nem vagyok költő, csak egy nagykörösi gyökerű Arany-hívő magyartanárra, a harmadik fejeletet a költőtől veszem kölcsön, aki így írt a Csaba királyfi Előhangjának végén, amikor érezte, hogy talán nem tudja már befejezni:

Arany-szótár

Az Arany János költői nyelvének szótára (rövidítése: AranySz.; Beke 2017) 262 404 szóelőfordulásból 22 423 szótári szót (egyedi szót) tartalmaz, értelmez, magyaráz. Az óriási szövegmennyiség csak három kötetben fért el a következő megosztás szerint: I. kötet 872, II. kötet 964, III. kötet 1180 oldal. A kötetek borítóján Sz. Egyed Emma Arany János emléklapok látható, a borítójáért Muhi Anna tervezte. Lássunk három szócikket, maradva a korábban már említett példánál, „a kopár szik sarja”:

„kopár 13 mn, fn

1. mn 1 'szinte növényzet nélküli, sivár (terület, hely)' Ég a napmelegtől a kopár szik sarja (Toldi I-1); És a sziklavidek, a kopár völgy, édeni kertté / Díszesedék (Az elv. alk. VI-229)

2 (átv) 'szépségétől megfosztott; üres; reménytelen' De kopár, sivatag jövőm láthatára: / Mért fussak felé, ha nem ígér enyhülést! (uo. 10); Pusztá a szívem, mint kopár őszi tarló, / Amelyről leszdedte a kalászt a sarló (Toldi VII-9) / ~on Hadd nézzek a multra, nézzek a

jövőre. / Szomorú egy látvány! ime ott terülnek / Mögöttem s előttem, mindenik kopáron (Mint egy alélt... 2)

II. fn 'sivár, dísztelen, kopár hely' Elsohajt a lágy szél, mely a tavaszt hozza, [...] S ime, fűben-fában megmozzan az élet; / Megmozdul az élet, felül, a kopáron (A rodostói temető 0-4); Te mondd, ahogy isten / Adta mondanod, / Bár pusztá kopáron /.../ Vész is ki dalod (Mindvégig 7)

sarj 9 fn

1 'növény fiatal hajtása, sarjadéka'; A négy fűz elárvult sarjai tán élnek / Ma is, oltalmában fejedelmi személynek (Toldi sz. XII-104/a)

2 (átv) 'utód; leszármazott' Egy dicső ház végső sarja – /.../ Nem lehet, ha birtok már nincs, / Sem szijgyártó, sem kovács (Rangos koldús 7); Gyulafi nemzetség sarja mind a kettő, / Egy napon és órán hajtá őket egy tő, / Iker magzatai egy édesanyának (Toldi e. II-17)

*3 (átv) 'vmely létrejövő alkotás, mű' Oh Múzsza! [...] te / A versek jóltevő bábája vagy: / Törvényes a sarj, vagy törvénytelen, / Az végre mindegy, csak te légy jelen (Bolond Is. II-2) Vö. törvényes

sarjad 2 i

1 '(növény) kelőben, növekvőben van' Midőn sarjad a fű, és virágzik a fa, / Mindenütt uj erő buzog fel, dagadva [...] Oh! akkor szeretnék vígan énekelni (Hiú sovárgás 3)

*2 (átv) 'vmi életre kel; feléled' ...mily nagy érdem az, / Minő erény, mely e hálátalan / Pályán a késő hála újra sarjadt, / Nem hervatag babérait szedi (Tanári jubileumra 2)

[szik] 3 fn szík

1 'szikót tartalmazó talaj, földterület' Ég a napmelegtől a kopár szík sarja (Toldi I-1); Egyszer a sík közepén neszt hallok: ha! oda nézek: / Hát ördögszekeret korbácsol a szíken az alszél (Az elv. alk. I-131)

*2 (jelzőként) 'ilyen talajon lévő' Szóváltás, azután perelés lőn: [...] Végre birokra, tőrökre, marokra, ököltre kerültek, / És miután egymást egy szík szamukába [=pocsolyába] terítették, / Ernyedvén keveset, hűlvén is a hús fűrődőben, / Szétváltak (Az elv. alk. I-443)"

A szótárhoz készült statisztikából más is kiderül. Például Arany leggyakoribb szavainak a száma. Értelemszerűen a leggyakoribb (leggyakrabban használt) szavaink főleg a névelők, kötőszók, számnevek. Készítettem egy válogatást a statisztikából, ami arra kíván rámutatni, hogy az efféle szóstatisztikák nemcsak egy költő stílusára, műveltségére, hanem talán még a világméretre is utalhatnak.

Arany János leggyakoribb szavai (teljesebb szólista található a AranySz.-ban): 1. a, az 21 712; 2. nem 4563; 15. nagy 1390; 26. most 892; 30. mond 831; 33. szó 786; 37. szem 759; 38. király 748; 39. lát 734; 43. szép 705; 49. ember 565; 50. nap 540; 53. isten 532; 59. szív 498; 77. magyar 393; 111. halál 278; 125. anya 247; 157. álom 204; 165. gyermek 192; 180. szeret 183 stb.

A világban van *Shakespeare-*, *Dante-szótár*, a mi *Zrínyi-*, *Petőfi-*, *Arany-*, *Juhász Gyula-*, *Radnóti-szótárunk*, így együtt, hallatlan nagy érték, mely magyar nyelvünk csodálatos gazdagságát, szépségét foglalja magában. Hogy mi magunk hány szót ismerünk, használunk, és mennyi van a nyelvekben, soha nem tudjuk meg. De legalább már böngészhetünk a magyar irodalom legjobbainak írói szótáraiban!

Nagy öröm számunkra, hogy a magyar kormány támogatásával az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának kiadásában, a gyomai Kner Nyomda csodálatos kivitelezésében 2017-ben, Arany János születésének kétszázadik évfordulójára megjelenhet az *Arany-szótár*, és odakerülhet a könyvtárak és Arany János kedvelőinek a polcaira. A magyar nyelv és irodalom páratlan diadala ez!

Balázs Géza

Irodalom. Balázs Géza, P. Eöry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin, T. Somogyi Magda (készítette): Jókai-szótár. A–K, L–Z. Unikornis, Budapest, é. n. [1992]; *Beke József*: Arany János költői nyelvének szótára. I–III. kötet. Szerk.: Balázs Géza. Anyanyelvápolók Szövetsége, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Inter Kft., Budapest, 2017; *Lehr Albert* (magyarázta): Arany János: Toldi. Költői elbeszélés. 14. kiadás. Franklin-Társulat, Budapest, 1922; *Mártonfi Attila*: Számítógép és írói szótár – különös tekintettel a készülő József Attila-szótárra. Magyar Nyelv 110. 2014: 30-46. <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/14-1/martonfi14-1.pdf>; *Kiss Margit*: Netes Mikes. Másfél millió törökországi szó. Élet és Tudomány, 2015. 02. 06. http://www.eletestudomany.hu/netes_mikes; Mikes-szótár: <http://mikesszotar.iti.mta.hu/>; *Pásztor Emil*: Toldi-szótár. Arany János Toldijának szókészlete. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

Függelék

A címszavak és alcímszavak száma és előfordulása az Arany-szótárban

Kezdőbetű	Szám	Előfordulás
A, Á	1030	35 249
B	1248	8146
C	134	585
CS	474	3846
D	425	4815
DZS	1	1
E, É	1884	24 319
F	1632	10 939
G	257	1587
GY	246	1927
H	1348	19 267
I, Í	497	9674
J	271	3573
K	2270	18 072
L	998	8459
LY	4	14
M	1855	26 013
N	501	13 265
NY	249	1777
O, Ó	405	4463
Ö, Ő	556	4143
P	671	4546
Q	6	12
R	733	4834
S	582	10 681
SZ	1174	10 805
T	1154	10 525
TY	3	12
U, Ú	261	3487
Ü, Ű	133	1110
V	1158	14 497
W	0	0
X	1	12
Y	1	1
Z	191	1064
ZS	70	305

A statisztikákban minden szó csak a szótárbeli első szófaja szerint szerepel.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Milleker Rezső:

Honismeret¹

(Részlet)

[...] Az a nép, amely nem tud hazájában szépet találni, amely földjéért nem tud többé rajongani, hanem mindig csak a hasznosat nézi, az a nép halálra ítélt nép. Nemcsak a hasznos iránti érzék kell, hogy éljen a népben, hanem a szép érzés is, és a nemesebb iránti rajongás.

Valamikor Rousseau az ő nagy jelszavával a mesterkélt kultúrát visszavezette a természethez. Ma éppen olyan nagy szükségünk van arra, hogy visszatérjünk a természethez, mint akkor, csak hogy egy megszorítással, ti. a *mi természetünkhöz*. Évről évre viszik a vonatok a pénzes és pénztelen utasokat egyaránt a külföld felé. A pénz és a munkaerő egyaránt elvágynak, és közéletünk éppúgy hibás, mint iskolai nevelésünk, hogy a gondolkodó középosztály, éppúgy, mint a vagyontalan néprétegek az ideált mindig idegen országokban, idegen földön keresik. Szinte megmérhetetlen az a kár, amely erkölcsi és anyagi értékben egyaránt éri az államot, amikor ez a mai napon mindinkább elharapódzó idegenszeretet és a vágy az idegen föld után elhatalmasodik. A nemzetietlenségnek nincsen nagyobb előkészítője, mint az idegenimádat, az idegen népek és idegen földek kritika nélküli bálulása, és az ezáltal kiváltott vágy jobb hazák iránt. Már a középiskola bünt bűnre halmoz, amikor a klasszikus területek leírásakor Hellász és Róma földjét csak szuperlatívuszokban, túlzó és a valóságnak meg nem felelő szép beállításban mutatják be a fogékony gyermeki léleknek. Kevés középiskolai diák hallotta még így dicsérni saját szülőföldjét, annak sok rejtett báját, szépségét, természeti és művelődési kincseit, de annál többet hallott a külföldről, német, francia, olasz földről, úgy, hogy nem csoda, hogy ha a tanuló is ezeket az országokat – mint fejlettebb és szebb országokat – többre becsüli a sajátjánál, mert hiszen a sajátja iránti érzés, a mindennapi megszokás következtében úgy is tompult. Ahogy a művelt osztálynak idegenbe vágyása állandó vándorlási, utazási ösztönt okoz, úgy nem kevésbé okoz a téves beállítás, a kritikahiány és saját helyzetének meg nem ismerése még inkább vándorlási, kivándorlási ösztönt a munkás népnél. A mindennapi élet nyugtalansága és törtetése, a békétlenség és izgékonyosság oly kultúrát eredményezett, amely bár sokoldalú, sok mindenhez hozzászól, de mindinkább nélkülözi az elmélyedést, az igazi tudást. A felületesség kultúrája veszi át az elmélyedés kultúráját, és a modern embernek minden tettét jellemzi az idegesség, az ideges törtetés, és ennek eredménye a *szellemi hontalanság*. Ahogy a természet-rajongó előtt idegen országok állanak mint a szépség csúcspontjai, úgy a modern kultúremler előtt az idegen kultúrák megbecsülése és akármilyen megismerése a fontos, és önkéntelenül hozzátartozik ehhez a saját kultúra tudatos vagy öntudatlan lebecsülése. Saját hazájában ritkán utazik az emberiség eme típusa, mindent rossznak, lebecsülendőnek talál, és válogatás és kritika nélkül rajong mindenért, ami idegen. Csoda-e, hogyha a művelt osztálynak eme hitehagyása átragad a még kevesebb etikai gyakorlattal bíró munkásosztályra, hogy az évről évre mindinkább jobban külföldön keresse, ha nem is az etikai szépet, de az anyagi boldogulás lehetőségeit. Hiába vannak újságokban, folyóiratokban intő szavak

¹ 130 évvel ezelőtt született Milleker Rezső (1987?1945) földrajztudós, a debreceni egyetem professzora Nevéhez fűződik – többek között – a debreceni nyári egyetem megindítása, a meteorológiai szolgálat megszervezése, az egyetemi nyomda létrehozása. 1936-ban. Budapesten jelent meg *Modern honismeret* című tanulmánya. Az itt közölt szemelvény ennél korábbi, felolvasásként hangzott el a Tisza István Társaság 1924. április hó 29-én tartott közgyűlésén. A szöveget a mai helyesíráshoz igazítottuk. (A szerk.)

a külföldi élet veszedelmeiről, mégis a levegőben van annak a hite, hogy mindenütt jó, csak itthon rossz.

Mindezt szükséges az igazi honszeretet, az igazi honérvés kifejlesztése a különböző műveltségű osztályokban. Az igazi hazaszeretet és a hon megbecsülése csak ott fog gyökeret verni, ahol a hazaszeretetet nem politikai kortesbeszéd, nem a politikai morál csekély értékű frázisaiból merítik, hanem ott, ahol a honi rög igazi megismerése és megbecsülése vezet rá az embereket. A vidéki embereknek városokba való tódulását, a városiaknak a Nyugat felé vonulását, az étellel nehezen küzdőknek külföldre való vándorlását meg fogja akasztani az a tudat, hogy másutt sem könnyebb a létért való küzdelem, mint itthon, hogy másutt sem szabadabb az élet, mint saját hazájában, sőt nehezebb. A feladat nehézsége különben nem is abban rejlik, hogy megértessük mindenkivel azt, hogy mihelyt kiteszi a lábát hazájából, akkor hontalanná válik, és idegen népek keretén belül a hontalansághoz a jogtalanság is csatlakozik, a feladat nehézsége abban rejlik, hogy azt az előítéletet, amely itt a hazában a hazai föld és a hazai foglalkozási ágak iránt van, leküzdjük. [...]

Szükségünk van először arra, hogy a tudomány segítségével felkutassuk és összefoglalva ismertessük mindazokat a kincseket, amelyeket a magyar hon rejt magában. [...] Mert hogyan kívánhatjuk mi az idegen népektől, hogy ismerjenek bennünket, ismerjék földünket, ismerjék természeti és gazdasági egységünket, ha mi magunk nem ismerjük. Porból lettünk, hazai porból, s önnön magunkat becsüljük meg akkor, ha ezt a rögöt, amely életet és pihenőt ad, megbecsüljük.

Gondolatok a III. Országos Hon- és Népismeret Konferenciáról

(Pécs, 2016. november 18–20.)

Honismereti Szövetségünk immár hagyományosan céllal, harmadik alkalommal rendezte meg az *Országos Hon- és Népismeret Konferenciát* 2016. november 18–20-a között *A hon- és népismeret tanórán kívüli lehetőségei, módszerei* témakörben, *Tárgyi és szellemi értékek gyűjtése, feldolgozása, átadása* alcímmel. A Baranya Honismereti Egyesület vállalta a társszervező házigazdai feladatokat (szállás, étkezés megszervezése, program megtervezése, stb.) – Gál András elnök vezetésével. Segítségünkre volt az előkészítő, szervező, lebonyolító munkában a Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Tanszéke prof. Dr. Majdán János és dr. Gózszy Zoltán közreműködésével.

Miután az egyetem akkreditáltatni szeretné a hon- és népismeret tanítását az egyetemen, célunk közös volt: elméleti és gyakorlati ismeretekkel segítsük azokat a főiskolai, egyetemi hallgatókat, akik – elsősorban történelem szakon – készülnek a tantárgy tanítására. A programot már az előző két konferencia szerves folytatásaként terveztük és állítottuk össze.

Az *első napon* a konferencia ünnepélyes megnyitóján dr. Páva Zsolt – Pécs Megyei Jogú Város polgármestere – megtiszteltetésnek nevezte, hogy helyet adhatnak a rendezvénynek, hangsúlyozva, hogy ahol élünk, annak a helynek van múltja, történelme, amelyet ismerni kell. Régmúlt történelmi esemény emlékeit idézték szeptember elején a szigetvári ostrom 450. évfordulója alkalmából, októberben pedig gazdag rendezvényekkel emlékeztek 1956 hatvanadik évfordulójára. Visszaidézte a pécsi harcokat, kihangsúlyozva, hogy az egész országban a legtovább itt tartottak a küzdelmek, sokáig kitartottak a „*meceki láthatatlanok*”. Az ő emlékükre kiadvány is készült, amelyet minden résztvevőnek ajándékba adott.

A Baranya Honismereti Egyesület nevében dr. Simor Ferenc örökös elnök köszöntötte a résztvevőket, visszatekintett a megyei egyesület múltjára – megidézve mindazokat, akik nagyon sokat tettek a honismeretért, így Timár Irmát, Gábori Imrénét. Kiemelte dr. Varga Károly személyét, aki a '60-as évektől megalapozója, elnöke volt a megyei honismereti mozgalomnak, nagyon sok kezdeményezést indítva el, többek között a szakkörvezetők képzését, aminek igen sok eredménye volt a megyében. Az elmúlt évtizedek gondjai mellett reménykedett, hogy a főiskolai, egyetemi oktatás újra hozhat sikereket a honismeret terén.

Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke megnyitó gondolataiban utalt arra, hogy Baranya megye és Pécs városa már többször látta vendégül a szövetség rendezvényeit, országos honismereti akadémiák, ifjúsági akadémia szervezésében működtek közre. A most szervezett hon- és népismeret konferencia szervezésével célunk ismét olyan módszertani jellegű ismeretek átadása leendő pedagógusoknak, amelyeket magukkal vihetnek későbbi munkájukhoz.

Formabontó módon a továbbiakban *kerekasztal-beszélgetésre* került sor, amelyet prof. dr. Majdán János vezetett. A választott altéma kapcsán elmondta, hogy az első tudatos tárgyi gyűjtés a felvilágosodás korában indult a Nemzeti Múzeum szakmai irányításával. Segítette ezt a szabadságharc után született törvény, amely kimondta, hogy minden tárgy maradjon itthon. Az egyéni múzeumokat Hóman Bálint idején váltják fel a megyei múzeumok, amelyek létrehozásához anyagi támogatást is kaptak. A szélesebb körű tárgyi gyűjtés az 1970-es években indult meg a honismereti mozgalomban, állami támogatással, szervezett keretek között. Tájházak, faluházak, ipari műemlékek jöttek létre, de ezek még nem mindig jelentek meg az oktatásban. A hon- és népismeret tanítását az 1990 utáni oktatási törvény kezelte komplexen.

A beszélgetés meghívott vendégei – Gözsy Zoltán, Horváth Krisztina, Jancsula Dezső, Gálos László – valamilyen szinten és formában foglalkoznak hon- és népismerettel, de úgy érezték, ma identitásválság van, ezért fontos, hogy gyakorlatorientáltan ismerjék meg a gyerekek az élő hagyományt. Tanítása – ha a pedagógus értőn nyúl hozzá – a legalkalmasabb arra, hogy a gyerek szeressen iskolába járni.

Dr. Andrásfalvy Bertalan egyesületi tag (PTE, egyetemi tanár) hozzászólásában arra utalt, hogy a mai oktatásból hiányzik az a szemlélet, hogy valahol otthon legyünk. Utalt az 1950-es évek „kulturversenyeire”, amelyek eredeti gyönyörű táncait, dalait mint egyetemi hallgatók falvanként összegyűjtötték. A honismeret oktatásának feladatát abban látja, hogy a gyerekeknek lehetővé kell tenni mindezek megőrzését úgy, hogy teremtés, közös játék, élmény legyen számukra. Mivel a hagyományátadó családi közösségek megszűntek, mindebben óriási az iskola feladata és felelőssége.

Dr. Pesti János (PTE, nyugalmazott egyetemi tanár) is hangsúlyozta, hogy a helyi értékek felmutatása nagyon fontos – ezért is javasolta olyan bibliográfia összeállítását, amely segítséget jelenthetne a pedagógusoknak.

A továbbiakban két előadó a lokális gyűjtemények serepét elemezte.

Pásztor Andrea főmuzeológus (Pécs, Janus Pannonius Múzeum) azt a munkát mutatta be vetítéssel egybekötve, amelyet Lukafán végzett, gyűjtve természeti, régészeti, vallási néprajzi tárgyakat. A falu polgármestere kérésére a gyűjtött anyagot faluház-projekt keretében tették újra láthatóvá.

Dr. Máté Gábor (PTE, egyetemi adjunktus) pedig módszertani példákon mutatta be két határ közeli horvát faluban végzett munkájukat. A nyolcvan lakosú Nagybodolya község önerőből hozta helyre a Magyar Házat, tárgyainak lajstromát pedig egyetemi hallgatókkal készítették el. Pélmónostoron mesterszakos hallgatókkal a tájház anyagát dolgozták fel. Kiemelte, hogy ez a munka azért jó a hallgatóknak, mert látják, hogyan működik egy falusi gyűjtemény, olyan feladatokat kapnak, amelyeket alkalmazni tudnak pedagógusként.

Este Forróné Virág Zsuzsa szöveg a drámapedagógia közösségépítő szerepéről, módszereiről, majd olyan játékokat mutatott be – részben építve az aktuális ünnepekre – a hallgatók aktív közreműködésével, amelyeket maguk is alkalmazhatnak pedagógus pályájuk során.

A *második nap délelőtti* előadásai az elmélet és gyakorlat egységében zajlottak meglévő tankönyvek, segédanyagok felhasználásával.

Dr. Böszéné Szatmári Nagy Anikó tankönyvíró (Veszprém) röviden vázolta a veszprémi, esztergomi és törökszentmiklósi honismereti tankönyvek létrejöttét, azonos koncepcióját – hangsúlyozva, hogy használatuknál nagyon fontos a játék, a gyakorlati bemutatás. A veszprémi könyv és munkafüzet anyagán illusztrálta, hogyan lehet használni a könyvet, amelynek minden fejezete a város adott történelmi korának felvázolásával kezdődik, majd bemutatja a kulturális eseményeket, neves személyiségeket. A szövegekhez mindenhol „tudáspróba”, vagyis kérdések, feladatok sora kapcsolódik. Ezek a kiadványok sok segítséget adnak a pedagógusoknak – interaktív kiadványként használhatók. Végül minden résztvevőnek ajándékba adott egy példányt az Esztergom és térségéről készült tankönyvből.

Pohl Brigitta tanár (Veszprém) arról szólt, hogyan hasznosítható a Böszéné Szatmári-Nagy Anikó által bemutatott tankönyv a gyakorlatban például a városi, megyei történelmi vetélkedők és döntők előkészítéséhez, lebonyolításához. Tapasztalata szerint a vetélkedőkön legaktívabbak az általános iskolások és tanáraik. A tankönyv *A tudomány és kultúra bölcsője* c. fejezete alapján szemléltetett két feladatot és társasjátékot, amelyeket a résztvevőkkel meg is oldottak.

Dr. Baksa Brigitta főiskolai tanár a hagyományok beépítéséről szolt a különböző nevelési szinteken. Ahol van hon- és népismeret-tanítás, a fogalmakat egyszerűbb tisztázni – háttérutadást ad. Utalt a 2011. évi törvényre, amelynek értelmében ötödik osztályban kötelezően választható tantárgy, de személyi feltételei nem mindenhol biztosítottak. Hangsúlyozta, hogy az élményszerűség, a játék alapvetően fontos – a szemléltetésnél mindig a szülőföldből kell kiindulni. Előadásában saját iskolája helytörténeti foglalkozásait mutatta be, amelyeken kiemelten fontosnak tartotta az ünnepekörökhöz kapcsolódó iskolai hagyományokat, az intézmények közötti kapcsolatok kialakítását, megerősítését.

Faragó Anna Angelika főiskolai hallgató (Vác) korreferátummal jelentkezett saját kutatási eredményei bemutatására, amelyben a tanultakat és személyes élményeit összegezte azzal a céllal, hogy a hon- és népismeret elnyerje méltó helyét az oktatásban. Megállapította, hogy kevés a tantárgyra szánt idő, a gyerekek nem tudják mélyebben megismerni a tanultakat. Másrészt a felsőfokú intézményekben vagy egyáltalán nem, vagy nagyon kevésbé kapnak a tárgy tanítására képzést. A gyakorlatban lehetséges megoldás a helyi tanterv, a hagyományörző csoport és a média, amely részben rombol, részben azonban élte a hagyományt, mint pl. a *Fölszállott a páva*.

Horváth Krisztina tanár (PTE Gyakorló Iskola) arról a projekt-napról számolt be, amelyet hallgatóknak szerveztek Orfűn azzal a céllal, hogy a szakmai ismeretek gyakorlati lehetőségeivel is találkozzanak. A kulturális akadályverseny munkamódszerét alkalmazták korosztályonként más-más feladatokkal, amelyek a hallgatóknak kellett megoldaniuk (5. osztályban házi feladatok, 6. osztályban a középkori Pécs, 7. osztályban az iparosodó Pécs, 8. osztályban a XX. századi „málenkij robot” volt a téma). Fontos, hogy a feladat a diákok kompetenciájára épüljön – vagyis gyakorlati feladatokat kapjanak. Bemutatta az iparosodó Pécshez kapcsolódó feladatokat.

Délután előadás és gyakorlati munka keretében a tanulmányi kirándulás előkészítésének, lebonyolításának módszereivel ismertette meg a hallgatókat Gál András a Szigetvárra szervezett *tanulmányút* keretében (az előadás az egyórás utazás ideje alatt az autóbuszban hangzott el, kiegészítve Majdán János történelmi ismertetőjével). A szigetvári várban a Szigetvári Várbarát kör vezetői fogadták és kalauzolták a résztvevőket, majd következett a „várpróba”. A korabeli fegyverek és viseletek bemutatását követően a hallgatók „játszhatták” végig mindazt, ami gyerekekkel elvégeztethető. A vármúzeum megtekintését követte a baráti kör tagjainak szakmai vezetésével a város helytörténeti emlékeinek megtekintése, majd a vacsora.

Debreczeni-Droppán Béla itt értékelte a megvalósult programot – kiemelve annak a hallgatók által is megfogalmazott fontosságát, a szerzett tapasztalatok, ismeretek hasznosíthatóságát. Kihangsúlyozta, hogy a három év tapasztalatai alapján a konferencia szervezése nagyon fontos – amely véleményben mind a résztvevők és előadók, mind a jelen lévő mintegy harmincöt főiskolai, egyetemi hallgató osztozott. A hon- és népismeret tantárgy oktatására, a tárgy tanítására készülő leendő pedagógusok felkészítésére sokkal nagyobb gondot kellene fordítani. Ebben próbált a Honismereti Szövetség – támogató partnereivel – segítséget nyújtani a maga sajátos eszközeivel. Megköszönte valamennyi szervezetnek, intézménynek a konferencia megrendezéséhez nyújtott erkölcsi, szakmai és anyagi támogatást, így a Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma jelentős anyagi segítségét, amely nélkül a rendezvény nem jöhetett volna létre. Köszönetet mondott a Pécsi Tudományegyetem rektorának és a Bölcsészettudományi Kar tanárainak szakmai és szervező munkájukért, Pécs város polgármesterének köszöntőjéért az és ajándékba adott könyvekért, a Szigetvári Várbarát Körnek és Szigetvár Önkormányzatának a megszervezett bemutatóért, a városnézésért. Külön köszönetet mondott a Baranya Honismereti Egyesület elnökének és közreműködő, segítő tagjainak a rövid idő ellenére nagyon jól előkészített rendezvény közös megrendezéséért, majd *okleveleket* adott át a szövetség nevében a részt vevő hallgatóknak.

A szállást is igénybe vevők létszáma 37 fő volt, az összlétszám megközelítette a 70 főt – közöttük a Pécsi Tudományegyetem nyolc hallgatójával. A résztvevő diákok főiskolákról, egyetemokről érkeztek, megoszlásuk szándékainknak megfelelően óvónőképzőstől pedagógusjelölt egyetemi hallgatóig terjedt.

A *harmadik napon* a tanórán kívüli módszerek egyikeként szakmai vezetéssel megtekintettük az Janus Pannonius Múzeum Várostörténeti Múzeumának gyűjteményét Gál Éva muzeológus szakmai vezetésével Fakultatív program keretében Majdán János vezetésével néhányan meglátogatták a Zsolnay Kulturális Negyed kiállításait.

Bartha Éva

A hon- és népismeret oktatásának időszerű kérdései és lehetőségei*

Egy-két héttel a 2015. évi Országos Hon- és Népismeret Konferencia után döntöttem, hogy a téma feldolgozása fontos számomra, közvetlen környezetemben kutatást végzek. Az előző konferenciákon hallott és tapasztalt ismereteket vettem alapul. Úgy gondoltam, talán én is hozzájárulhatok ahhoz, hogy a jelenlegi problémás helyzet megváltozzon. Célként tűztem ki azt, hogy a hon- és népismeret elnyerje megérdemelt helyét a köznevelésben. Kutatásom során ennek lehetőségeit tartam fel.

Személyes tapasztalataimból kiindulva, illetve hivatalos dokumentumok tanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy a hon- és népismeret tantárgy mind oktatásában, mind elismerésében komoly problémákkal küzd. A tantervben általános iskolában 1–8. évfolyamon javasolják a hon- és népismeret tanítását, azonban csak választható tantárgyként szerepel. Általában csak az 5. évfolyamon oktatják és gyakran váltásban más tantárggyal. Középsiskolában 9–12. évfolyamon nem tanítják. A felsőoktatásban pedig csak bizonyos intézményekben oktatják 1 szemeszter erejéig, illetve „szabadon választható” tantárgyi minőségben.

A néphagyományok átadása ma már az iskola feladata és nem csak egy tantárgyon keresztül. A pedagógusoknak meg kellene próbálni minél jobban beépíteni tanításukba a népi értékeket, hiszen a kulturális örökségünket át kell adni a gyermekeknek és ennek a hon- és népismeret az egyik legfontosabb eleme. *„Népünk kulturális örökségére leginkább jellemző sajátosságokat, nemzeti kultúránk legnagyobb múltú elemeit elsősorban a magyar néphagyományban találjuk meg. A hagyományos világban nem kellett külön tanítani pl. a játékokat, népszokásokat, népdalokat, néptáncot, hiszen mindezeket főként utánzással sajátították el a kisgyermek nagyobb testvéreiktől, szüleiktől, nagyszüleiktől.”* (Karácsony-Molnár 1998. 259.) Ez a fajta tudás nemcsak kulturális érték, hanem az alapműveltség szerves része. Ismeret, amelyet mindenkinek tanulnia kell. Érték, amelyet mindenkinek magáévá kell tennie. Ha nem ismerjük a hazánkat, a gyökereinket, a múltunkat, akkor magunkat sem ismerjük. A honismereti értékek átadásával alakítjuk ki a gyermekek identitását és nemzeti öntudatát is. Tehát ez a tantárgy a nevelés fontos része, ennek tanítása alapvető személyiségfejlesztési folyamat.

Szakirodalmi művekből és hivatalos iratokból tájékozódtam a hon- és népismeret oktatásának múltjáról és jelenéről, a tárgy tantervi szabályozásának mikéntjéről. Kérdőívekkel vizsgáltam a jelenlegi helyzetet, illetve a tanulók véleményét a tantárgyról. Interjúkkal vizsgáltam a tanárok szempontjait és véleményét a tanterv minőségével kapcsolatban és módszereiket, ötleteiket is szeretném megismerni, amelyek közelebb vihetek a problémák megoldásához.

I. Hipotéziseim, elgondolásaim a témával kapcsolatban

– A gyerekek nyitottak a néphagyományok megismerésére. Új és érdekes világ számukra dédszüleik életmódjának, szokásainak megismerése.

– A tanítóképzésben résztvevőknek csak kis százaléka részesült hon- és népismereti oktatásban.

– A hon- és népismeret nem elegendő időtartamban oktatják ahhoz, hogy a gyermekek a legjobban ismerjék meg a népi kultúrát. Csak kis töredékéről van tudomásuk.

E hipotéziseket saját tapasztalataim és különböző dokumentumok tanulmányozása után állítottam fel.

II. A kérdőíves kutatások értékelése

Általános iskolai kutatásomat felső tagozatos tanulók közreműködésével készítettem. Afelől kérdeztem őket, hogy mi a véleményük magáról a hon- és népismeretről, mennyire tartják az anyagot érdekesnek és véleményük szerint hogyan lehetne még érdekesebben, izgalmasabban, élvezetesebben átadni ezeket az ismereteket? A válaszadóim 83%-a csak 5. évfolyamon tanult hon- és népismeretet és ez nem volt váltásban másik tantárggyal. 1 évig tanulták, heti 1 órában. Elkéserítő tény, hogy a tanulók 1–5-ig terjedő skálán osztályozva 2,96%-ban tartják fontosnak a honismeretet, hagyományismeretet és ugyanilyen mértékben tartották érdekesnek a tananyagot. Pozitívum azonban, hogy a válaszadóim 77%-a kapott alsó tagozatos tanítójától hon- és népismereti ismereteket, ám a tanulók szerint tanítójuk nem megfelelően építette ez be a tananyagba. Arra a kérdésemre, hogy mi volt a legérdekesebb része a tananyagnak, a válaszadóim többsége az építéset, a házépítést, a kalákamunka témakörét jelölte meg. Ennek oka az lehet, hogy amikor ezt a témakört vették, a házakat és felépítésüket tanulmányozva el is

* Elhangzott Pécsen, a III. Országos Hon- és Népismeret Konferencián.

készítették saját kezükkel őseink otthonainak modelljét agyagtechnikával. Tehát ebben az esetben a modellezés tette élvezetessé a tananyagot. Ebben az iskolában nem volt néptáncoktatás a mindennapos testnevelés keretében. (Azonban egy nyolc évfolyamos gimnáziumban tapasztaltam azt, hogy a mindennapos testnevelés bevezetésekor ötödik osztályban heti egy órában néptáncoktatás folyt, amelynek hatására sok gyermek belépett a helyi néptánc egyesületbe, ezáltal ugrásszerűen megnövekedett az egyesület tagjainak száma.)

Rendkívül célravezetőnek tartom azt is, hogy az iskolában rendszeresen tartanak olyan kisebb rendezvényeket, amelyeknek keretében különböző népszokásokat elevenítenek fel. Csak hogy néhányat említsünk: Luca-nap, Márton-nap, Szent Miklós-nap, Gergely-járás, vagy, mint a húshagyó keddi tikverőzés a Fejér megyei Moha községben és még sok más program.

Utolsó kérdésemben arra kértem válaszokat saját szavakkal leírva, hogy mi a gyermekek véleménye a hon- és népismeretről, annak tanításáról, illetve milyen ötleteik vannak a tantárgy élvezetesebbé tételéhez. Legnagyobb arányban a tanulók az élményszerűséget hiányolták az órákból. Azt javasolták, hogy legyenek kisfilmek, színes képek, élőben láthassanak és próbálhassanak ki tárgyakat, fel szeretnék próbálni a korabeli öltözeteket, ellátogatnának olyan helyekre, amelyekről tanulnak.

Középiszkolai kutatásomat 9–12. évfolyamon végeztem 8, 6 és 4 évfolyamos oktatásban tanuló diákokkal. A legtöbben 5. vagy 6. évfolyamon tanulták a tárgyat, azonban sok diák azt mondta, hogy nem is volt ilyen tantárgya vagy nem emlékszik rá. Emellett néhány diák 3 évfolyamon is tanulta a hon- és népismeretet. Csak egy válaszadó tanult 9. és 10. évfolyamon néprajzot. Ebből azt láthatjuk, hogy 6 és 4 évfolyamos oktatás keretében nem tanítják a hon-és népismeretet az oktatásban. A középiszkolások fontosabbnak tartják a tárgy oktatását, mint az általános iskolában tanulók. 3,58%-ban tartják fontosnak a honismeretet, hagyományismeretet 1–5-ig terjedő skálán. Az iskolákban szerveznek hagyományörző programokat, amelyeken a diákok részt is vesznek. Azonban ezek iránt inkább a kisebbek érdeklődnek. A válaszadók több, mint 60%-a fontosnak tartja azt, hogy középiszkolában is oktassák a tárgyat akár több évfolyamon is. Voltak diákok, akik úgy gondolják, hogy majdani választott pályájuk során fogják használni a hon- és népismereti ismereteiket.

Végül arra kértem a tanulókat, hogy fejtsék ki véleményüket a középiszkolai hon- és népismeret oktatásával kapcsolatban. Pozitív és negatív vélemények egyaránt érkeztek, de alapvetően nem tiltakoztak a tantárgy ellen.

Harmadik kérdőíves vizsgálatomat pedagógushallgatók körében végeztem. Őt szakon vizsgálódtam: csecsemő- és kisgyermeknevelő, óvodapedagógus, tanító, tanár, szociálpedagógus. A válaszadóim 68%-a részesült hon- és népismereti oktatásban, de csak 1 szemeszter erejéig. Ugyanakkor a pedagógusjelöltek fontosnak tartják a néprajzi ismeretek átadását már kicsi kortól. Probléma azonban, hogy tanító szakon nem választható műveltségterületként, illetve tanár szakon második szakként sok felsőoktatási intézményben. Épp ezért sok hallgató szeretne felnőttképzés keretében hon- és népismeretet tanulni. Az átlag azt mutatja, hogy jelenleg ez a tárgy a legnépszerűbb felnőttképzésen. Jó lenne, ha több intézményben volna ilyen kurzus a nappali tagozatos hallgatók számára is „ingyenesen”. Volna rá kereslet, mert minden válaszadó szeretné átadni ezeket az ismereteket leendő kis tanítványinak.

III. Egy vidéki és egy fővárosi általános iskola összehasonlítása az interjúk alapján

Az első nagy, szembevetendő különbség az, hogy a vidéki általános iskolában a tanórákba építi be a tanító a hagyományismereti tartalmakat, míg a fővárosban önálló tantárgy foglalkozik ezzel alsó tagozatban. A gyermekek hozzáállása is más. A fővárosban a gyermekek sokkal érdeklődőbbek, mint vidéken. Véleményem szerint ez azért lehet így, mert a vidéki gyermek számára a népélet nem is olyan érdekes, hiszen lehet, hogy nap mint nap látja a gazdálkodó ember életét. A városi gyermek nem találkozik ezzel mindennapjaiban. A fővárosban nehézséget jelent eljutni olyan helyekre, ahol a néphagyományokkal lehet ismerkedni. Vidéken ez sokkal könnyebb. Ott van helyben egy tájház, egy hagyományörző közösségi ház vagy egyszerűen egy olyan család, akik még gazdálkodnak. Könnyebb egy közösséget létrehozni és hagyományokat őrizni, könnyebb olyan helyeket találni, amelyek ezekhez kapcsolódnak, könnyebben lehet a gyermekeket megismertetni az állatokkal, növényekkel, a természettel, mert sokkal közelebb vannak mindehhez, mint a fővárosban élő társaik. A fővárosban csak osztálykirándulás keretében lehetséges ez. A család szerepe is más. A vidéken élő családokban sokkal jobban áthatja a mindennapi életet a hagyomány. Sok helyen a többgenerációs együttélés is fokozza ezt, ahol a nagyszülők mesélnek. Lehetséges, hogy ezért vidéken nincs szükség önálló tantárgyra a hagyományok megismeréséhez, míg a fővárosban ez szükségszerűvé vált az előbb felsorolt előnyök hiánya miatt. Tehát a fővárosban az élet sokkal jobban felgyorsult, mint vidéken. Talán már a vidéken nevelkedett szülők sem adnak át hagyományos ismereteket a gyermekeik számára, mert egyszerűen erre nincs idejük. A mai em-

ber rohan, de néha meg lehet állni és visszagondolni a gyerekkorunkra, amikor még önfeledten játszottunk és énekelünk, úgy, ahogy azt őseink tették sok évvel ezelőtt.

IV. Egy hagyományörző és egy nem hagyományörző általános iskola helyi tantervének összehasonlítása

A két általános iskola tantervének tanulmányozásakor a hon- és népismeret oktatására nézve óriási különbségeket tapasztaltam. A nem hagyományörző iskolában szinte nem is foglalkozik a tanterv a hon- és népismerettel és kevés óraszámban tanítják, míg a hagyományörző általános iskola egész pedagógiai programját áthatja a néphagyomány. Minden évfolyamon tanítják elsőtől nyolcadikig, nemcsak ötödik, esetleg hatodik évfolyamon. A nem hagyományörző általános iskolában nincs meg az a rendezett, megadott pályán mozgó tananyag, mint a hagyományörző iskola „évköre”. Mivel kis óraszámban csak egy évfolyamon tanítják, sokkal kevesebb ismeretet kapnak a gyermekek, mint a hagyományörző általános iskolában, ahol nyolc év alatt mélyebben megismerkedhetnek a népélettel, a szülőfölddel. A hagyományörző általános iskolában a tanárok képzettsége és felkészültsége is magasabb. A tankönyvek is mások. A hagyományörző iskolában a koncepciónak megfelelően a *Kerekedő esztendő* sorozatot használják alsó tagozatban. Ötödik évfolyamon az *Élet a házban* című tankönyvet használják. Hatodik évfolyamon a *Szülőföldünk* című tankönyvből tanulnak. A nem hagyományörző iskolában nincsenek ilyen következetesen megtervezett tankönyvek.

V. Lehetséges megoldások

A hon- és népismeret tanításával neves tudósok régi idők óta foglalkoznak. A hon- és népismeret hosszú utat tett meg, mielőtt bekerült a tantervbe, azonban tapasztalataim szerint most éppen hullámvölgyben van. Elismerése csökkent, minőségi oktatása romlott vagy egyáltalán nem oktatják. Amiért a tudósok dolgoztak – összeomlott.

Ez a folyamat azonban nem visszafordíthatatlan. Vannak lehetőségek arra, hogy a hon- és népismeret visszanyerje az erejét, hogy újra elismerjék és visszakerülhessen megérdemelt helyére a tantervben és az emberek életében.

A tantervet mi egyéni szinten nem tudjuk megváltoztatni, de segíthetünk, mert vannak lehetőségeink. Egy iskola helyi tanterve például már nem központilag meghatározott. A helyi tantervben megfogalmazhatók olyan célok, melyek a hon- és népismeret helyzetének segítésére irányulnak. Mi, pedagógusok nagyon sokféle módon tudjuk az ismereteket beépíteni a foglalkozásokba, tanórai kereteken belül és kívül is. Néphagyományt őrizni bármikor lehet. A projektek nagyon jó megoldást jelentenek. Ez nem veszi el az időt a tananyagtól, csak éppen népismerettel átítatva tanítjuk. Egyszerre több ismeretet adhatunk át.

Menjünk tovább a település szintjére! Sok településen, főleg a kisebb vidéki községekben működnek hagyományörző körök. Népi hagyományokat, néptáncot, népzene, művészeteket őriznek és művelnek. Ezek a kis közösségek általában családokból állnak össze és a gyermekek már kicsi korukban, közösségekben találkoznak a hagyománnyal. A különböző, általában valamilyen jeles naphoz tartozó programok egyre több érdeklődőt vonzanak és így gyarapszik a hagyományörző kör.

A média: egyszerre rombol és épít. Rombol, mert súlykolja az emberekbe a különböző értelmetlen és haszontalan dolgokat. Főleg a kereskedelmi csatornák teszik ezt. Azonban a közszolgálati adókon lehet találni olyan műsorokat, amelyek sok honismereti, hagyományismereti tartalmat hordoznak (pl. *Főszállott a páva*). Vannak olyan folyóiratok, amelyek, ha nem is egészben, de részben foglalkoznak ilyen témával. Az ember így akaratlanul is belebotlik a néphagyományba, csak észre kell venni ezeket!

Országos szinten az Honismereti Szövetség munkája is erre irányul. Évente megrendezésre kerülő országos konferenciáján pedagógushallgatókkal együtt keressük a választ a hon- és népismeret időszzerű kérdéseire. Különböző kiadványokkal ismerkedünk meg, melyeket lokális szinten már használnak, ezek a helyismereti tankönyvek. Ezen kívül más eszközöket, játékokat is kipróbálhatunk, melyeket majd a későbbiekben fel tudunk használni a munkánkban. Képzett pedagógusok előadásából módszertani ismereteket sajátíthatunk el. Más hallgatókkal tapasztalatot cserélhetünk, amelyekkel segítjük az előrelépést.

Remélem, hogy kutatómunkám eléri a célját és a hon- és népismeret, a néphagyomány, a néprajz újra régi fényében fog ragyogni!

Faragó Anna Angelika

Irodalom. *Karácsony-Molnár Erika–Kraiciné Szokoly Mária:* Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában. Budapest, 1998; *Baksa Brigitta:* Néprajz az iskolában. A néprajzi ismeretek tanításának múltja és jelene. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2015.

Akadémiai elismerés Baksa Brigittának

Huszadik alkalommal vehették át 2017 januárjában gyakorló tanárok kutatótevékenységük elismeréseként a *Pedagógus Kutatói Pályadíjat* az MTA Székházában.

A Pedagógus Kutatói Pályadíjat elnyert tanárok Lovász László elnökkel és Török Ádám főtitkárrel az MTA Székházában, jobbról balra a második Baksa Brigitta (Szigeti Tamás felvétele)

A Magyar Tudományos Akadémia *Pedagógus Kutatói Pályadíjára* a legalább öt éve oktató, legalább félállásban alkalmazott középiskolai tanárok pályázhatnak olyan tudományos munkával – monográfiával, nagyobb terjedelmű tanulmánnyal, kísérleti eljárási eredménnyel, forráskiadvánnyal stb. –, amely tényleges előrelépést jelent egy adott tudományos téma alaposabb feltárásában. A pályamunkákat a tudományterület szempontjából illetékes akadémiai kutatóintézet bírálja el, majd az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsának (AKT) szakbizottságai rangsorolják. A bírálók és szakbizottságok értékelő véleménye alapján az AKT kialakítja a díjazásra vonatkozó javaslatát. Ennek ismeretében az MTA elnöke dönt a díjazottak személyéről, majd a főtitkár részesíti őket a személyenként bruttó 200 000 forinttal járó elismerésben.

A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára *Pedagógus Kutatói Pályadíjban* részesítette a bölcsész- és társadalomtudományok területén Baksa Brigittát, az Úri Szent Imre Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Intézmény tanítóját pedagógiai munkája mellett elért jelentős tudományos eredményeiért, a *Néprajz az iskolában – A néprajzi ismeretek tanításának múltja és jelene* című pályamunkájáért (szerk.: *Hála József-Máté György. Néprajzi Értekezések 4. Sorozatszerk.: Turai Tünde. Magyar Néprajzi Társaság, Bp., 2015. 302 old.*).

Baksa Brigittának, a Honismereti Szövetség tudományos rendezvényei, konferenciái rendszeres előadójának, a *Honismeret* állandó munkatársának a kitüntetéshez szívből gratulálunk és jó egészséget, valamint további eredményes munkát kívánunk!

A szerk.

FÓRUM

„Márton Áron életén kiválóan szemléltethető a XX. századi Erdély hányattatott története”

Lázár Csillával, a csíkszentdomokosi Márton Áron Múzeum létrehozójával beszélget Halász Péter

Hivatalosan a csíksomlyói kegytemplomban, a püspökké szentelésének 77. évfordulóján tartott szentmisével ért véget a Márton Áron Emlékév. Ebből az alkalomból *Márton Áron-émlékéremmel* ismerték el Lázár Csilla munkásságát, az emlékév során kifejtett tevékenységéért, valamint a csíkszentdomokosi Márton Áron Múzeum létrehozásáért. A kitüntetést Borboly Csaba, Hargita Megye Tanácsának elnöke, valamint a Magyar Köztársaság Minisztertanácsa nemzetpolitikáért felelős államtitkára, Potápi Árpád és Seszták Miklós nemzeti fejlesztési miniszter adta át Lázár Csillának.

– Miként emlékezik Csíkszentdomokos lakossága nagy szülőltére, Márton Áron püspökre?

– Márton Áron püspök tisztelete, ahogy az illik, ma is élő Csíkszentdomokoson, bár jelentős különbség van a fiatalabb és az idősebb nemzedékek között a püspökkel kapcsolatos ismeret- és élményanyag tekintetében. Még nagyon sokan élnek – hálála Istennek – akiket ő bérmált, vagy akik jelen voltak a hetvenes évek elején azon a szentmisén, amelyen a felújított domokosi templomra áldást mondott a püspök, és amelyen egyúttal könnyek között búcsúzott szeretett szülőfalujától. Talán úgy tűnhet, ezek az általam használt szavak a jó szándékú mitizálás eszközei, de nem, mert az utolsó domokosi szentmise érzelmi töltetét hangfelvétel bizonyítja: a szülőfalujától fiatalon elszakadt püspök elcsukló hangon köszön el – immár végleg – gyermekora helyszínétől. Azok tehát, akik személyesen találkoztak vele, és megtapasztalták szelíd, mégis vesébe látó tekintetét, akik hallották beszélni, akiknek kapcsolatuk volt a püspök szenvedéseit ismerő közeli munkatársakkal, hűséges papokkal, valamint akik maguk is megélték azoknak az időknek a szorongatottságait, azok számára nyilvánvalóan többet és mélyebbet jelent a Márton Áron név, mint a fiatalabbaknak. Ezen „idősek” generációja állított először emléket a püspöknek a faluban. Ráadásul jóval azelőtt, hogy ennek hivatalos engedélyezése egyáltalán szóba jöhetett volna. 1985-ben a templom külső falára, olyan magasságban, ami a templomfal fölött az utcáról is szépen látszik, elhelyeztek egy, az életnagyság kétszerese méretű kovácsoltvas portrét, Máté Jenő kovácsmester alkotását, melyhez Mérey András rajza szolgált alapul. Nagyon imponáló az emlékállító elődök bölcsessége: akkortájt kizárt volt, hogy a román kommunizmus egyik legnagyobb ellenségeként számon tartott püspöknek köztéri szobrot állíttathassanak, mégis találtak rá módot, hogy az egész faluközösség számára – nemcsak azoknak, akik bementek a templomba, hanem azoknak is, akik csak elsétáltak előtte – felmutassák a püspök alakját. Ez a portré

Potápi Árpád gratulál Lázár Csillának a kitüntetéshez (Veres Nándor felvétele)

Márton Áron kovácsoltvas portréja a templom falán (Ádám Gyula felvétele)

– Mikor és milyen főbb célkitűzésekkel létesült a csíkszentdomokosi Márton Áron Múzeum?

– Tehát 2009-ben kezdtünk hozzá a kivitelezéshez, s 2010 októberében szentelte fel a múzeumot Jakubinyi György érsek. A célunk az volt, hogy bemutassuk a püspök életpéldáját és tanítását egyrészt a fiatalabb domokosiaknak, másrészt a Domokosra látogatóknak. Teljesen helyi, sőt, civil kezdeményezés volt. Engem elsősorban Virt László biográfiája¹ ihletett meg. Ismertem a korábban megjelent, P. Szöke János- és Domokos Pál Péter-féle² életrajzokat is, de Virt László könyve „nyitotta fel” a szemem igazából, mert neki sikerült a mai világ – máig időszerű, sőt, helyenként még időszerűbb – problémáira rávetíteni Márton Áron püspök tanítását, megmutatni, hogy a püspök írásai nemcsak a maguk korában voltak iránymutatók, de máig azok. A nővéremmel, Boros Melindával, aki a kiállítás grafikai szerkesztését végezte, ezeket az iránymutató üzeneteket szeretnénk volna „mediálni”, vagyis elhelyezni az adott történelmi korban. Örömmel tapasztaltuk, hogy ahol csak szóba hoztuk a tervünket, mindenhol jó fogadtatásra lelt, támogattak, biztattak sokan, személyes ellenérdekeket félretéve álltak mellénk helyi intézmények és szervezetek. Csiby László plébános „fogadta be” a kiállítást az egyházi iskola (akkor még csak visszakapni remélt) épületébe, a polgármesteri hivatal támogatta az épület felújítását, a kiállítás létrehozására pedig jelentős anyagi összeggel járult hozzá a domokosi közbirtokosság, a magyar állam, valamint több helyi és anyaországi szervezet és személy is. Ebből azt láttuk, hogy 2010-re megérett az idő ennek a múzeumnak a létrehozására, ugyanakkor először – de korántsem utoljára – megtapasztaltuk, hogy Márton Áron püspök mekkora összetartó erő.

– Kérem, mutassa be röviden, mit láthatunk a Márton Áron Múzeumban! Számomra ottjártamkor nagy élmény volt a pincerészen berendezett (vagy berendezés alatt volt) börtöncellákat imitáló rész, ahol helyet kaptak Márton Áron püspök „sorstársai” is.

– A kiállítás két, összesen 120 m² területű teremből és egy 10 m²-es pincehelyiségből áll. A két teremben időrendi sorrendben mutatjuk be a püspök életét párhuzamosan a katolikus és/vagy magyar közösséget érintő történelmi változásokkal. Márton Áron életén kiválóan szemléltethető a XX. századi Erdély hányattatott története. A kiállítás tizenhét egységre tagolódik, mindenik egység archív fotókból, történelmi kronológiából, történelmi reflexiókból, valamint – kiemelten – a püspök írásainak, beszédeinek részleteiből áll össze, de nem esetleges elrendezésben, hanem meghatározott koncepciók, gondolatok, üzenetek mentén. A pincében – amely váratlan adottság volt, tervezéskor még eszünkbe sem jutott, hogy ott van az épület alatt a hajdan a pedellus almájának tárolására szolgáló pince – a püspök, valamint a vele egy perben elítélt társak szenvedéseinek állítunk emléket, és egyúttal az egyházmege meghur-

¹ Virt László: Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi. Szerk.: Barabás Béla, Domoszlai Zsuzsa. . Bp., 2002. 444 old.

² Szöke János: Márton Áron. Szerzői kiadás, 1988. 519 old; Domokos Pál Péter: Rendületlenül... Márton Áron Erdélyi püspöke. Eötvös Kiadó–Szent Gellért Egyházi Kiadó, Bp., 1989. 306 old.

colt papjainak, szerzeteseinek. A kiállításon tárgyak is láthatók – sajnos kevés, mert a püspök kifejezetten nem gyűjtött tárgyakat, illetve ami gyűlt, azt végretehetőleg szétesztatta –, valamint multimédiás (hang- és mozgókép-) anyagok is. Nemrég azt tanultam, hogy egy kiállítás 6–8 éveente szigorúan megújítandó, ezt én megszívleltem, s ha Isten is úgy akarja, idén nyáron felújítanánk: újabb kutatási eredményekkel gazdagítanánk, s az újabb technikai vívmányokat felhasználva interaktívabbá is tennénk a kiállítást.

– Mik voltak a 2016-os Márton Áron Emlékév legjelentősebb eseményei – elsősorban Domokoson, aztán Csíkszeredában, esetleg egyebütt?

– A Nemzetpolitikai Államtitkárság által meghirdetett emlékév nagyon jó lehetőség volt annak a problémának az orvoslására, melyet Maksay Ágnes rendező, aki a boldoggá avatási eljárásról készített filmet, valahogy úgy fogalmazott meg két éve, hogy „Kolozsvártól nyugatra alig, Váradtól nyugatra meg egyáltalán nem ismerik Márton Aront.” Én bízom benne, hogy a magunk szintjén többé-kevésbé jól éltünk ezzel a lehetőséggel. A múzeum teljes digitális anyagát örömmel bocsátottuk az emlékév programbizottságának rendelkezésére, hogy kül- és beltéri vándortárlatot készítsenek-szépítsenek belőle, ez a tárlat aztán több nyelvre lefordított, és sokfelé eljutott Amerikától sok európai helyszínen át Jászvárosig és Bukarestig. Ugyanakkor végre megjelenhetett – Vért László tollából, illetve az emlékév támogatásával – a püspök rövid, képes életrajza olaszul és angolul. Mindkettő Rómában, a Velar kiadónál, mindkettőt Mons. Kovács Gergely posztulátor szerkesztette, az olasz fordítást is ő koordinálta. Én csak az angol változatban tudtam érdemben segíteni. Amúgy mi az emlékévben is csak azt tettük, amit emlékéven kívül: ifjúsági „érzékenyítő” programot (ezúttal konkrétan társadalomtudományi diáktábor) és történelmi konferenciát tartottunk. Ez utóbbit 2012 óta minden évben megszervezzük, rangos előadók és egyre növekvő számú hallgatóság részvételével. Természetesen 2016-ban – az emlékévnek köszönhetően – a rendezvényeink sokkalta nagyobb publicitást kaptak, a Duna Televízió pl. élőben közvetítette az ünnepi szentmisét a püspök születésnapján, augusztus 28-án. Az emlékév további vívmányaival én nem ékeskednék, azokban nem volt érdemem, a család és a „rendes” hivatali munkám mellett ennyire jutott energia.

– Milyen készíttetésre alapította a múzeumot és szolgálja Márton Áron emlékét?

– Semmi számbavehető külső motivációm nem volt, nem is vagyok vele rokonságban. Elégé örökmozgók vagyunk, én is, a nővérem is, ő ráadásul annyit élt már New Yorkban, a „lehetőségek földjén”, hogy nem ismer lehetetlent. Ő ösztökélt, meg Vért László, akit akkor még személyesen nem ismertem, és végig támogattott a férjem, édesanyám, „fizetett” munkahelyemen a munkatársaim, a helyi barátok, segítők és ismerősök-ismeretlenek is. De az is közrejátszott, hogy a második gyermekkel otthon töltött gyerekevelési szabadságot már túlonúl csendesnek éreztem, csinálni kellett „valamit még”. Aztán született hála Istennek harmadik is, de arra a szabadságra már ott voltak a múzeumi programok, a 2012-es kétnapos konferencia előkészületei, majd utómunkái, kötetkiadás stb. – „kikapcsolódás gyanánt”. Hargita Megye Tanácsa az emlékévet lezáró szentmise keretében *Márton Áron-emlékérvet* adományozott nekem. A rendkívül megtisztelő kiténtetést rögtön „elosztottam” mindazoknak, akik a domokosi múzeumot és a múzeum programjait támogatják. Ezúton is hála minden segítőknek itt a „földi” környezetemben, és ott Fent is.

Hírek

Megújult a székesfehérvári bazilika. Átadták 2016. szeptember 3-án este a 700 millió forintból kívülről teljesen felújított székesfehérvári Szent István Bazilikát. Az ünnepségen Spányi Antal megyés püspök kiemelte: az egykori koronázóváros a történelem viharai után megérdemli, hogy ilyen utódtemplommal dicsekedjen. Soltész Miklós, az Emberi Erőforrások Minisztériumának államtitkára emlékeztetett, a székesfehérvári királyi koronázótemplom a középkori Európa egyik, a királyi Magyarország legnagyobb temploma volt. Megjegyezte: a templomok a világ sok helyén mulatóhelyekké, kocsmákká, múzeumokká válnak, ördögi célokra használják azokat, mert lelkileg kiüresedtek az emberek, ám a székesfehérvári bazilikában az elmúlt évtizedekben is ministránsok, családok, diákok és tanárok leltek otthonra, kaptak lelki támaszt az élethez – tette hozzá. Cser-Palkovics András polgármester szimbolikusnak nevezte a templom megújulását, mert a jelenlegi értékvesztett világban megmutatkozott, hogy a templomokat, a keresztény kultúrát nem kidobni vagy lecserélni kell, hanem megmenteni, felújítani. (MTI)

Az 1956-os magyar forradalom és a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megszüntetése

A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem a második világháború utáni romániai magyarság legjelentősebb önálló oktatási és tudományos intézete volt, amelynek 1959-ben történt erőszakos megszüntetése a kisebbségben élő magyarság legnagyobb veszteségét jelentette mind a mai napig.

Az 1956-os forradalom 60. évfordulója alkalmával több tanulmány és méltató írás jelent meg, amelyek európai kitekintésben értékelték a forradalom eseményeit, néhány közülük beszámolt a történelmi esemény hatásáról a Bolyai Egyetem utolsó esztendejére, illetve az intézmény megszüntetéséről. A következőkben, mint az egykori Bolyai Tudományegyetem hallgatója, az események résztvevője és tanúja szeretném kiegészíteni a történeteket és kiigazítani az írásokba becsúszott tévedéseket.

E jelentős kisebbségi intézménynek az 1954–1955-ös tanévben Bányai László akkori rektor adatai szerint 1618 hallgatója és 436 levelezős tanulója volt, a karokon 314 tanerő tevékenykedett.¹ Felvetődik a kérdés: milyen változások történtek a román nemzetiségi politikában a következő években, amelyek a Bolyai Tudományegyetem megszüntetéséhez vezettek?

Az első veszélyes jelzések az 1955–1956-os tanév kezdetén tűntek fel, amikor az Oktatásügyi Minisztériumban azt a valótlan hírt kezdték terjeszteni, hogy a Bolyai Tudományegyetem végzettjeit nincs hová helyezni, mert túltermelés következett be. Ettől kezdve a legfelsőbb pártszervek által kiszivárogtatott hírek szerint az egyetemen valamilyen átalakításra van szükség. Az egyetemi tanárok közül többen érzékelték, hogy a legfelsőbb pártvezetés az intézmény felszámolását elhatározta.

Az 1956-os magyar forradalom leverése után a tanári, hallgatói bebörtönzések, elbocsátások annak a hamis feltételezésnek az igazolását célozták, hogy a Bolyai Tudományegyetem nem illeszkedik be az ország egyetemeinek, főiskoláinak ideológiai és politikai arculatába és veszedelmes gócpontot jelent a tanügyi hálózat egészébe.

A Bolyai Tudományegyetem szomorú sorsára Csögör Lajos, az intézmény első rektora visszaemlékezésében így írt: „Ezzel kapcsolatban jelentette ki Marosvásárhelyen 1960-ban Mogyorós Sándor – akkor már mint Alexandru Moghioros, a politikai végrehajtó bizottság tagja –, hogy az 1945-ben alapított önálló magyar egyetem létesítése politikai hiba, a magyar reakciónak tett engedmény volt. Jelen voltam, hallottam, de nem akartam hinni a fülemnek: hát 15 év után már ezt is lehetett, így meghamisítani a történelmet.”²

Csőgör Lajos (balról),
a Bolyai Tudományegyetem első rektora
Sebestyén Kálmánnal 1999-ben

Erre vall például az is, ahogy az egyetem megalakulásának tízéves évfordulóját megünnepelték: 1955. június 5-én a Nagy Nemzetgyűlés elnökségi ülésén – dr. Petru Groza jelenlétében – a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem tíz professzorát a *Munka Érdemrend* különböző fokozataival tüntették ki, de a Bolyai Tudományegyetemről egy szó sem esett. Nyilvánvaló, hogy Groza, aki a magyarbarátságát gyakran éreztette, ebben az ügyben már semmit sem tehetett, mert a Bolyai sorsát a Kommunista Párt Központi Bizottsága már előbb eldöntötte.

Történt azonban, hogy 1956 tavaszán a Szovjetunióban egy politikai enyhülési folyamat kezdődött, melynek hatására a vezető román politikusok elnapolták a Bolyai Tudományegyetem felszámolására hozott döntést. Ezzel magyarázható az a furcsaság, hogy 1956 tavaszán néhány tanárát a tízéves évfordulóra való hivatkozással egy évvel később (!) kitüntették.

¹ Bányai László: Tízéves a Bolyai Tudományegyetem. In A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955. Bukarest, 1955. 11–12.

² Balázs Sándor: Ürügyek a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésére. In A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959. Megszüntetésének 40. évfordulóján. Szerk.: Faragó József, Incze Miklós, Katona Szabó István, Sebestyén Kálmán. Budapest, 1999. 311.

A rövid ideig tartó szabadabb nemzetközi légkör lehetővé tette, hogy 1956 őszén felvetődjön a főiskolai oktatás gyökeres megreformálásának szükségessége. Széll Zsuzsa *Új hidépítők jelentkeztek* című, a kolozsvári *Utunkban* megjelent írásában beszámolt a megújulást várók követeléseiről.

Az 1956-os magyar forradalom leverése a lelkes hangulatnak rövidesen véget vetett. A Bolyai Tudományegyetem egyes tanárainak, hallgatóinak bebörtönzése, elbocsátása a megfélemlítést szolgáltatta, valamint annak a hamis feltételezésnek az igazolását célozták, hogy az önálló magyar egyetem nem illeszkedik be az ország felsőoktatási intézményeinek ideológiai és politikai arculatába és veszedelmes gócpontot jelent a tanügyi hálózat egészében.

Az egyetem felszámolása az 1958–1959-es tanévben történt. Románia számára az 1958-as év kedvező nemzetközi feltételeket hozott: az esztendő elején Kádár János népes küldöttség élén hódoló és köszöntő látogatást tett az országban. Nagy Imrét és harcostársait is ez év nyarán végezték ki. A szovjet csapatok kivonulnak Romániából: 1958. július 27-én a kolozsvári *Igazság* terjedelmes írást közölt az eseményről: „*Népünk szeretetének és hálájának jele, hogy a Román Népköztársaság érdemrendjeivel tüntettek ki több szovjet táborkot*” – szölt a méltatás.

Ilyen politikai előzmények után nyílt meg 1958. október 1-jén a Bolyai Tudományegyetem utolsó esztendeje. A tanári karban és a hallgatók között is igen feszült légkör uralkodott, ugyanis az egyetemen újakezdődtek a magyar forradalomról és Nagy Imréről a viták, amelyek a forradalom leverése után elcsitultak. A legélesebb viták a történelem–filológia kar évkezdő nagygyűlésén – amelyen részt vettek az Ifjú Munkás Szövetség (IMSZ) bukaresti és kolozsvári képviselői is – robbantak ki. Ezen a gyűlésen Vastag Lajos bölcsészhallgató nyíltan védelmébe vette a magyar forradalmat és Nagy Imrét, amire a fővárosi küldött közbeszólt és reakciónak nevezte a hallgatókat, ekkor a diákok úgy reagáltak, hogy kifütyülték a bukaresti képviselőt. Az incidens következménye az volt, hogy Vastag Lajost letartóztatták, később tizenkét évi börtönre ítélték, hat év után szabadult az 1964-es amnesztia után, nyolc fütyülőt is letartóztattak és eltávolították őket az egyetemről.

A Bolyai Tudományegyetem elvételének – vagy akkori kifejezéssel: egyesítésének – nyílt felvetésére 1959. február 19-én Bukarestben a Diákegyesületek Szövetségének II. Országos Konferenciáján került sor. Ezen az ülésen részt vett a teljes politikai vezetés, élén Gheorghe Georghiu-Dej főtitkárral, aki beszédében többször is kitért az elszigetelődésre irányuló törekvések kiküszöbölésének szükségességére. Természetesen mindenki értette, hogy ezen az erdélyi magyarság „elszigetelődésének” megakadályozására utal a főtitkár.

A román politikai hatalom ezen a gyűlésen annyira megalázta az erdélyi magyarságot, hogy magyar értelmiségiekkel javasoltatta saját egyetemének felszámolását. Kacsó Magda egyetemi hallgató hozzászólásában a következőket mondta: „*Jó volna tanulmányozni annak lehetőségét, hogy a Bolyai Tudományegyetem hallgatói együtt tanuljanak a román diákokkal. Lehetséges volna-e kettéosztani a gyárat? Természetesen nem. Épp így az iskolát sem lehet kettéválasztani, s épp ezért teszem ezt a javaslatot.*” Takács Lajos, az egyetem rektora pedig a következőket mondta: „*A Babeş és Bolyai-egyetemetek testvéregyetemeknek nevezzük, s mint tudjuk, a testvérek ugyanabban a házban élnek. Felvetem a kérdést, vajon szükség van-e arra, hogy Kolozsváron két külön egyetem létezzék? Vajon nem lenne helyes egyesíteni a két egyetemet... Célszerűbb lenne, ha felkérnénk pártszerveinket, minisztériumunkat, hogy vegyék fontolóra ezt a problémát.*”³

Kolozsváron 1959. február 27-én kezdődött az egyesülési nagygyűlések sorozata, akkor gyűlést tartottak az egyetemi karokban, a szakszervezetekben, a diákszövetségben, az Ifjú Munkás Szövetségben stb. A történelmi hűség kedvéért megjegyezzük, hogy 1959 februárjában a Bolyai Tudományegyetem nem szűnt meg, az előadások, szemináriumok tovább folytak, nyár elején a vizsgákat megtartották, a tanév terv szerint fejeződött be.

A Kolozsváron 1959. február 27-én tartott gyűlésen a kolozsvári főiskolák párttag és tagjelölt tanerői, valamint párt, IMSZ- és diákegyesületi aktívájának képviselői vettek részt. Az elnökséget Nicolae Ceaușescu, akkor KB-titkár, a nemzetiségi ügyek felelőse, Athanase Joja oktatásügyi miniszter, Ion Iliescu, a diákszövetség elnöke, Vaida Vasile tartományi első titkár, Constantin Daicovicu, a Babeş Egyetem rektora, Takács Lajos, a Bolyai Tudományegyetem rektora stb. alkották. A szomorú politikai színpáthoz minden tökéletesen elő volt készítve: a biztos nemzetközi háttér, a pártszankciók alatt moccani sem merő egyetemi tanárok, a megfélemlített értelmiségiek, egyetemi hallgatók. Nicolae Ceaușescu közbeszólásai rendkívüli feszült hangulatot idéztek elő a teremben. A kijelölt felszólalók mind az „egyesülést” támogatták, indoklásait állandóan ismételték: a román–magyar testvériség erősítésének szükségessége, az elszigetelődés megszüntetése, a magyar nacionalizmus felszámolása.

³ Felszólalások a Diákegyesületek Szövetségének II. Országos Konferenciáján. *Igazság* (Kolozsvár), 1959. február 21.

A kierőszkolt egyetértés dacára három személy az egyesülés ellen szólalt fel: Balogh Edgár, Nagy István és Szabédi László (a név Szabédynek írása téves!). Az első kettőt rövid idő alatt meggyőzték, és attól kezdve az egyesülés híveivé váltak. Ellenben Szabédi László „meggyőzése” sokkal nehezebben ment. A történelmi hűség kedvéért el kell mondanunk, amit általában elhallgatnak a visszaemlékezések, hogy Szabédi László is másnap visszavonta az egyesülésellenes mondanóját. Erről a gyűlésről a sajtó *Kolozsvári főiskolai hallgatók nagygyűlése az Egyetemiek Házában* címen számolt be, akkor szólalt fel Szabédi másodszer, amikor a cikk szerint a következőket mondta: „*az itt elhangzott bírálatokat elfogadom, nacionalista álláspontot képviseltem, amelyet elitélek és amellyel határozottan szembehelyezkedem*”.⁴ Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik – amelyre e sorok írója tisztán emlékszik –, hogy amikor Szabédi felment a pulpitusra, egy teljesen megtört, rendkívül szánalmas ember benyomását keltette, aki akkor már a lét és a nemlé határán mozgott. Rövid idő múlva öngyilkos lett. Később megtudtuk, hogy ezekben a napokban a szekuritáté kegyetlenül „megkínozta”, éjjelenként többször berendelték kihallgatásra, erkölcsileg teljesen tönkretették.

A megfélemlítés, a kialakított rettegés légköre megtette a maga hatását, a következő gyűléseken a kijelölt hozzászólókon kívül már senki sem mert szólni, tanár, diák mindenki hallgatott. Antal Árpád irodalomtörténész, tanártársa a következőket írta Szabédi tragédiájáról: „*Halála mindannyiunk bűne, az őt megalázó és elárulóké, a melléállást mimelő barátoké s a történeket némán, dermedten végignéző kollegáké.*”⁵

Szabédi László temetése után rövidesen következett egy másik döbbenetes tiltakozás a Bolyai Egyetem felszámolása ellen: Csendes Zoltán prorektor (helyenként tévesen rektorként szerepel!) és felesége öngyilkossága. Antal Árpád erről a második tragédiáról is megemlékezett: „*Tették indokát, az ő más természetű vesszőfutását... tökéletesen értem. Mint, hol Bukarestben, hol Kolozsváron zajló tárgyalások részese, ragyogó intellektusával jól átláthatott többségi partnereim, alig palástolt mohóságuk, sanda taktikázásuk mögött meglátta a rejtett intenciókat, a csapdahalványokat, amelyek felé terelődünk.*”⁶ A ránehezedő nyomást és az erőszakot tovább ő sem tudta elviselni és 1959. május 5-én követte idősebb tanártársát az általa választott úton.

Néhány írás Molnár Miklósnak, a politikai gazdaságtan tanárának öngyilkosságát is tévesen a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésével hozták összefüggésbe, ám mindazok, akik közelebről ismerték a fenti személyt, állítják, hogy tragikus halálának semmi köze sem volt az egyetemek egyesítéséhez. A Kolozsváron 1990-ben megjelent *A romániai magyar főiskolai oktatás* (a Jelenlét kiadása) című munka, amely közölte a Bolyai Tudományegyetem két tanármártírjának (Szabédi László és Csendes Zoltán) fényképét, Molnár Miklós nevét nem említette.⁷

A két kolozsvári egyetem egyesítéséről a végleges döntést 1959 nyarán hozták nyilvánosságra: az *Igazságban* *A kolozsvári főiskolák tantestületének nagygyűlése* címmel július 3-án megjelent írás zárómondata így hangzott: „*A gyűlés résztvevői meghallgatták, és egyhangúlag jóváhagyták azt a beszámolót, amelyet a Babes- és Bolyai-egyetem egyesítésére vonatkozó javaslatokat kidolgozó bizottság nevében Takács Lajos elvtárs terjesztett elő.*” A javaslatot egyhangúlag jóváhagyták.⁸

Az egyesítés után a bukaresti *Ifjúmunkás* 1959. július 9-én *Kívánság teljesült* címmel egészoldalas köszönő írást közölt, valóban a román nacionálkommunista politikai vezetés kívánsága teljesült.

A likvidátori szerepet vállaló, s azt kivételes buzgalommal ellátó Takács Lajost miniszteri tanácsos-sá nevezték ki. Később, miután nyugdíjasként visszatért Kolozsvárra, barátainak és ismerőseinek önmarcangoló büntudattal panaszkolta, hogy őt rettentő módon félrevezették, becsapták. Mentségére szolgálhat, hogy élete alkonyán vallott tévedéseiről, szembefordult a nacionálkommunista politikával, külföldön megjelent *Memorandumában* bátran kimondta legigazabb felismeréseit.⁹

Sebestyén Kálmán

⁴ Igazság, 1959. március 3. A beszédekről lásd bővebben: *Aniszi Kálmán: A Bolyai Tudományegyetem utolsó esztendeje. Beszélgetés dr. Sebestyén Kálmánnal a neveléstudomány kandidátusával.* Hite1, 1999. 3. 86.

⁵ *Antal Árpád: A magyar nyelv és irodalom a Bolyai Egyetemen.* In *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem* 1999. 124.

⁶ *Antal Árpád* *uo.*

⁷ *Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között.* II. Magyar Kisebbség (Kolozsvár) 1997. 3–4. 395.; *Kerekes Jenő: A Jog- és Közgazdaságtudományi Kar (1945–1959) című tanulmányában* sem említette a karon tanító Molnár Miklós öngyilkosságát. In *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem* 1999. 154–167.

⁸ *Antal Árpád* *i. m.* 126.

⁹ *Memorandum by Lajos Takács...* New-York, 1979. Idézi *Antal Árpád* *i. m.* 129.

HAGYOMÁNY

A húsvéthétfői „gurgulázás” Zamárdiban

A húsvéti ünnepekörhöz tartozóan számos szokást ismerünk, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a festett (ritkább esetben festetlen) tojáshoz. Ezen szokások legtöbbször valamilyen mágikus tartalommal bírt, leginkább a termékenységet igyekeztek pozitívan befolyásolni velük. A tojások felhasználási módja nyelvterületszerre hasonló. Országszerre ismer a tojásfestés hagyománya, ám a festés, díszítés technikája igen változatos, a motívumvilág és a díszítettség tájegységenként eltérő. A tojás színe általában a piros, ezzel a színnel jelképezik Jézus keresztfán kiontott véréét. Az adatközlőimmel folytatott beszélgetéseken elhangzottak alapján még többen úgy mondták, hogy Jézus lehullott vére festi meg a húsvéti főtt tojásokat. Éppen ezért ezeket nem a megszokott módon használják. Csak néhány darabot visznek az ételszentelésre, de a többi tojás is más jelentőséget kap, és hasonlóan a karácsonyi asztal morzsáihoz, ezek maradékait sem szabad kidobni.¹

A húsvéti festett tojások elengedhetetlenek a vasárnapi reggelinél, már a szentelésre is minimum annyit visznek, ahányan vannak a családban. Legfontosabb szerepük mégis következő nap van. Húsvéthétfőn a lányokat meglocsoló fiúk, legények kapják a locsolásért cserébe. Már az is egyfajta versengésre adott okot a gyerekeknél, hogy ki hány tojást gyűjtött, és ezek mennyire szépek. A rengeteg tojással aztán a fiúk délután kimentek a határba játszani, ahol csatlakoztak hozzájuk a lányok is, és ott *gurigatták* a tojásokat.

A legtöbb közép-európai nép ismer valamilyen húsvéti tojásjátékot. Például „*Svájcban a tojásgurítás nemcsak a gyerekek, de a felnőttek szokása is.*”² Már a középkorból vannak adatok a tojások összeállítására, ezzel pecsételték a mátkaságot.³ Moldvában a mai napig fennmaradt ilyen középkori eredetű szokás, a *csokkantás*. Ilyenkor 2–2 lány vagy legény 1–1 piros tojást fog, amit összeütnek és testvérré fogadják egymást, majd az összetört tojásokat közösen megeszik. A tojásjátékokra Erdélyből származó adatokat is találunk. Sok helyről származik adat összeállításukra, annak megszerzése céljából: a tojások összeállítását követően az kapta az eltört tojást, akie épen maradt. A Nyárad mentéről Zilahy József⁴ ír tojásjátékról, ahol a gyerekek napot dobtak, vagyis „*kukba hajították mindnyájan a tojást, hogy nap legyen belőle.*” A tojásállításról már a XIX. század végéről vannak feljegyzések. Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyékben ez a fiatalok szokása volt, az összeállítás után a törött tojást azt kapta, aki sajátjával összetörte.

A tojásokkal történő versengés, az ügyesség, rátermettség bizonyítására szolgáló játékok a Dunántúlon jellemzően elterjedtek voltak. Ezek közé tartozott a pénzzel való dobálás, a gurítás. Lukács László egyik átfogó tanulmányában részletesen mutatja be ezeket.⁵ *Tojásütés, tojásba vágás*, vagyis a tojás pénzzel történő eltalálása igen elterjedt. Ez a kisebb fiúk és a nagyobb legények játéka is volt. A locsolás során kapott pénzt és tojást igyekeztek gyarapítani ezzel. A játék lényege minden esetben hasonló: a földre rakott, vagy tenyérben tartott tojásba kellett a pénzt beledobni. Ha ez sikerült, akkor a tojás a dobót illette, ha viszont mellé dobott, akkor a pénz a tojás tulajdonosáé lett.⁶ Lajoskomáromban (Fejér megye) például fizetett a dobó a tojás tulajdonosának, hogy dobhasson, és minden alkalommal meg kellett ezt ismételnie, ha nem sikerült, de próbálkozni szeretett volna tovább.

¹ Király Lajos: A kalendáriumi jeles napok népszokásai és hiedelmei Somogyban. Kaposvár, 1995. 47.

² Lévainé Gábor Judit: Komatál. Ethnographia LXXIV. 1963 [230–260.] 240.

³ A Sándor-kódex például már említést tesz a komatálba helyezett húsvéti tojásról. Lévainé Gábor Judit: Komatál. Ethnographia LXXIV. 1963 [230–260.] 230.

⁴ Zilahy József: Nyáradmenti teremtszomások. Ethnographia XX. 1909. 363–364.

⁵ Lukács László: Húsvéti tojásjátékok. In Tárgyak, életformák, népszokások. Székesfehérvár, 2012. 389–399.

⁶ Gönczi Ferenc: A somogyi gyermek. Kaposvár, 1937. 252–257.

A tojásjátékok között a Dunántúlon a legelterjedtebb és legkedveltebb a *tojásgurigatás* (*tojásgurítás, gurgulázás*). Sok helyen úgy játszották, hogy a domboldalon kialakítottak egy vajatot vagy mélyedést, amelynek az alja kiszélesedett. Ebbe a széles öbölbe tettek egy tojást, amit el kellett találni egy másikkal, amit a lejtőn gurítottak le. Egy körben általában az összes gyerek egyszerre gurította le a tojásokat, a nagy kavardásban sokszor nem érték el a céltojást ezek a játékeszközök. Minden esetben az a gyerek nyert, akinek a tojása épségben leért a domb aljában lévő tojáshoz.

Mielőtt rátérnék Zamárdi szokásának leírására, hadd kezdjem kicsit távolabbról a játék bemutatását. A Zamárdi mellett fekvő majorság, Szántódpusztá hagyományát érdemes ennél a témánál bővebben kifejteni. Ez a terület Együd Árpád⁷ gyűjtése idején mindennapi kapcsolatban állt Zamárdival, sokan dolgoztak a majorságban a településen élők közül. Ennek ellenére a pusztán több játék maradt fenn, Zamárdiban csak egyet ismertek, ennek is egy olyan változatát, amilyenre máshol nem találtam adatot. De először nézzük, hogy Szántódpusztán Együd Árpád gyűjtése szerint milyen játékok voltak ismertek. A tojások összekocantása egyszerű módja a versengésnek: két gyerek egymással szemben állva összeütötte a két tojást, és amelyiké összetörött vagy megrepedt, az a gyerek lett a vesztes. A tojásba dobálást is ismerték, és hasonlóképpen játszották, mint a már említett esetekben (az egymás kezében, vagy a földön lévő tojásba igyekeztek aprópénzt belevágni, ha sikerült, akkor a dobó nyert, ha nem, akkor viszont a másik). A dobálásnak egy másik változata is ismert volt: az egy csomóba állt gyerekek közül az egyik földobta a tojást, míg a többiek igyekeztek rádobni, eltalálni.

A gurításnak két változatát ismerték. A kevésbé elterjedt játékokban a tojásokat egymás felé gurították, és természetesen az veszített, aki eltörött vagy megrepedt az összeütközéskor. A másik változat sokkal kedveltebb volt a fiatalok körében, ezt nevezték *lejtős gurítás*nak. A lejtő aljába helyeztek egy tojást, majd az előre kialakított mélyedésben mindenki legurította a sajátját, a cél az volt, hogy a lejtő aljában lévő tojást eltalálni úgy, hogy az, amit legurítottak, ne sérüljön. A lányok is sokszor kimentek szurkolni, de nem is a fiúkat biztatták, hanem inkább azért izgultak, hogy a tojásuk, amit a locsolásért adtak cserébe, minél tovább épségben maradjon. A furfangos fiúk néha fából készült tojást használtak a játékhoz, de ha a többiek ezt megtudták, akkor jól elnaspángolták az illetőt, „*vagy megdobálták repedt tojásokkal*”. Az összetört tojásokat általában közösen jóízűen elfogyasztották.

Zamárdiban ezzel szemben másképp nézett ki a húsvéti tojásjáték. Csak a *tojásgurigatás*ról sikerült adatot gyűjtenem, a Dunántúlon ismert többi játékról nem tudtak az adatközlőim. Mint említettem, ez a *gurgulázás* sem olyan, mint a legtöbb esetben. Zamárdiban a gyerekek nem egy helyre mentek ki húsvét hétfő délután,⁸ mindenki azzal a társasággal (főleg szomszédokkal) és ott játszott ezen a napon is, mint ahol az év többi napján. Legtöbbször persze a Kőhegyre⁹ (Kües-domb) jártak, vagy az erdő szélébe, a Széles-csapás végénél lévő dombra. Nem csak fiúk jártak *gurigatni*, hanem a lányok is elmentek velük és játszottak is, főleg a megmaradt tojásokkal.

„Gurgulázás” húsvéti tojásokkal Zamárdiban
(A szerző felvétele)

„Lányok, mind osztálytársak, barátok összeálltunk, kimentünk a Diászóra¹⁰ és a dombra elindítottuk a tojást. Mit is szoktunk mondani? Igen, guriguri, azt szoktuk mondani és akkor gurult a tojás, ahol megállt, szétment, ott felvettük, mit számított. Jaj, ne vedd ám a szádba, mert piszkos. [Utánóz egy magas, kényeskedő hangot.] Tudod ki foglalkozott ilyenekkel, úgyhogy fogtuk szépen, megettük.” (Sz. M.)

⁷ Együd Árpád: Szántódpusztá és környéke szájhagyománya. Győr, 1985. 26.

⁸ Egyes helyeken meghatározott volt a helyszín. Például Vértessomlón *Tojásgurító* vagy *Tojás-domb* nevű hely létezett, mivel minden évben ezen a területen történt a tojásgurítás. Télen a gyerekek ezt használják szankózára. *Kemecsi Lajos*: Húsvéti tojásgurítás Komárom megyében. Honismeret XXVIII. 2000. 2. [36–38.] 37.

⁹ Zamárdi határában található magasabb domb, amelyen elsősorban szőlőművelés folyik.

¹⁰ Zamárdi külterületén található dombos legeltető hely.

A játék abból állt, hogy a tojásokat a lejtőn kellett minél messzebb gurítani úgy, hogy ne törjenek össze. Az nyert, akinek a tojása a legmesszebb jutott épségben. Nem mindig volt célja a versengés, inkább csak azért játszottak, hogy szórakozzanak, elüssék az időt valamivel. A szétört tojásokat gyorsan felszedték a földről, és együtt megették. Versikéket nem igazán mondtak, egy adatközlő emlékezett csak olyan szövegre, amellyel a tojást „biztatták”: „*Guriguri, gurigiri.*” Akinek a legtovább épen maradt a tojása, az lett a *tojáskirály*, ezt mondogatták neki, de ez a győzelem semmi egyébvel nem járt. (K. I.)

A múlt század közepe táján már családi eseménnyé nőtte ki magát ez a szokás és a szülők, nagyszülők is eljártak a gyerekekkel. Amíg a fiatalok játszottak, addig a felnőttek borozgattak, beszélgettek, közösen jó hangulatban töltötték a húsvéthétfő délutánját. Az elmúlt évtizedekben teljesen elhalványult ez a szokás, az emlékezet még megőrizte, de a gyakorlatból már szinte teljesen kiveszett, csak egy-két kisgyerekes család eleveníti meg, amíg a gyerekek érdeklődnek iránta.

Ugyan mondhatjuk, hogy ez a szokás megőrződött a zamárdiak körében, lényegében ez nem teljesen fedi a valóságot. Olyan formában, mint az 50–60 évvel ezelőtti események elbeszélésében halljuk, már nincs jelen. A fiatalok már nem a játszótársaikkal, barátaikkal állnak össze, ha tojásgurításról van szó. Az elmúlt években inkább a család lett az a közösség, amely a megmaradt tojásokkal játszik. De már ők sem minden évben. Sokkal inkább lett egyfajta múltidéző jellege ennek a cselekvésnek. A szülők, akik még rendszeresen játszottak ilyen éveken keresztül, megmutatják a gyerekeiknek, hogy milyen játékok voltak fiatal korukban. A játékra az elmúlt évtizedben már nem olyan területek adtak otthont, mint a Kő-hegy, vagy a Diászó, ahol többen is találkozhatnak játék közben. Sokkal inkább a saját telkekre, elsősorban szőlőbe szorult ez a tevékenység. Mindamellert itt is lehet egy kis sütögetés, az uzsonna elfogyasztása a szabadban. Egy másik mód, hogy több család összegyűlik, olyanok, akik jól ismerik egymást, többször szerveznek maguknak közös programot, és együtt töltik a délutánt valamelyik familiánál. Ilyenkor is játszanak a megmaradt tojásokkal a gyerekek, ebben az esetben a versenyjelleg is szerepet kap valamilyen formában.

Volt egy másik módja is a megmaradt tojás felhasználásának, ha már nem ették meg, mivel nem szabadott ezt sem a szemétkébe dobni. Amelyik családnál nem volt kisgyerek, aki játszhatott volna vele, ott összedarabolták a főtt tojást és aprított *csallánlevél*lel együtt a baromfik ételéhez adták, így nem vészett kárba a maradék. Volt olyan is, aki megvárta a szerdát, és ha addig nem fogyott el a tojás, akkor adta a tyúkoknak. Előtte összekeverte zöld hagymaszárral és egy kevés kukoricadarával a felkockázott maradék tojást. Ez azért volt jó, mert ha ebből ettek, akkor nem csípték ki egymást a csirkék. Újabbán már van, aki a melegházba viszi, mert így sem kerül kidobásra. Gyerekek körében végzett kérdőíves kutatásom eredményeként elmondható, hogy csekély százalékuk hallott csak a *tojásgurítás*ról, de közülük is csak egy-kettő játszott ilyen. A lányok körében sem általános a tojásfestés, sokan csak csokitojást és pénzt adnak a locsolóknak, és otthonra sem csinálnak hímes tojást. Így nincsen gond a maradék tojás felhasználására.

A sok helyről származó adatok jól jelzik, hogy ezek a tojásjátékok nyelvtérületszerte el lehettek terjedve, sőt, még a környező országokban is ismertek voltak. Véleményem szerint pont ezért alakult sokféle változat, amelyeknek az alapja ugyanaz: hatékonyan felhasználni a megmaradt, felesleges tojásokat. Mára ugyan ez Zamárdiban alábbhagyott és jelentősen megváltozott, de még nem szűnt meg teljesen és ha a locsolás újbóli népszerűvé válását vesszük figyelembe, elképzelhető, hogy nem is fog.

Széles Ágota

Betyárcártya

Vargyas Ildikó képzőművész és Kürtössy Péter néprajzkutató alkotása

A kártyapaklik nem csupán a kártyázás szükséges tárgyi kellékei, de komoly ikonográfiai tartalmak hordozói, és esztétikai szempontból is értékelhetőek. Kolb Jenő, a magyar kártyatörténet klasszikusa így írt erről máig alapvető művében, a *Régi játékkártyákban* (1939): „*Először természetesen mint grafikai termék jön tekintetbe a kártya. [...] [m]űvészi alakítás és technikai kivitel szempontjából semmi különbség sincs a közös műhelyből kikerült szebbnél szebb Biblia Pauperumok, passió-képek, művészi egylapos nyomtatványok s a játékkártyák közt. [...] De a kártya nemcsak grafikai termék, hanem tartalmánál fogva a játék szellemének és a játék mélyén rejlő szimbólumoknak kifejezője is.*”

A kártyakészítés története során koronként a kialakult, elterjedt kártyafajtákat (tarot, francia és német [magyar] színjelzőjű) különböző alakokkal és jelenetekkel illusztrálták. A barokk és rokokó kártyák széplelkű allegóriákat és gáláns jelenteket ábrázolnak, a felvilágosodás korában moralizáló és oktató célok jelentkeznek, a klasszicizmus a mitológiához nyúl vissza, és minden korban népszerűek a képes lapokon híres emberek (uralkodók, hadvezérek, művészek) megjelenítései.

Nálunk, Magyarországon a német színjelzőjű, a Tell Vilmos-mondakörre épülő, 32 lapos ún. *magyar kártya* volt sokáig, talán még napjainkig is, a legnépszerűbb, legelterjedtebb pakli. E magyar kártya ikonográfiáját álmodta és alkotta újra egy fiatal szerzőpáros: Vargyas Ildikó képzőművész és Kürtössy Péter néprajzkutató.

Vargyas Ildikó Pécsen élő, gyergyóalfalusi festőművész. Odaát, a határon túl egyéb kvalitásait is ismerik, ezekből „hozott haza” kifestőst készítve, azt kicsiknek-nagyoknak ajánlva terápia gyanánt. A csíkszeredai művészeti líceum elvégzése után rájött, a művészet szép, de nem elég, olyasmit szeretne hozzá tanulni, ami az emberi lélekkel kapcsolatos. Párhuzamosan végezte a művészeti és a teológia szakot, aztán vizuális kommunikáció, tárgy- és környezetkultúra szakon tanult, annak módját kereste, hogy az emberek életébe becsempéssze a művészetet, hogy örömmel forduljanak bármilyen alkotói folyamat felé. Ehhez kellett a képzőművészet, és ezen törekvéseinek egy érdekes objektivációja a *betyárkártya* megalkotása, amelyhez a folklór háttéranyagot néprajzos társa, Kürtössy Péter szolgáltatta.

A betyárkártya 2014-ben született meg. 32 lapos, római számokkal és figurákkal, német színjelzőkkel jelzett hagyományos magyar kártya. Motívumvilága a magyar díszítőművészetben alapul, lapjain a XIX. századi magyar betyárvilág legjelentősebb alakjait idézi meg. De nem csupán a képes lapokon jelennek meg a betyárok, a számozott lapok (7–10) kis jelenetei egy-egy betyár működésének történetét kísérik végig.

A kártya tők színjelű, számozott lapjain egy olyan, több változatban is ismert népdal kel életre, mely nevezetes bakonyi betyárunknak, Sobri Jóskának börtönbéli szerelmi kalandját meséli el, míg a piros számozott lapokon egy Rózsa Sándorról és Petőfi Sándorról szóló történeti monda elevenedik meg, amelyet Gunda Béla etnográfus Kisszénáson jegyzett le néprajzi gyűjtőútján Plesóczky György számadó gulyástól.

Az ászt lapokon a már a Tell-kártyán sem újdonságnak számító évszakkallegóriák láthatók, azonban képi világuk merőben más, a hagyományos magyar paraszti világot idézik: a tavaszt egy torockói viselőben öltöztött, kezében bárányt ölelő, az ősz egy kalotaszegi ruhát viselő, ölében szőlőfürtöket tartó leány jelképezi, míg a nyarat egy alföldi aratási jelenet, a telet pedig pihenő lován üldögélő, pipázó csikós jelzi.

A lapok mellett egy ismertető is található a dobozban, amely a kártya történelmébe és a betyárok életébe nyújt rövid betekintést.

A betyárkártya lapjai a következők. *Ászok*: alföldi csikós (makk), torockói leány (piros), alföldi férfi (tök), kalotaszegi leány (zöld). *Királyok*: Bogár Imre (makk), Rózsa Sándor (piros), Angyal Bandi (tök), Zöld Marci (zöld). *Felső*: Oroszlán Pali (makk), Milfajt Ferkó (piros), Sobri Jóska (tök), Savanyó Jóska (zöld). *Alsók*: Sisa Pista (makk), Vidróczki Marci (piros), Mészáros Pali (tök), Jáger Jóska (zöld).

A betyárokról és a kártyáról egy bővebb ismertető is megjelent, Vargyas Ildikó párjával, Kürtössy Péterrel adott ki egy művés kiadványt *Betyárok a magyar kártya lapjain* címen. Benne szó van arról,

Bokor Béla, Vargyas Ildikó és Andrásfaly Bertalan a pécsi kiállítás megnyitóján

hogy mit jelent a kártya az embernek, és mit a magyar embernek, aztán pedig bemutatják a betyárkártyát is. Kiemelik a magyar kártyagyártás ikonikus figuráit, a többi fejezetben pedig a Vargyas Ildikó-féle kártyán megjelenő betyárokról beszélnek. Sorban mutatják be a százahagyomány és népdalok által életben tartott egykori betyárokat úgy, hogy valós és nem idealizált képet festenek ezekről a személyiségekről.

A betyárkártya képzőművészeti alaplapjait több kiállításon is bemutathatta az alkotó: Gyergyóújfalu; Pannon Magyar Ház, Pécs. Legutóbb a Kossuth Rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában hallhattunk a betyárkártya alkotóival készített interjút.

Vasvári Zoltán

ZSENGE TERMÉS

A XXI. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia

(Lakitelek, 2016. november 2–5.)

A helytörténet–honismeret eszköz az ismeretek személyessé, életszerűvé tételéhez, a szülőföld, a lakóhely megismeréséhez, értékéért való megéléséhez. Ezek birtokában válhat igazán egy ifjú ember felelősségteljes polgárrá, közösségéért tenni akaró emberré. Ezért is fontos a hagyományok átadása, hogy támaszkodhassanak mindarra, ami mögöttük van, a hazaszeretetet, a szülőföld szeretetét annak tudatában éljük meg, hogy azt tovább is kell adni. Az iskolai honismereti nevelés legfőbb feladata, hogy a diák az iskolában megtanulja a tudás megszerzésének önálló képességét úgy, hogy átélhető, élményszerű ismereteket szerezzen. A honismereti mozgalom különböző módokon nyújthat segítséget mindebben az oktatási intézményeknek – természetesen tanórán és iskolán kívüli módszerekkel, formákkal.

Immár hagyományossá vált formája mindennek az Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia, amelyet Honismereti Szövetségünk huszonegyedik alkalommal szervezett meg hazai és határon túli középiskolás diákok részvételével, ezúttal Bács-Kiskun megyében, Lakitelken, a Lakitelek Népfőiskola Alapítvány meghívására és támogatásával, négy napban, az őszi iskolai szünidőben. A rendezvény társ-szervező házigazdája ezúttal a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület volt, amelynek vezetői, tagjai közreműködtek a program előkészítésében és megvalósításában.

Célunk ez alkalommal is az volt, hogy a honismeret–helytörténet–kultúrtörténet, a történelem iránt kiemelkedő érdeklődést tanúsító, és abban eredményt elérő diákoknak olyan találkozási lehetőséget biztosítsunk, ahol egyrészt bemutathatják érdeklődési körüket, kutatási eredményeiket, másrészt a hallottak alapján gyarapodnak ismereteik, fejlődik kifejezőképességük. A hagyományoknak megfelelően egy előre megadott témából lehetett felkészülni 15–20 perces, szemléltetéssel alátámasztott korreferátummal. A felkészülés most sem volt kötelező, ennek ellenére szép számban készültek a diákok kiselőadással.

A témát a diákok az előző évi akadémián elhangzott javaslatok közül szavazták meg *Regék, mondák, történetek lakóhelyemen* témakörben. A *programot* úgy terveztük, hogy néhány, a téma kutatásában kiemelkedő *felnett* előadását követően a diákok *adhassanak számot* felkészültésükről. Az érdeklődést mutatta, hogy valamennyi diák a választott témából készült.

A résztvevők zömében hazai középiskolás diákok voltak: az ország hét megyéjéből, *határon túlról Romániából* (Arad, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár), *Szerbiából* (Horgos), mindösszesen 32 diák (két jelentkező végül betegség miatt nem tudott eljönni) és kísérő tanáraik, szervezők (18 fő), összesen 52 fő, valamint az előadók és a megyei egyesület tagjai (6 fő).

Fontos eredménynek tekintjük, hogy valamennyi korreferáló diák prezentációval készült, előadását képekkel illusztrálta, feltüntetve a felhasznált forrásokat. Külön örömünkre szolgált, hogy a legtöbb korreferáló – mindenkor célunknak megfelelően – valóban merített a családból, a környezet emlékeiből – sokan hivatkoztak előadásukban is a felmenőkre, azok emlékeire! A részt vevő diákok közül 31-en készültek összesen 17 korreferátummal.

Az első napon (szerdán), a beérkezést és elhelyezkedést követően, az ünnepélyes megnyitón – amelyet az Alapítvány Kölcsy Teremben tartottunk – a *Himnusz* eléneklése után a házigazda megye nevében Székelyné Kőrösi Ilona egyesületi elnök köszöntötte a résztvevőket. Szólt egyesülettől alakulásuk 25. évfordulójára készülve jelszavukról: honismeret határok nélkül, amelybe szervesen illeszkedik az ifjúsági konferencia szervezése is. Említést tett a Kárpát-medencébe irányuló tanulmányútjaikról, amelyekről rendhagyó történelemórákon beszámolót tartanak iskolákban.

Lezsák Sándor a Lakitelek Alapítvány nevében köszöntötte a résztvevőket. Körbemutatva a díszterem erkélyén, bemutatta egy erdélyi fafaragó munkáját, hatvannégy vármegye fából faragott címereit,

amelyek fogadják a diákokat. Elmondta, hogy 1979 óta olvasója a *Honismeret* c. folyóiratnak, azóta több olyan fiatalal is találkozott, akiknek első munkája lapunkban jelent meg, vagy részt vett valamelyik ifjúsági akadémián, vetélkedőn. Buda Ferenc költőt idézve hangsúlyozta, hogy „*szakadt gyökér csak kórót terem*” –, s azzal a néppel, amelytől elveszik múltját, mindent megtehetnek. Huszonöt éven át tanítva történelmet, elképzelhetetlennek tartotta azt helytörténet, helyi ismeretek nélkül. Ezért is kívánt hasznos, nagyon tartalmas munkát a következő napokra.

Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke megnyitójában hangsúlyozta, hogy Lakitelek már fogalom az egész országban, sőt, Kárpát-medence-szerte szellemi-lelki főváros, komoly töltetet sugározhat szét az országban. A Kölcsey Teremben is értelmet kap Kölcsey üzenete: „*A haza minden előtt.*” Mi is próbáljuk fölmérni, mit adhatunk az adott helynek – a diákok által választott téma sokfélesége helytörténetileg fontos kincs azon túl, hogy színesíti egy-egy hely történetét, mélyén mindig ott rejlik egy kis valóságalap is.

Dr. Landgraf Ildikó néprajzkutató (MTA) a történeti mondák kapcsán hangsúlyozta: lelki szükségletünk, hogy történeteket osszunk meg egymással. Néhány hasznos tanácsot adott a diákoknak: lényeges, hogy gyűjtéskor ne csak egy emberrel mondassunk el egy történetet. Másiképpen öröklődik egy történet a családban és korosztályon belül is – ezért fontos, hogy a fiatalokat is kérdezni kell. Szólt a *mendemonda* szóból származó *mondáról* – ismertette a történeti mondák fajtáit (alapítási, névmagyarázó, hősökről szóló). Hangsúlyozta, hogy a folklórt nem szabad szekrénybe zárni, élni kell vele. Ezért is örül, hogy diákok is foglalkoznak vele.

Krizsa Dánielné dr. Nagy Ilona néprajzkutató (MTA) a bibliához kapcsolódó vallásos történetekről szólt az 1985-ben végzett gyűjtései, és megjelent *Parasztbiblia* c. könyve alapján. A kétezer éves történetek szájhagyomány útján terjedtek, a mesélő által módosítva. Példaként Jákob evangéliumából a II. század végi Mária életét idézte, amely alapján az európai irodalmak újrafogalmazták Jézus és Mária történetét. Rengeteg példa van erre, de külön szólt azokról a történetekről, amelyek csak nálunk keletkeztek.

Székelyné Körösi Ilona történész, néprajzkutató, főmuzeológus (Kecskemét) a „híres város”, Kecskemét történeteiből emelt ki néhányat. Egy XIX. századi térkép alapján a Kaszap kútja eredetét egészen a honfoglalásig vezette vissza. Szólt a Szent István kori „déli tó” szerepéről is, ahol a jószágok ittak, 1834-ben azonban föltöltötték, s a mai napig nem tudják, hol volt pontosan. Ismertette a „beszélő kőtő” mondáját, amely Kecskeméthez kötődik, szólt a Mária-kápolna történetéről, amely búcsújáró hely. Érdekes története van a kecskeméti cigányvárosnak, Kóbor Herceg mondájának is.

Az előadásokat követően megtekintettük a Népfőiskola létesítményeit, betekintést nyertünk működésébe. Kalauzunk a könyvtár vezetője volt, aki nagy szakértelemmel és lelkesen mutatta be az adományokból létrejött állományt, értelmezte a nagy tanácsterem faragott címeit és külön szólt az alapítvány múzeumáról.

Este Forróné Virág Zsuzsanna tanár, drámapedagógus (Esztergom) drámapedagógiai játék keretében segített abban, hogy a diákok megismerjék egymást – ki honnan jött, milyen iskolába jár, mi az érdeklődési köre.

A második napon (csütörtökön) délelőtt elsőként Lezsák Sándor nagy meglepetést szervezett – meghívta körünkbe Buda Ferenc költőt, akit velünk együtt köszöntöttek nyolcvanadik születésnapján. Nagy ajándék volt meghallgatni a költő előadásában néhány versét – elsősorban az évforduló kapcsán 1956 előtti és mostani verseket. Majd előadásában beszélt arról, hogy pedagógus pályája során elkészítette családi legendáriumát, címszavakat írva fel a gyerekeknek, amelyek sok élményt hívtak elő mind a gyerekekből, mind kérdéseik alapján a szülőkből. Szólt a Tudástár–Értéktárról, amelyről éppen egy lakiteleki konferencia kapcsán törvény is született. Minden településnek van múltja, amelynek megtalálása nagy feladat, és ebben a Lakitelek Népfőiskolának is felelőssége van: az általuk életre hívott értéktároló kollégiumok az egész Kárpát-medencében kifejtik tevékenységüket.

Ezt követően került sor az első *diák korreferátumokra*, amelyek történelmi személyiségekhez kapcsolódtak, így *I. Béla* és *Szent László* királyhoz, illetve *Dózsa György*hez és *Rózsa Sándor*hoz.

Délután tanulmányútra indultunk – a tervezett útvonalat megfordítva – Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Tiszakécske útvonalon. Bugac kimaradt ugyan az útvonalból, de Kecskemét a Katona József Múzeum igazgatja, dr. Rosta Szabolcs a bugaci régészeti munkálatok vezetője vetített képes előadás keretében mutatta be azt az ásatást, amely leletei megváltoztatják eddigi ismereteinket a magyarság történetéről. Kiskunfélegyházán a börtönmúzeum és szélmalom megtekintése kapcsán érdekes történeteket, mondákat halhattunk. Tiszakécske a közelmúlthoz hozott közelebb – Tabajdi Erzsébet tanár, helytörténész beszélt az 1956-os sortűzről, amelynek emlékére állított kopjafát megkoszorúztuk. A helytörténeti

gyűjtemény gazdag anyagához is érdekes történeteket, hagyományokat elevenített fel, és a hideg szélben átfagyva forró teával melegítettek föl bennünket a hagyományörző kör tagjai.

A harmadik napon (pénteken) ismét *diák korreferátumokkal* folytattuk a programot – ezúttal településekhez kapcsolódó történetekkel, mondákkal. Így a *kisiratosi* Attila sírhelye, a helyi oltárkép története, a politika szolgálatába állított *aradi* mondák, igaz történetek a nép életéből, a *Szent Anna-tó* mondája, a *kolozsvári bíró* története. Érdekes történetek hangzottak el *Berettyóújfaluról*, a hajdúk letelepítéséről, a *borosjenői* Kádár család családfájáról, a hagyományok őrzésének fontosságáról. A *mesztegnyői* történeteket egy idős házaspár mondta el a korreferáló diáknak. A nagyszülők elmondása alapján elevenedett meg a *máriaradnai* kegytemplom csodatévő szentképe, elevenedtek meg a búcsújárások, megtörtént csodák. Érdekes volt a *kevermesi* Fodor Illés betyár története, a *horgosi* Kárász család jótéteményeinek hatása, a „*mecseki láthatatlanok*” (*56-ban a Mecsekben harcolók) emlékének felidézése. Elhangzott még a *Villányi-hegység* mondája, az *ungvári* és *munkácsi vár* története, legendái, a *Heves megyei* Tar Lőrinc pokoljárása, a *siroki vár* története és mondaköre, és befejezésül *Horgos* ragadványnevei, amelyeket a családtagok, falubeliek, idős emberek segítségével, szóbeli gyűjtés alapján állítottak össze a diákok.

Az előadásokat követően közösen meggyújtottunk hatvan kis mécesst, és kiraktuk belőlük először a *hatvanas*, majd az *ötvenhatos számot*, emlékezve az 1956-os forradalom leverésének hatvanadik évfordulójára – csendben hallgatva a forradalom szimbólumává vált Beethoven-zenét, az *Egmont nyitányt*.

Este Forróné Virág Zsuzsa vezetésével tréfás vetélkedőn adtak számot öt fős csapatokban a diákok mindarról, amit a Népfőiskolán és a tanulmányúton láttak, hallottak, tanultak.

A negyedik napon (szombaton) értékeltük a négy nap munkáját, meghallgatva a diákok észrevételeit, javaslatait, majd a 2017. évi tervekről szoltunk. Ismét több témát javasoltak, amelyek közül végül a legtöbb szavazatot a *Mesterségek családomban, környezetemben* témakör kapta.

Debreczeni-Droppán Béla elnök záróbeszédében megerősítette, hogy érdemes helytörténeti kutatómunkát végezni, hiszen általa nagyon gazdag ismeretanyag birtokába jutunk. A korreferátumok igazolják, milyen gazdag, színes a mondavilág, amely át- meg átszövi életünket. Még egyszer megköszönte mindazoknak a támogatását, akik hozzájárultak az Ifjúsági Akadémia sikeres megvalósításához. Köszönetet mondott Lezsák Sándornak, a Lakitelek Népfőiskola Alapítvány elnökének, aki a nagyszerű körülmények kedvezményes megteremtésén túl meglepetésben is részesítette az akadémia résztvevőit. Végezetül *oklevelet* adott át valamennyi diáknak, igazolásul a programban való részvételükről, eredményes szereplésükről. Külön köszönetet mondott az Emberi Erőforrások Minisztériuma Kulturáért Felelős Államtitkárságának és a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Kollégiumának, amelyek anyagi támogatása nélkül a rendezvényünk nem jöhetett volna létre.

Bartha Éva

I. Béla, a Szekszárdon legendássá vált királyunk¹

„Békességgel országolt, ellenség nem zaklatta, nemzetének javát kereste. Egyebek közt okosságának adta bizonyosságát abban, hogy pénzt veretett, nagy értéket színtiszta ezüsből, és az eladó portékák árát szabott mérték szerint a bölcsen intézkedő elme igaz méltányosságával állapította meg. Nem tűrte, hogy a kalmárok és pénzbevéltők átkos, fősvény mohósága fölös hasznot szerezzen az együgyű és paraszti emberektől.”²

I. Bélának, a XI. század néhány évében államunk élén álló uralkodónak különös tisztelete honosodott meg Szekszárdon, Tolna megye székhelyén. A 2016. évben kiemelt figyelmet fordított a város I. Béla emlékének megőrzésére, hiszen ebben az évben ünnepeltük az uralkodó születésének 1000. évfordulóját. Mi, gimnazisták több előadáson vettünk részt, s különösen megragadott bennünket egy legenda: itt temették el I. Bélát. Valóban itt temették el? S amennyiben itt helyezték örök nyugalomra, akkor

¹ Elhangzott a XXI. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémián. A dolgozatot készítő diákok a Szekszárdi Garay János Gimnázium Komplex Tehetségsegítő Műhelyének tagjai, 10. B osztályos tanulók. A műhelyt vezető tanár, a diákok mentortanára, segítője a publikáció elkészítésében Dr. Gesztesi Enikő PhD, a gimnázium történelemtanára.

² *Geréb László* (ford.): *Képes Krónika*. Magyar Hírlap és Maecenas Kiadó, Budapest, 1993. 34–35.

I. Béla szobra a Béla király téren,
Lesenyei Márta alkotása
(Vecsei Vivien felvétele)

hazatérő Béla számára András megszervezte az ország egyharmadára kiterjedő hercegséget, és a herceg számított a gyermektelen király örökösének. Időközben Andrásnak fiai születtek,⁷ közülük Salamont, az idősebb fiát a király 1057-ben megkoronáztatta. Ezáltal nyilvánvaló vált, hogy nem Béla lesz András örököse. A király és a herceg Várkonyba mentek. András tudta, hogy Béla akarna ellenére Salamon nem uralkodhat. A tanácskozásra két hű emberét hívta magához, akikhez így szólt: „*Próbára akarom tenni a herceget, és kettesben meg akarom kérdezni tőle, hogy a koronát akarja-e vagy a hercegséget.*”⁸ A király előkészítette a herceg számára egy vörös bársonypárnán a koronát és a kardot. Ez utóbbi a hercegség jelképe.⁹ Miközben a király és emberei tanácskoztak, Miklós, a kikiáltók ispánja, aki a palota ajtaja előtt őrségben állt, végighallgatta András tervét, és amikor a herceget a királyhoz szölvítették, és ő belépett az ajtón, a kikiáltók ispánja gyorsan ezt mondta a hercegnek: „*Ha kedves az életed, a kardot válaszd!*”¹⁰ Amikor a herceg megjelent a király előtt, látta, hogy a korona és a kard ott fekszik. Béla az észére hallgatott és a kardot választotta. A fivérek felhőtlen viszonyát az öröklés kérdése megrontotta. Béla Lengyelországba ment, ahonnan seregével tért vissza. Kitért a belháború, amelynek során András vereséget szenvedett és a menekülése közben szerzett sérüléseibe belehalt. Családja német földre menekült.

Az 1060-ban trónra lépő I. Béla a fenyegető német támadás árnyékában uralkodott. A támadás késett, de az országon belül új nehézség támadt. A nép Székesfehérvárra, gyűlésbe hívott képviselői a kereszténység ellen léptek fel, ezt a mozgalmat a második pogánylázadásnak nevezzük. A lázongókat Bé-

hol található a sírja? Kutatásunk során ezek voltak a kérdések számunkra, s a válaszokat a szakirodalom áttekintése után – az életrajzi és a régészeti anyag összegyűjtése révén – szeretnénk megadni.

I. Béla valószínűleg 1015–1020 körül született³ Dévényben. Egyes feltételezések szerint apja Vazul volt, anyja pedig a Tatóny nemzetségből származott. Azonban más források Szár László és egy orosz hercegnő fiának tartják. Ennek okai a korabeli politikai események lehettek, ugyanis Vazul fellázadt I. István ellen, ezért nem szívesen ismerték volna be, hogy az Árpád-ház későbbi uralkodói az ő leszármazottai. 1032-ben feleségül vette Mieszko lengyel fejedelem leányát, Richezát vagy Adelheidet. Földet és vagyont szerzett, majd keresztény hitre tért, és az Albert nevet kapta.⁴ Béla lovagias fellépéseinek köszönhetően a *Bajnok* és a *Bövény* ragadványnevekkel illették. Katonái *barna kopasz*nak is nevezték, mert kopasz volt és barna bőré. A *barna kopasz* a IX. századi nyelvhasználatban *szegzár* volt, valószínűleg ez a név található Szekszárd nevében.⁵ Három fiú- és négy lánygyermek volt: Géza, László, Lampert, Zsófia, Eufémia, Ilona és egy ismeretlen nevű lány. Székesfehérvárott királlyá választották és megkoronázták a 1060 végén.⁶

I. Béla 1060-ban kezdte meg uralkodását, de már trónra lépése sem volt mindennapi. A herceg egykor bátyjaival, Andrással és Leventével menekült el az országból, de – velük ellentétben – száműzetését nem orosz földön, hanem Lengyelországban töltötte. Innen hívta haza a már megkoronázott András 1048 táján. A

³ Több forrás az 1016-os évet jelöli meg születési évének. *Zsoldos Attila* előadása (Vármegyeháza, Szekszárd, 2016.10. 26.), *Vizi Márta*, tárlatvezetés (Vármegyeháza, Szekszárd, 2016.10. 26.). *Bertényi Iván*: Királyok könyve. Az Árpád-házi királyok. Officina Nova könyvek. Budapest, 1997. 25.; *Geréb László* i. m. 34.

⁴ *Bebesi György*: IPF Tanszéki Közlemények 1. Szekszárd, 1999. 153.; *Fügedi Erik* (szerk.): Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1986. 19.

⁵ *Geréb László* i. m. 35.

⁶ *Bertényi Iván* i. m. 25.

⁷ Salamon és Dávid.

⁸ *Képes Krónika*. A magyar középkor irodalma. Válogatta: *V. Kovács Sándor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 231–232. Fordította: *Bollók János*.

⁹ *Zsoldos Attila*: MAGYAR KÓDEX. Trónviszályok és konszolidáció. Kossuth kiadó, Budapest, 1999. 49.

¹⁰ *Képes Krónika* i. m.

la széteszlatta, azonban a köznép kedvét kereste intézkedéseivel: mérsékelte az árakat és az adókat, eltörölte a régi tartozásokat.¹¹

1063-ban német támadás indult, és ezzel egy időben, szeptember 11-én¹² Béla trónja az uralkodó dömösi kúriájában összeomlott, és a királyra dőlt. Sérüléseiből nem épült fel.¹³ A Megváltónak szentelt szekszárdi bencés monostorban temették el, amelyet ő alapított 1061-ben.¹⁴ Fiai – Géza, László és Lampert – a németekkel együtt visszatérő Salamon elől Lengyelországba futottak.¹⁵

I. Bélát valószínűleg először a szekszárdi apátsághoz tartozó templomban temették el. A templomról a következőket tudjuk. A szekszárdi régi Vármegyeháza udvarán a középkori apátság maradványainak feltárása 1960-ban kezdődött, majd 1968-ban újból megindult, s a maradványok teljes feltárását előirányzó kutatások után a következő években a munka folytatódott. 1969-ben 14 sír került elő.¹⁶ A sírok nagy része a templom pusztulása utáni időre,¹⁷ néhány azonban korábbi időre határozható meg, a padlószinthez viszonyított mélysége alapján.¹⁸

A templom a tatárjáráskor áldozatul esett az átvonuló seregeknek, viszont IV. Béla sürgetésére hamarosan újjáépült. A bejáratot nyugatra tették át, valószínűleg a felújítások idején.¹⁹ A templom következő átépítése a XV. század közepén, Zsigmond apát idejében történhetett. Valószínűleg ekkor épült egy nagy torony a nyugati oldalon. Almási Csire Zsigmond 1457-ben minden valószínűség szerint fallal és árokkal vette körül az apátsági épületeket és a templomot. 1526. szeptember 5-én a Buda felé vonuló török seregek elfoglalták és felégették Szekszárdot, ekkor a templom is megsérült. Mérey Mihály és Trautsohn János József nevéhez fűződik a templom helyreállítása. Azonban az 1790-es évek végére újra rossz állapotba került. Szluha György plébános vizsgálta meg az uradalommal, s ekkor készült az alaprajza és a metszete. Felújításra azonban nem került sor. A vár a vármegye tulajdonába került 1780. szeptember 4-én. 1794. augusztus 7-én a templom a várossal együtt leégett. Ennek a helyére építették 1802–1805 között a mai, Belvárosi katolikus templomot. A szekszárdi vár is a közelben állt. Evlia Cselebi²⁰ leírása szerint négyszögletes köépület volt, nyolc toronnyal. 600 lépés volt a kerülete, alacsony árok vette körül, és a déli oldalon nyílt a kapuja. Ottendorf Henrik²¹ leírása Cselebiével megegyezik, viszont a várat sokkal silányabbnak és gyengébbnek ítélte meg. A hó-

A Tallher József tervei alapján készült Belvárosi templom a Béla király téren (Vecsei Vivien felvétele)

¹¹ Zsoldos Attila i. m. 50.; Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Holnap Kiadó, Budapest, 1990. 154–155.

¹² Tarján M. Tamás: 1063. szeptember 11. I. Béla magyar király halála. Rubiconline, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1063_szeptember_11_i_bela_magyar_kiraly_halala; Bebesi György i. m. 158.

¹³ Józsa László: A honfoglaló és Árpád-kori magyarság egészsége és betegsége. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1996. 147.

¹⁴ Zsoldos Attila állítása szerint (Zsoldos Attila előadása, Szekszárd, Vármegyeháza. 2016. 10. 26.) valószínűleg nem 1060-ban, hanem 1061-ben alapította. Csernei Anna: 175 éves Vármegyeházánk emlékkötet. Tolna Megyei Önkormányzat, Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 2011. 23.

¹⁵ Biczó Piroska: A magyar történelem rejtélyei. Az Árpád-házi királysírok. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016. 19.; Diós István (főszerk.): Magyar Katolikus Lexikon I. kötet A–Bor. Szent István Társulat, Budapest, 2004. 64.

¹⁶ Kamarás Györgyné (szerk.): Tolnai Népűjság Kalendárium 2000. AS-M Kft. Tolna Megyei Irodája, Szekszárd, 2000. 190.

¹⁷ 1740 körül.

¹⁸ Mészáros Gyula (szerk.): A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 2–3. Szekszárd, 1971–1972. 229–242.

¹⁹ Csernei Anna i. m. 25.

²⁰ 1660–1664.

²¹ 1663.

doltság után a szerzetesek nem költöztek vissza a városba. Az ebből az időszakból fennmaradt felmérési rajzokból lehet nyomon követni az épület átalakítását.

Valószínűleg Bélát a templomból áttemethették egy díszesebb, királyhoz méltó helyre, de nagyon keveset tudunk az apátság XI. századi történetéről,²² ezért nem tudjuk pontosan, melyik részére helyezték. A XIV. századi krónikakompozíció²³ és Kézai Simon munkája szerint biztos,²⁴ hogy uralkodói magánegyházként jött létre, amelynek temetkezőhely funkciója is volt. A tervek szerint az Adelaid királynő kíséretéhez tartozó, Kaukázusból származó mesterek építették. A belső elrendezés is Bélára és szűkebb családjára utalt. A családot Béla, felesége és hét gyermeke alkotta, ezért volt kilenc osztatú. Ezt a négyzet alakú, hangsúlyos központi teret négy hatalmas oszlop határolta, melyet a király koporsójának tartottak fent. Továbbá a nyolcadik karéjba került volna a családja többi tagja. Ez már nem valósulhatott meg, mert Béla az elkészülte előtt elhunyt.²⁵ A szekszárdi apátság történetét teljes homály fedi a XIII. század elejéig. Az apátság tekintélyét mutatja, hogy 1212 és 1237 között négy alkalommal szerepel a szekszárdi apát pápai kiküldött bíróként. A kolostor anyagi bevételei is jelentősek voltak, erre utal az 1223 előtti támadás, melynek során Tábor fia, Gergely több társával hatalmaskodást követtek el, több értékes kegytárgyat is elvittek és 274 márka kárt okoztak. 1263-ban a szekszárdi apát részt vett a budai zsinaton, melyet Angelus káplán pápai követ hívott össze. Az apátság a tatárjárás alatt és a tatárjárás után is gazdasági gondokkal küzdött. A XIV. századra vonatkozó adatai szintén hiányosak. Az 1299-es hiteleshelyi oklevélben szereplő András apát vélhetően Károly Róbert oldalára állt. Tetteért Vencel híveinek fogságába került, 1304–1305-ig. Benedek apát²⁶ saját magát 70 márka átalány fizetésére kötelezte. Ekkor a kolostor anyagi helyzete jó volt. Benedek után az apátok személyei gyorsan változtak. A század végétől a kolostor vezetése a commendatorok kezére került. Almási Csire Zsigmond elődeinél hosszabb ideig volt apát. Az ő idején jelentősebb építkezések folytak. 1457-ben Nagyölgvi László és Nagy Simon elfoglalták Szekszárdot. 1490 és 1493 között II. Ulászló által János csanádi püspök kapta meg a kolostor bevételeit. 1496-ban Szekszárd Ascanio Sforza kezébe került, ezt követően 1505-ben Pietro Isvalies reggiói érsek irányította. Az apátság is csatlakozott a Tolnai-féle reformhoz, ugyanis 1512-ben az unió tagja lett. Az 1540-es évek közepére ért véget a szerzetesi élet Szekszárdon. Az utolsó ismert apát, György szerepelt az 1528-as rendi tanácskozáson, de ezt követően már nincs adat róla.²⁷

A Vármegyeháza mai formáját a XIX. század első harmadában nyerte el. A tervezésre Pollack Mihályt kérték fel. Az építkezést 1828 tavaszán kezdték el, Stamm Jakab építőmester vezetésével. Az alapköv letételekor²⁸ Esterházy Károly is jelen volt. A Vármegyeháza mai állapotában néhány kisebb átalakítást leszámítva azonos a Pollack Mihály által tervezett épülettel.

Béla sírját mindenki meg akarta találni. Számos régész, kutató kereste a területen. 2008-ban Gere László készített műemléki hatástanulmányt,²⁹ majd Bartos György falkutatást végzett a Vármegyeházán. A kutatás során számos középkori falmaradvány, többek között a kápolna északkéleti támpillére is előkerült. A Kozák Károly által Árpád-korinak nyilvánított kápolna feltárása a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkatársainak, Petkes Zsoltnak és Kiss Attilának a vezetésével zajlott. Az ásátás során tisztázódott az épület alatt lévő kápolna falainak helyzete, és a munkák során számos sírt is feltártak.

Később az Árpád-kori temető további sírjait tárták fel. A kápolna északi fala párhuzamos a mai épület falával.³⁰ A kápolna nyugati oldalán valószínűleg nem volt ajtó, ugyanis sem küszöb-, sem szárkó

²² *Buzás Gergely*: A szekszárdi apátság és vármegyeháza pincéje a középkorban és a korai újkorban. Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja. 2013. 5. p. <http://archeologia.hu/content/archeologia/190/buzas-szekszardi-pince.pdf>

²³ Képes Krónika, a hivatalos elnevezés onnan származik, hogy *Kálti Márk*, a királyi levéltár őre 1358. május 15-én kezdte meg a munkát: összeszerkesztette a rendelkezésére álló korábbi magyar krónikákat, másrészt maga is új fejezetekkel bővítette ki az így megszülető művet.

²⁴ A többi korabeli bencés apátsághoz hasonlóan.

²⁵ *Töttös Gábor*: Szekszárd mesélő útikönyv. DEMETER Dél-Mezőföld Természetbarát Egyesület. Szekszárd, 2008. 44.

²⁶ 1331–1346.

²⁷ *Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József*: Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Pécs, 2009. 252–254.

²⁸ 1836. augusztus 8-án.

²⁹ *Gere László*: A szekszárdi vár az írott források és az eddigi ásátások alapján. Históriaantik Könyvesház Kiadó. Budapest, 2008/2. 68–70. http://www.castrumbene.hu/files/c8_04gere.pdf

³⁰ *Vizi Márta*: A szekszárdi Vármegyeháza régészeti-műemléki kutatása. A Magyar Műemlék Védelem Folyóirata, Budapest, 2013. 407.

helyére utaló jelet nem találtak. Ezek szerint a kápolnát a templomtérből lehetett megközelíteni. A XVIII. századi építkezések miatt a templom és a kápolna szentélyének kapcsolatát nem lehet egyértelműen meghatározni.

Az épület keleti részén négy helyen ástak árkot a szennyvízvezetékek elkészítéséhez. A körülbelül két méter mélységben kiásott árkokból főleg késő középkori, kora újkori leletanyag került elő.³¹ Az épület járószintjét megemelték, erre a feltöltésekből lehet következtetni.³² Az udvar felé eső részeket átörve több gótikus bordát emeltek ki a falból.³³

Az Árpád-kori temető területén valószínűleg a XIX. század első feléből származó meszesgödör szakította meg a sírok sorát. A sírok a pillér mellett északra folytatódtak. 2011-ben megnyitottak egy árkot, melyben összesen 11 sír feltárára került. Egy sírt leleteiből³⁴ a XI. századra keltezhetünk. Az Árpád-kori temető további sírjait, körülbelül nyolcvan találtak meg az épület előtti téren folytatott munkák során. A temető teljes feltárára nem került sor.

A munkák során sokféle tárgyi leletanyag is előkerült: gótikus bordákra, bordacsomópontra, féloszlopokra, könyöklőkre, továbbá kerámiákra is rábukkantak: ezek középkori és hódoltság kori töredékek különböző feltárási szakaszokból.³⁵

Bertényi Iván szerint I. Bélát a szekszárdi monostorban temették el.³⁶ Kozák Károly úgy gondolta, hogy a király valószínűleg abban a kápolnában nyugodhatott, amelyet XVIII. századi felmérések a templomtól északra láthatunk és csak az apátsági templom elkészülése után helyezhették át a templomba.³⁷ Vizi Márta régész 2013-ban végzett ásásokat a szekszárdi Vármegyeháza területén.³⁸ Régészetiileg nem tudják azonosítani I. Béla sírját, mert nem tudni, hogy pontosan hol történt a temetése. A lehetséges helyeken kutatásokat végeztek, azonban nem találtak királyi sírra utaló maradványokat. Azt gondolják a kutatók, hogy Szekszárd korai templomába temethették először, de a kor szokásaihoz híven áttemették egy díszesebb helyre. Sajnos azonban nincs adat arról, hogy hová temették második alkalommal. A fellelhető adatok alapján megállapíthatjuk: nem tudjuk, hogy pontosan hol temették el a királyt. Vagy a mai apátsági templomban vagy más királyi temetkezőhelyén található a sírja. Az apátsági templomban megvizsgálták a helyeket, ahol királyi sírok lehetnének, de nem találtak királyi sírra utaló jeleket. Vizi Márta sok szekszárdi előadásán, illetve a feltárások során és után neki feltett, gyakori kérdésre – „*És mi újság a Béla téren?*” – a régész a következőt szokta válaszolni: „*A szekszárdiak számára az nagyon fontos, hogy királyunk Szekszárdon van eltemetve.*”³⁹ E városban él e legenda, s élni is fog mindörökké...

(A szekszárdi Garay János Gimnázium tanulóinak munkája, felkészítő tanár: dr. Gesztesi Enikő.)

Gujás Enikő–Szilágyi Boglárka–Vecsei Vivien

Kisiratosi mondák

Szülőfalum, Kisiratos egy tiszta, szép, hagyományaihoz mélyen ragaszkodó határ menti település a romániai Arad megyében, ahol jelenleg is a lakosság 96%-a magyar. Számomra nagyon kedves ez a hely, központjában az 1880-ban épült római katolikus templommal, az iskolával, amelynek falai közt ismerkedtem az írás-olvasás tudományával és megtanultam szeretni a falusi embert, szorgos hétköznapjaival, küzdelmeivel, örömeivel, találékonyágával. Impozáns művelődési házának színpada pedig első sikerélményeimet juttatja eszembe. Itt élnek szüleim, nagyszüleim és itt éltek családom ősei is. Kovács Ferenc monográfiájában a Szeged környékéről betelepült Almási, Faragó, Gál, Német, Torma,

³¹ Uo. 409.

³² Kozák Károly: A szekszárdi bencés apátság feltárása I. A Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. Szekszárd, 1970. 172.

³³ Vizi Márta i. m. 410.

³⁴ „S” végű hajkarikák, fonott gyűrű.

³⁵ Vizi Márta i. m. 414.

³⁶ Bertényi Iván i. m. 25.

³⁷ Biczó Piroska i. m. 19.

³⁸ A XV. században épülhetett a szekszárdi vár. Vizi Márta: Szekszárdi Vasárnap. 2013. április 7. 7.

³⁹ Vizi Márta tárlatvezetése. Vármegyeháza. Szekszárd, 2016.10.26.

Tóth családok közt említi a Godó nevet is, amely név már szerepel az 1838–39-es dicális összeírásban is.¹

Szüleimmel, nagyszüleimmel sokat beszélgetünk a családban az elmúlt időkről, régi képek segítségével idézzük a múltat. A történeteket hallgatva értem meg, miért ragaszkodik Kisiratos közössége történelméhez, hagyományaihoz, ünnepeihez, dalaihoz, táncaihoz, amit néptáncosként magam is fontosnak tartok. Történelmével először a tájházban ismerkedtem meg. A kis múzeum épülete vertfalú ház, ahol a tárgyak legnagyobb része néhai Kása Antal szorgalmas gyűjtésének köszönhető.

Termékeny táj lévén, az ember korán megtelepedett itt, erre bizonyíték a Kisiratoson 1960-ban feltárt bronzkori sír.² Az Árpád-házi királyok alatt Iratos környéke már aránylag népes vidék volt, amit Anonymus krónikája, s a Gellért-legenda mellett a korai helynevek is igazolnak.³ Az Iratos helynév eredete vitatott: az *íras*, *íratás* vagy talán az *irtás* szóból származtatható. Először 1437-ben említi megbízható írásos emlék mint a Hercegh család birtokát. 1454-ben Hunyadi János birtoka, amelyet Hunyadi Mátyás örökölt. A király a Szerbiából menekült Jaksics Istvánnak és Demeternek adományozta. Ez utóbbi fiai elfoglaltak özvegy Dóczy Imréné Vizes falujának határában egy darabot,⁴ amit egy monda is őriz. A Jaksicsok után a Forgáchok tulajdonába került. 1552-ben, amikor Aradot elfoglalta a török, Iratos a maga 113 családjával a megye negyedik legnépesebb települése volt. A hosszas török-ellenes harcok miatt a XVII. században elnéptelenedik, s 1722-ben a Habsburg-uralom idején készült összeírásokban már mint pusztát említik.⁵ Kamarai birtokként a XIX. század első évtizedeiben telepítések színhelyévé válik. A telepítő nagybirtokos, vagy a kamara szerződésben kötötte ki a szerződő felek kötelezettségeit, amelyet rendszeresen megújítottak. Kisiratoson 1818-ban történt az első dohánykertészek telepítése, akik néhány kivételtől eltekintve magyarok voltak. Az 1828-as összeírás szerint Kisiratosot 106 házas és 19 házatlan zsellércsalád lakta.⁶ Az eredeti telepítési szerződés nem maradt ugyan fenn, de a kisiratosi római katolikus parókia *Historia Domus*ának melléklete őrzi az 1843. február 18-án felújított szerződést, amely néhai Szalbek György özvegye, született Török Zsófia mint Kisiratos pusztának örökös birtokosa és a megtelepedett dohánytermesztő kertészek között kötöttet.⁷ A dohánytermesztés fontosságát bizonyítja, hogy a falu pecsétjében már a kezdetektől megjelent a dohánylevél.

A kisiratosi római katolikus templom

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején egységes közösséggé vált, saját jegyzővel, bíróval, esküdtekkel. A jobbágyrendszer felszámolása után a szerződéses jobbágy és zsellér lakosság a telkek és földek szabad tulajdonosa lett. A XIX. és XX. század fordulóján Kisiratos szépen fejlődő nagyközség, amelynek határában egyetlen jelentős nagybirtok létezett, a Jakabffy Béláé, amely 561 kataszteri holdból állt. 1920-ban Kisiratos a román állam részévé vált, neve Dorobanți lett, melynek jelentése *darabont, azaz gyalogos katona*.

A hatalmváltás sok változást hozott a település életében, ám Kisiratos mindmáig megmaradt egy földjéhez, házaihoz, anyanyelvéhez, szokásaihoz hűen ragaszkodó községnek, amely tiszteli a történelmét, hagyományait és a múltat

¹ Dr. Kovách Géza: Kisiratos. Történelmi áttekintés. Alma Mater Alapítvány, Arad, 2004. 65.

² Uo. 8.

³ Uo. 9.

⁴ Uo. 12.

⁵ Ilona János: Kisiratos Polgármesteri Hivatala. 2005. 8.

⁶ Uo. 8.

⁷ Dr. Kovách Géza i.m. 59.

alapozva alakítja a jövőt. Ebből a szívében őrzött hagyományból gyűjtött össze egy füzért Kovács Ferenc az 1950-es években, aki a kisiratosi iskola tanáraként diákjai segítségével jegyezte le a kisiratosi népköltési termékeket, lakodalmi verseket, dalokat, szólásokat, találós kérdéseket, meséket. Munkája *Iratosi kertek alatt – Kisiratosi népköltészet* címmel jelent meg 1958-ban. A könyv megjelenése után Kovács Ferencet a tanügyből eltanácsolták, de a gyűjtési munkát nem hagyta abba, Aradon folytatta a város külső negyedeiben.⁸ Kéziratos művének legizgalmasabb része az aradi–kisiratosi mondatár, amelybe belefoglalta mindazt, ami az *Iratosi kertek alatt* című kötetéből kimaradt. A kézirat mondái között szerepelnek történeti mondák, betyár, eredetmagyarázó, helyi mondák, s a falura igen jellemző kincsmondák. A kisiratosi mondamondók, akiknek nevét szintén tartalmazza a kézirat, fiatalok és öregek egyaránt, a legfiatalabb köztük az akkor 18 éves Antal Mihály, a legidősebb pedig a 90 éves Barják Károly. A kisiratosiak által mesélt történelmi monda, az Attila temetkezési helyéről szóló és a Csanád vezér győzelmét bemutató közismert, ám a mohácsi vésztől szóló mondat és a helyi mondatok csak kevesen hallották. Ezek között említeném az iratosi oltárképről terjedt történetet is. Külön kiemelném a hiedelemmondákat, amelyekben valós személyek szellemek járásáról mesélnek, és a kincsmondákat, amelyeket a gyűjtés pillanatában a falu szinte minden lakója ismert. Ezekről a történetekről és keletkezésük módjáról szeretnék bővebben is szólni. A Szent Miklós fából faragott képének kiadásáról szóló monda alapjául szolgáló históriát Borovszky Samu Csanád vármegyéről szóló monográfiája nyomán a falu író és műfordító plébánosától, Hodács Ágostontól hallották a kisiratosiak. Valószínű, hogy a kisiratosiakhoz nem kapcsolható mondák elterjedése is neki tulajdonítható. Az ismert, Attila temetkezési helyéről szóló mondaról és a Csanád vitéz győzelmét elbeszélő közismertségük miatt nem szólnék bővebben. A mohácsi vésztől viszont az akkor 75 esztendő Csonka Jánostól a következő történet hangozott el:

„Nagyon régen volt, hogy a törökök nagy sereggel jöttek Magyarország ellen. Az egész országból mindenhonnan verbuválták a harcra képes embereket, oszt mentek a Dunának túlsó felire. Iratosról is ment vagy 6 lovas, meg 88 jobbágy. Ezeket a földesúr veres hajú unokatestvére vezette a háborúba. Volt nagy sírás, amikor a falu fiataljai elmentek, mert mindenki tudta, hogy nagy harcba indulnak. Így is lett. Elől lovagolt a vörös hajú, utána 5 nemes, aztán meg gyalog a nyolcvannyalc pór. Ahogy elmentek, úgy

A kisiratosi tájház

⁸ Sarusi Mihály: Népköltés a város peremén. In Kovács Ferenc: Aradvégi mondák. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 1995. 7.

nem jött vissza csak két pór, ott pusztultak mind, merthogy a török meg túlerőben volt, oszt lemészárolta az egész hadat Mohácsnál. Mikor a két pór hazagyűtt, oszt elmondta a nagy pusztítás hírét, az egész faluban sírás-rívás volt heteken keresztül. Ráborult a gyász Iratosra, merthogy minden deli legénye oda volt a falunak.”⁹

Érdekes mondát mesélt el az akkor 50 éves Magyar János az iratosi templom oltárképéről, amelyben valós események és csodás elemek is fellelhetők. A monda röviden arról szól, hogy a török által kért nagyon sok pénzt a falu bírása nem tudta kifizetni, ezért egy csapat török rontott a falura és lerombolt mindent. Elpusztult a templom is, csak egy képet tudott Bali Balázs éjszaka megmenteni, azt, amelyet előző nap a törökök nem tudtak elvinni, mert kocsijuk nem indult meg vele, bár abba hat lovat is fogtak. A képet Bali Balázs családja apáról fiúra adta, s azzal hunyta le a szemét mindegyik, hogyha a törököt már kiűzték és a falu ismét megépül, a képet vissza kell vinni a helyére. Az Úr 1836. esztendejében Szalbek Zsófia nagyszony nagy pénzt adott a jobbágyoknak, hogy azon templomot építsenek. Amikor felépült, Bali Ferenc elhozta a képet a helyére. Azóta itt volt a kép, amely Szűz Máriát meg a gyermek Jézust írta meg örök dicsőségül annak, „*hogy az Úr Jézus csodát tett, oszt nem hagyta, hogy a hitetlenek elvigyék a képet*” – állította a mesélő.¹⁰

A 20 éves Korpa János történetéből, amelynek címe: *Az öreg ember jóslata* egy történelmi esemény megjövendölése ismerhető meg. Íme a történet, ahogyan azt a gyűjtő hallotta: „*Amikor még tatán gyerekek volt, a kürtösi határba ment még két gyerekkel, vitte az ételt a vasúttöltésnél dolgozó apjának. Ahogy így mentek hárman, hát elébük tűnt egy ősz öregember. A két kisebbik gyerek elszaladt, csak ő egyedül maradt ott, mert ő nem félt. Az ősz öreg ember mutatott tatámnak három nagy lyukat a gyepon, oszt mondtá neki, hogy nyúljon bele ebbe a három lyukba. Tatám belenyúlt előbb az egyikbe. Ahogy beletette a kezét, hát abban a lyukban, mindjárt érezte, hogy abban zab van. Kihúzta a kezét, oszt a marka tele volt gyönyörű sárga zabbal. Azután belenyúlt a másik lyukba. Ahogy beletette a kezét, hát mindjárt érezte, hogy az csak búza lehet. Kihúzta a markát, hát gyönyörű acélos búza volt abban. Akkor belenyúlt tatám a harmadik lyukba. Ahogy beletette a kezét, valami sikamlós, nyálkás, folyékonyat érzett abban. Kihúzta a markát, hát csupa vér volt a keze. Akkor az öregember megszólalt: A három lyuk három évet jelent. Az első évben zabból lesz jó termés, a második évben búzából olyan termés lesz mint amelyet még nem is láttak, de a harmadik évben annyi vér fog folyni, hogy nagyon... Így is lett. Mert hogy ez 1846-ban volt. Abban az évben jó volt a zab, a rákövetkezőben a búza, de negyvennyolcban kirtört a forradalom, oszt annyi vér folyt, hogy nagyon.”¹¹*

Sarusi Mihály kisiratosi származású író, az iratosi néptörténet kiváló ismerője szerint a monda helyszíne valahol Almásy-Iratos táján lehetett, ott, ahol a valóban nagyon véres 1848-ban látta meg a napvilágot a falurajzíró később időjössá vált dédapja.¹²

A 20 éves Andó Etelka „igaznak” tartott története nagyapja fiatalkori találkozását örökíti meg az elátkozott vörös arcú emberrel. Történetében egy öreg boszorkány nagyon megharagudott egy emberre, és elátkozta őt. Az átok úgy szólt, hogy az embernek olyan pirosan égjen a teste, mint a sült hús. A legények, akik Iratosról át szoktak menni Nagyiratosra a bálba, gyakran találkoztak ezzel a vörös emberrel, akitől nagyon féltek. Volt azonban a legények között egy, aki igen merész volt. Egy alkalommal ő is nagyon megjegyti a vörös embertől és ijedtében felkapott egy botot és azzal akart az emberre ütni. Az ütés azonban visszaesett rája. Az embernek viszont elmúlt a vörös színe és így szólt a legényhez: „*Köszönöm, fiam, hogy megszabadítottál a varázslattól, mert úgy voltam elátkozva, hogy amíg valaki rám nem üt, addig viseljem a bélyeget.*”¹³

Külön kell szólni Kisiratos „kincsmonda kincséről”. A 16 kincsmonda miatt a falut méltán nevezhetjük „kincses Iratosnak” is. A mai kisiratosi embereket elgondolkoztatja a kérdés: mi ihlette Kisiratos akkori népét e sok kincsmonda teremtésére. A kérdésre Sarusi Mihály tollából a következő magyarázatot olvashatjuk: „*Kisiratos nyugati határában, a falu szélétől pár száz méterre emelkedik a Schneider és Szöllős halom... A Nagyiratosra, Szentpálra a két Várjásra, Aradra vagy más délre és nyugatra lévő helyekre igyekvő kisiratosiak e két domb között kocsiútiak, gyalogoltak el... A koránkelő, esti szürkületben hazasiető iratosi ember félelem keltette gyakori képzelgése is hozzájárulhatott az e halmok ihlette költé-*

⁹ Kovács Ferenc i. m. 24.

¹⁰ Uo. 24.

¹¹ Uo. 32.

¹² Sarusi Mihály: Iratosi néptörténetünk, www.kortarsonline.hu 2014/11 arch-iratos 25383

¹³ Kovács Ferenc i. m. 31.

szethez. *A két domb körüli sejtelmes homályban eligazodás vágya mellett a kincskereső szenvedély is ott munkálkodik e mesés történetekben.*¹⁴ Íme izelítőnek három rövid történet.

A 75 esztendőös Csonka János azt mesélte, hogy volt egy asszony, aki a kisiratosi gyepen ment át Arad felé. Az éjszaka nagyon sötét volt, nem látott semmit, csak azt, hogy valaki megy előtte lámpával. Sietett utána, de az is sietett, hogy ne érje utol. Sokáig ment, s már hajnalodott, amikor meglátta, hogy még mindig azon a helyen van, s a lámpa körülcsalogatta őt a dombon.¹⁵

A 20 éves Tapasztó János Nyúlki Jani tatájának esetét monta el, akinek minden éjjel megjelent egy öregember. Az öreg elmondta, hogy neki kell őriznie a halmot, amelyben egy láda arany van és felkérte Nyúlki Jani tatáját, hogy ássa ki a kincset. Ennek föltétele, hogy ásás közben semmi rosszra nem szabad gondolni, hanem folytonosan imádkozni kell, mert másképpen eltűnik a láda arany. Arra is vigyázni kell, hogy közben lát majd oroszlánt, farkast, akasztófát, de ez csak látomás lesz. Nyúlki Jani tatája ki is ment néhány falubelijével, ám amikor ásás közben a ládába ütköztek, jöttek a látomások, amelyektől megijedtek és a ládát otthagyták kinccestől.¹⁶

A legnagyobb veszély azonban abban a kincsmondában rejlik, amelyet a 70 esztendőös Bába János mesélt, ekképpen: *„A dombon belül egy kocsmá van, oszt innen mennek éjszakánként a föld színére a lámpással, didergő lány alakjában, öregember alakjában meg öregasszony alakjában. Másik alkalommal megint megjelent az öreg, oszt azt mondta, hogy sokan menjenek ki a dombhoz, állják körül, fogják meg a kezüket, oszt úgy imádkozzanak. El is mentek sokan, oszt úgy csináltak, ahogy az öreg ember mondta. Egyszerre megjelent a láda tele arannyal, oszt mellette megjelent egy koporsó is. Az öreg megmondta nekik, hogy abba bele kell feküdni, oszt háromszor megfordítani, akkor el lehet vinni a láda aranyat. Ezt senki sem merete megtenni, oszt ezért eltűnt a koporsó is meg a láda arany is.*”¹⁷

A kincsmondák aranyát természetesen nem találták meg Kisiratoson, de világossá vált, hogy kincsekhez nem csodák folytán lehet jutni, s az ember legnagyobb kincse, amit őrizni kell nem is az arany, hanem a természet és az ember által létrehozott értékek.

Mondák után kutatva magam is érdeklődtem szülőfalumban. Újabb mondákat senki sem tudott mesélni, viszont így közelebről megismertem az itt élő emberek szokásait, népköltészetét, amelyek ma is úgy élnek tovább az emberek tudatában és szívében, miként a már alig fellelhető *Iratosi kertek alatt* című kötetben Kovács Ferenc összegyűjtötte ezeket. Csodálattal hallgattam a lakodalmi étek beköszöntőjéből áradó humort, a találós kérdések szellemességét és a közmondások igazságait. Kincskereséssel a kisiratosiak ma már nem foglalkoznak, inkább az *„Egy szántás egy kinyér, három szántás három kinyér”* közmondásunk szellemében nap mint nap szorgalmasan teszik dolgukat, és építenek maguknak gazdag tapasztalataikra alapozva becsületes munkával egy valódi anyagi és szellemi értékekben gazdag Kisiratosot.

Godó Ákos

Hírek

Címerbizottság alakult. 2016 szeptemberében megtartotta alakuló ülését a Nemzeti Címer Bizottság az Országgházban. A Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes vezetésével és heraldikai szakértők – Bertényi Iván és Pandula Attila professzorok – részvételével működő testület feladata, hogy segítse a helyi és nemzetiségi önkormányzatok jelképeinek szakszerű megalkotását. A bizottság évente legalább négy alkalommal vizsgálja az elé terjesztett önkormányzati címertervezeteket. Szükség esetén ajánlásokat, javaslatokat fogalmaz meg, valamint segítséget nyújt a heraldikai szabályoknak megfelelő jelképek megalkotása érdekében. (MTI)

¹⁴ Sarusi Mihály: Kincses Iratos. In Kovács Ferenc: Aradvégi mondák i. m. 8.

¹⁵ Kovács Ferenc i. m. 39.

¹⁶ Uo. 36.

¹⁷ Uo. 38.

KRÓNIKA

A kristályok kristálya

Az Év Ásványa, 2017: a kvarc

A Magyarhoni Földtani Társulat 2015 őszén indította útnak a *Gyűjthető múlt* program keretében *Az Év Ásványa és Az Év Ősmaradványa* választást, amelynek első győztes ásványával, a gránáttal 2016-ban ismerkedhettek meg az érdeklődők, köztük a *Honismeret* olvasói is a tavalyi második számban. Az idén a *Kezében a múlt – Az Év Ásványa és Az Év Ősmaradványa* címmel meghirdetett választás győztes ásványa a *kvarc* lett, megelőzve az azurit–malachit párost és a gipszet.

A kvarc neve csaknem mindenki fülében ismerősnek cseng, leginkább a kvarcórák elterjedtsége okán, vagy talán azért is, mert azon kevés ásvány közé tartozik, amelyről a közoktatásban is hallani lehet. Megeshet persze, hogy az ezoterikus hiedelmek szereplőjeként, a „kristálygyógyászat” révén ismerik. A kvarc számos egyéb formában is felbukkanhat hétköznapjainkban, de egy biztos: a hintőporban lévő talk és az ételünkbe tett kósó mellett az az ásvány, mellyel korai gyermekkorunkban közvetlenül találkozunk, amikor homokozunk vagy a sétatutak gyöngykvicsával játszunk.

De végül is mi a kvarc? Miért érdemelte ki a kristályok kristálya címet?

A kvarc a földkéreg egyik leggyakoribb ásványa, olyan természetes eredetű szilícium-dioxid (SiO_2) összetételű vegyület, amelyet háromszöges (trigonális) szimmetria jellemez. Egyéb azonos összetételű ásványok is léteznek (például a tridimit és a cristobalit), de azokban az atomok elrendeződése eltérő, vagyis más a kristályszerkezetük, és ennek köszönhetően a tulajdonságai is mások.

A hazánkban is sokfelé gyűjthető kvarc minden főbb kőzettípusban megjelenik, a képződési körülményektől függően igen változatos formában. Lehet jól kristályos vagy mikrokristályos (kalcedonfélék). Leggyakrabban kőzetalkotó ásványként találkozhatunk vele. A kvarc a savanyú magmás kőzetek (gránit, riolit és tufája), a homokkövek és az ezek átalakulásával létrejövő metamorf kőzetek (gneisz, kvarcit), majd a mechanikai és vegyi ellenálló képességének köszönhetően az e kőzetek mállása során keletkező laza törmelékek (homok, kavics) fő alkotója. Gyakran üregekben, hasadékokban fenn-nőve (a pegmatitos és a teléres kvarc) szemet gyönyörködtető kristálycsoportokat alkot, máskor a hasadékokat teljesen kitöltő tömött erekben jelenik meg. Mikrokristályos változataiban – gyakran zárványoktól rendkívül élénk színűre festett – gömbös-vesés, réteges bevonatként mutatkozik.

A csillogó kristálylapokkal határolt, szintelen, víztiszta kvarcot *hegyikristálynak* is nevezik.

Az ógörögöknek köszönhető kristály elnevezés sokáig kizárólag az örökké fagyott jégnek hitt hegyikristályt illette (krüsztallosz = jég). A kristály szót a nyelvújítás során jegecre magyarították, így például Tóth Mike *Magyarország ásványai* című kötetében (1882) a hegyikristály „*hegyjegecz*”-ként szerepel. A szó csak a kiveszőfélben lévő *kijegecsedik* igében maradt fenn.

A kristály szó összetételei nyelvünkben gyakran a hegyikristályhoz kapcsolódó eredeti asszociációkat őrzik, mint a zárványmentességére, átlátszóságára utaló *kristálytisza* szavunk, vagy a hegyikristály lapjainak csillogását felidéző *kristályüveg* elnevezés. Maga a kristály szó azonban általánosabb értelmet nyert. Kristálynak nevezük azokat az akár természetes eredetű, akár mesterségesen létrehozott szilárd anyagokat, amelyek rendezett belső szerkezetűek, azaz alkotóelemeik (atomok, ionok, molekulák) a tér mindhárom irányában szabályos, ismétlődő sorrendben elhelyezkedve térrácsot alkotnak. Ez a belső rend, a kristályszerkezet határozza meg a kristályos anyag különböző fizikai és kémiai tulajdonságait. Szabad növekedésük esetén a kristályok síklapokkal határolt mértani testek formájában jelennek meg.

A természetes kristályok, ásványok iparilag hasznosítható tulajdonságainak felismerése és kiaknázásuk igénye vezetett a szabályozható körülmények között mesterségesen létrehozható, az ásvánnyal szerkezetileg és kémiaiilag is megegyező szintetikus kristályok előállításához.

Az öngyújtókban és a kvarcórákban is nagy tisztaságú szintetikus kvarckristályokból vágott szeleteket találunk, amelyeknek piezoelektromos tulajdonságát hasznosítják.

A kristályokról mondtak fényében viszont a kristályüveg elnevezés kicsit megtévesztő, hiszen kizudott, hogy az üvegek a gyors lehűlés miatt nem tudnak jól kikristályosodni, rendezett belső szerkezet nem alakul ki bennük, amorfak, csillogó lapjaikat mesterségesen csiszolták.

De térjünk vissza a *kristályok kristályához*, a kvarchoz! A hegyikristályok – elnevezésükhöz híven – talán legismertebb példányai az Alpokból származnak, ám a hazai gyűjtőknek sem kell szomorkodniuk, mert remek darabok kerülnek elő Telkibánya környékéről és a Mátrából is. A hegyikristály eredeti formájában vagy megcsiszolva is kedvelt drágakő. Keménysége, nehéz megmunkálhatósága ellenére különféle használati és dísz tárgyakat is faragtak belőle. A X. századi Egyiptomban, a Fátimida kalifátus idején készülhetett az a metszett hegyikristálygömb, amely koronázási jogarunk feje. Ennek vésete három oroszslánszerű állatot ábrázol. A szépen csillogó, víztiszta, átlátszó hegyikristály egyik különleges megjelenési formája a mindkét végén kristálylapokban végződő, zömök, izometrikus megjelenésű, a gyémántra emlékeztető kristály, melyet régen annak is hittek, sőt, utánozták is vele. Így születettek az afféle, a lelőhelyre utaló elnevezések, mint a herkimeri (USA), bristoli (Nagy-Britannia), schaumbergi (Németország), mirabeau-i (Franciaország) vagy himalájai (Pakisztán, Kína) gyémánt. Így kapta a lelőhelyéről a nevét a *máramarosi gyémánt* is. Elsőként Fridvaldszky (1767) említi: „*Erdély határai közelében, kiváltképpen Máramarosban igen közönségesek a gyémántok, melyek némely keleti-eknél nem alábbvalóak, a cseh gyémántoknál [a cseh gyémánt is kvarc] azonban általában keményebbek, az itteni földjeiket művelő parasztok, amikor a lehulló esők feltárják őket és a Nap sugaraiban szépen csillognak, bőségesen gyűjtik őket.*” Born Ignác is írt róla 1774-ben: „*A csillámos agyagpalában ülnek azok a szép átlátszó, nyolcsúcú, timsóalakú [a mesterséges timsó-kristályhoz hasonlító] kvarc-kristályok, melyeket az esővíz kimos, kis patakokba visz, és onnan máramarosi kő néven gyűjtik.*” Tóth Mike (1882) több lelőhelyről is megemlíti, Ökörmezőn „*előfordul pedig nagyobbára bennöve azon Calcitban, mely a kárpáti homokkő repedéseit betölti; de előfordul üregekben is bizonyos graphite-meggel, melyben e gyémántok elhelyezvék.*” Ugyanígyen átlátszó, víztiszta vagy kissé szürkésbarna színű, zömök, dipiramisos kvarcot találtak a komlói kőszételepek meddőjének repedéseiben a hazai ásványgyűjtők, melyet *mecseki* vagy *komlói gyémánt*nak is neveznek.

E cikk keretében a kvarcra jellemző változatosságnak épp csak egy töredékét tudtam bemutatni. Kedvesemnek szántam, remélve, hogy ráirányítja a Kedves Olvasó figyelmét a 2017-es Év Ásványának megismertetését célzó programjainkra, s egyiknek-másiknak olvasóink talán résztvevői is lesznek. Ismeretterjesztő cikkek, előadások, kiállítások, interaktív foglalkozások, játékok, fotók, lelőhelyek bemutatása, kirándulások, pályázatok segítenek majd abban, hogy az érdeklődők jobban megismerhessék az ásványok gyönyörködtető világát, különleges tulajdonságaiknak köszönhető hasznosíthatóságukat és bepillantassanak a földtudományok rejtelmeibe. Kövessen bennünket, vegyen részt a programjainkon, ismerkedjen meg a kvarccal, a kristályok kristályával!

Honlap: evasvanya.hu, facebook oldal: Év ásványa, email cím: evasvanya@gmail.com

Jánosi Melinda

Az Év Ásványi Nyersanyaga, 2017: a zeolit

A Magyarhoni Földtani Társulat már második évben hirdette meg *Az Év Ásványi Nyersanyaga* internetes szavazást. Az elsősorban ismeretterjesztő és figyelemfelkeltő indítatású véleménynyilvánításban igen sokan részt vettek, köztük szakemberek, műkedvelők és egyszerű érdeklődők egyaránt. Az elmúlt évben is csakúgy, mint a mostani szavazáson, egy Magyarországon jelentős mennyiségben előforduló, az elmúlt évtizedekben földtanilag megkutatott, majd bányászatilag is termelésbe vont értékes és sokoldalúan használható ásványi nyersanyag, nevezetesen a *zeolit* nyerte meg a versenyt három másik vetélytársa előtt. A szavazás eredménye is igazolta, hogy a játékban részt vevők, képzettségükre tekintet nélkül, jól mérték fel az esélyes nyersanyag jelentőségét, a magyar nemzetgazdaságban betöltött és még inkább várható szerepét illetően.

Mi is az a zeolit? Egy meghatározott kémiai összetételű, kristályszerkezetű és víztartalmú természetes ásványcsoport neve. Alkotóelemeiket tekintve Na, K, Ca, Mg kationokból és SiO₄, valamint AlO₄ tetraéder formájú molekulákból álló alumoszilikátok, amelyeknek speciális csöves kristályszerkezetében adszorpciósan kötött víz van (pl. nátroilit Na₂Al₂Si₃O₁₀·2H₂O). Ez utóbbinak köszönheti azt a tulajdonságát, hogy hevítésre mintegy forni kezd, aminek nevét is köszönheti az ásványcsoport. A XVIII.

században egy svéd mineralógus, A. T. Cronstedt adta a görög zeo = forr és lithos = kő szóösszetételéből a zeolit nevet.

Több mint 40 féle természetes zeolitásvány ismert. Fizikai és mechanikai jellemzőik a nagy porozitás, kis sűrűség, nagy fajlagos felület, termális duzzadó- (expandálási) képesség. A többféle zeolitkristályt a kristálylapjaik formája alapján csoportosítják (kockás, lemezes, rostos), amelyek eltérő víztartalmuk és negatív töltésük miatt a pozitív kationokat, különböző molekulákat szilárd, folyékony és légnemű közegben megkötik, illetve leadását lehetővé teszik. A dehidratált zeolit kristályvízből, vagy páradús környezetből vizet vagy a vízzel ekvivalens mennyiségű folyadékot (sav, lúg), vagy mobilis elemeket, köztük egészségre káros nehézfémeket (pl.: Zn, Cu, Fe, Mn, Hg, Pb, As, Cr) vagy gázokat (CO₂, H₂S, CH₄, stb.) képes utólag felvenni. Ez a tulajdonságuk meghatározza széles körű gyakorlati felhasználhatóságukat is, amelyeket a különböző méretű ionok, molekulák cserélhetősége teszi különlegessé. Dehidratáció után súlyuk 55%-nak megfelelő vízmennyiséget képesek felszívni, melyet lassan fokozatosan le is tudnak adni. A zeolitok gyakorlati felhasználhatóságát nagyban befolyásolja az ammónia (NH₄) adszorpciók képessége, amely az ipari vagy mezőgazdasági célú, tömeges, mikro méretű zeolitásványokból álló közetek fizikai tulajdonságainál külön fel szoktak tüntetni. A különböző összetételű és megjelenési formájú zeolitkristályokat megtestesítő ásványfajoknak csak egy részét alkotják az akár több centiméterre is megnövő, igen tetszetős és esztétikai élményt is nyújtó változatok (pl. chabazit, stilbit stb.). Az iparilag is felhasználható többség mikro méretű zeolit, és csak műszeres segítséggel (röntgen, elektronmikroszkóp, mikroszonda stb.) vizsgálható.

A zeolitok kiváló fizikai és kémiai tulajdonságait, elsősorban a kristályrácsuk szerkezetéből fakadó, adszorpciók és molekulaszűrő képességeit az ipar már évtizedekkel ezelőtt szintetikus zeolitok előállításával is kamatoztatta, elérve ezzel speciális célokra tervezett és adott rácsméretekkel rendelkező kristályok gyártását.

A zeolitsorozat egyik kristályos tagja, a nátrólit

gi szabályait betartjuk. Ugyanakkor ezek a lelőhelyek csekély mennyiségű zeolitot tartalmaznak, így nem jelentenek értéket az ipari felhasználás oldaláról, nagy tömegű zeolitos közetek elsősorban a Kárpát-medence keleti fiatal vulkáni övezetében, ezen belül Északkelet-Magyarországon, a Tokaji-hegységben vannak. Nemzetközi kitekintésben, világméretben a fiatal harmadkori (miocén) mediterrán és a cirkumpacifikus vulkanikus szerkezeti övek riolitos-riodácitos piroklasztitjai között mindenütt ismeretek tömeges zeolitos közetek.

Nagy SiO₂- és alkáliatartalmú riolitos-riodácitos tufákban, elsősorban vulkáni üveg hamuból devitrifikációval (üvegtelenedéssel), vagy hidrotermális átalakulással közetté vált üledékekben a tufaközetekből mikro méretű, tömeges, természetes zeolitos közetek, azaz zeolitos tufák képződtek. Felismerték, hogy a rómaiak által – az ókorban – a trasz tufákból előállított és víz alatt is kiváló kötésű cementek tartóssága, aktív adszorpciók tulajdonsága is a tufákban lévő tömeges, mikrokristályos zeolitotartalomtól származik. Ezek a természetes eredetű, mikro méretű tömeges zeolitok főleg a nagy hőmérsékletű vulkáni tufaárak (ignimbritek) nyitott hidrológiai rendszerében és/vagy alkáli tavi üledékes környezetében a tufa-tufit üvegtörmelékei, üvegszilánkjai, horzsakövei átalakulásából képződtek. Ásványtanilag ezeket a zeolitos közeteket a chabazit, klinoptilolit, erionit, mordenit és phillipsit kristályok sűrű szövődéke alkotja, amelyek mennyisége az átalakult kőzet 50-80 %-át is elérheti.

A zeolitásványok és zeolitotartalmú közetek, elsősorban savanyú vulkáni tufák vizsgálatával már az 1950-es évektől kezdve több magyar kutató foglalkozott (Mándy T., Nemezc E., Varjú Gy., Pap J., Mátyás E., Zelenka T. és mások), megalapozva ennek az értékes és sokoldalú ásványi nyersanyagnak az ipari és mezőgazdasági felhasználását.

Magyarországon az ásványgyűjtők legnagyobb öröme a dunabogdányi Csódi-hegyen andezit üregeiben, a Balaton-felvidéki bazaltvulkánok lávaközetek repedéseiben és hólyagaiban nyomokban igen szép fennőtt zeolitkristályokat lehet találni és gyűjteni, amennyiben a kőfejtő vagy feltárás természetvédelmi és munkabiztonsági

Mire használhatók a zeolitartalmú kőzetek? Statisztikai adatok alapján az elmúlt évben a világ természetes zeolittermelése meghaladta a 3 millió tonnát. Ez is mutatja, hogy az iparnak, a mezőgazdaságnak és a környezetvédelemnek egyre több zeolitra van szüksége. A magyar termelési adatok messze elmaradnak a lehetőségektől, hiszen a százmillió tonnás földtani készleteink ellenére a jelenlegi termelés hazánkban két-három ezzel foglalkozó vállalkozás részéről csupán cca. 20 ezer tonna évenként. A több évtizede ismert és többcélú hasznosításra ajánlott zeolitos riolittufakincsünket sokkal jobban ki kellene használni sokrétűsége és viszonylagosan olcsó előállítási költségei okán is. Vegyük sorra a legfontosabb területeket!

Az iparban ion- és molekulaszűrésre zeolitos tölteteket alkalmaznak különböző berendezésekben.

Radioaktív gázok adszorpciós megkötésére. A csernobili szarkofágot 80 000 tonna tört szeklencei (Kárpátalja) zeolittal töltötték fel a sugárzás Cs-137 radioaktív izotópjának adszorbeálására.

Az élelmiszeriparban folyadékok szűrésére.

Ivóvizeknél a zeolit ioncserélő képességének köszönhetően a víz keménységét csökkenti.

Környezetvédelemben szennyvíztisztításra, uszodavízforogató-berendezésben szűrésre, halastavak és kerti tavak vízének ammóniamentesítésére, tisztántartására.

Télen az utak csúszásmentesítésére, jégmentesítésére használnak zeolitos tufaőrleményeket.

Talán az egyik legnagyobb felhasználási terület a mezőgazdaság, ahol állattakarmányozáshoz, hígtrágyatelepek szagtalanításához hasznos segédanyag, talajjavításhoz vízháztartás javító tulajdonsága és nyomelemtartalmánál fogva elsőrendű adalékanyag.

A háztartásokban macskaalomként, hűtőszekrény szagtalanítóként hasznosítható.

Humán és kozmetikai célokra is ismertek hatáságilag engedélyezett, bevált termékei.

A természeteszeolit-tartalmú kőzetek környezettudatos bányászata, feldolgozása és a nemzetgazdaság széles rétegeiben való hasznosítása ismét jó példa arra, hogy nem mondhatunk le a földkéreg kincseiről, mert ezzel is életminőségünket jobbjítjuk.

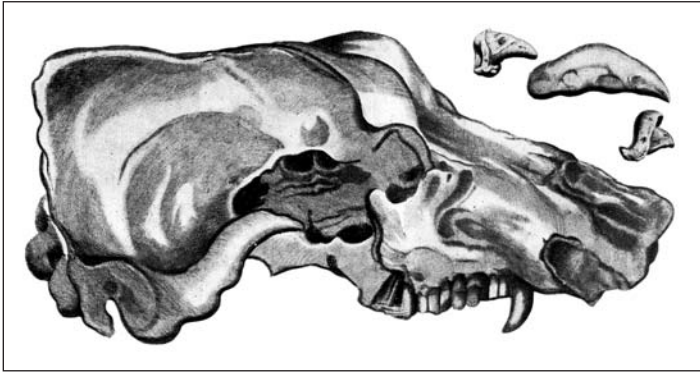
Baksa Csaba

Az Év Ősmaradványa, 2017: a barlangi medve

Számos országnak van évenként megválasztott növénye és állata, amely gyakran egyedisége vagy éppen gyakorisága és népszerűsége miatt kerül a figyelem középpontjába. Magyarországon nagyobb múlttal rendelkezik többek közt Az Év Madara program, de számos olyan új kezdeménnyel is találkozhatunk, mint a címben szereplő *Az Év Ősmaradványa*. Utóbbit a Magyarhoni Földtani Társulat indította útjára 2015 őszén, így tavaly immár második alkalommal választhatta ki a közönség három jelölt közül a legszimpatikusabbat. A szavazásból közel háromezer beérkezett vélemény alapján a jégkorszak egyik emblemikus képviselője, a *barlangi medve* (vagy tudományos nevén az *Ursus spelaeus*) került ki győztesen.

Talán sokan tudják, hogy a középkori és a kora újkori Európában gyakoriak voltak a sárkányokról szóló mendemondák és híradások. Kevesebben vannak azonban tisztában azzal, hogy részben barlangi medvék csontmaradványai szolgálták e történetek alapját. Nem is olyan meglepő, hogy ezeket a mai észak-amerikai grizzlynél (*Ursus arctos horribilis*) is nagyobb állattól származó, hatalmas szemfogakkal és karmokkal rendelkező fossziliákat a közemberek akkoriban *sárkányok*ként értelmezték, a leleteket szolgáltató üregeket pedig *Sárkány-lyuk*nak vagy *Sárkány-barlang*nak nevezték el. Ugyanezért kapta a nevét például a mecseki *Sárkány-kút* is, ahonnan ma is számos barlangi medve csontot őriznek a Magyar Természetudományi Múzeum Őslénytani és Földtani Tárában.

1672-ben, majd a rá következő évben két cikk is megjelent Johannes Patersonius Hain (1615–1675) porosz származású katonatorvos és természetbúvár levelei alapján a lipcei természetrajzi és orvostudományi érdekességeket bemutató *Miscellanea curiosa...* című folyóiratban a Kárpátok „*sárkányairól*”. Hain az általa sárkánycsontoknak vélt maradványokról részletes táblametszetet is készített, amelyen egy állat koponyája, fogai és az egykor karmokat viselő utolsó ujjpercei láthatók.

Johannes Petersonius Hain XVII. századi metszete
a barlangi medve csontjairól

ujjperc, amely felső részén egy jól fejlett bütyköt visel. A medvék az úgynevezett kutyaalkatú ragadozók (Caniformia) csoportjába tartoznak; rokonaikhoz hasonlóan nem tudják visszahúzni a karmukat. Ehhez a nyúlványhoz egykor azonban olyan izmok tapadtak, amelyek a macskaalkatúak (Feliformia) körében jellemző karomrejtést segítették elő. Ma már tudjuk, hogy a maradvány mérete és alakja alapján feltehetően egykor egy barlangi oroszlánhoz (*Panthera spelaea*) tartozott.

A modern kutatók számára azonban olyan eszközök és módszerek is rendelkezésre állnak, amelyekről Cuvier még csak nem is álmodhatott. Ezek segítségével rengeteg érdekes részletet tudhatunk meg a barlangi medvék kialakulásáról, életéről, valamint kihalásáról.

A legidősebb hazai *Ursus*, a közel 3 millió éves *Ursus minimus* az Osztramos-hegyről került elő és nagyjából egy német juhászkutya nagyságát érthette el. Ez a kis termetű medve lett később az *Ursus etruscus* őse, amelyből kialakult az úgynevezett spelaeoid ág, amely az *Ursus deningeri* fajon keresztül a kihalt barlangi medvékhez (*Ursus spelaeus*) vezetett, valamint az arctoid ág, amely a ma élő barnamedvéket (*Ursus arctos*) is tartalmazza. Genetikai vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a két evolúciós vonal nagyjából 1,5 millió évvel ezelőtt válhatott el teljesen.

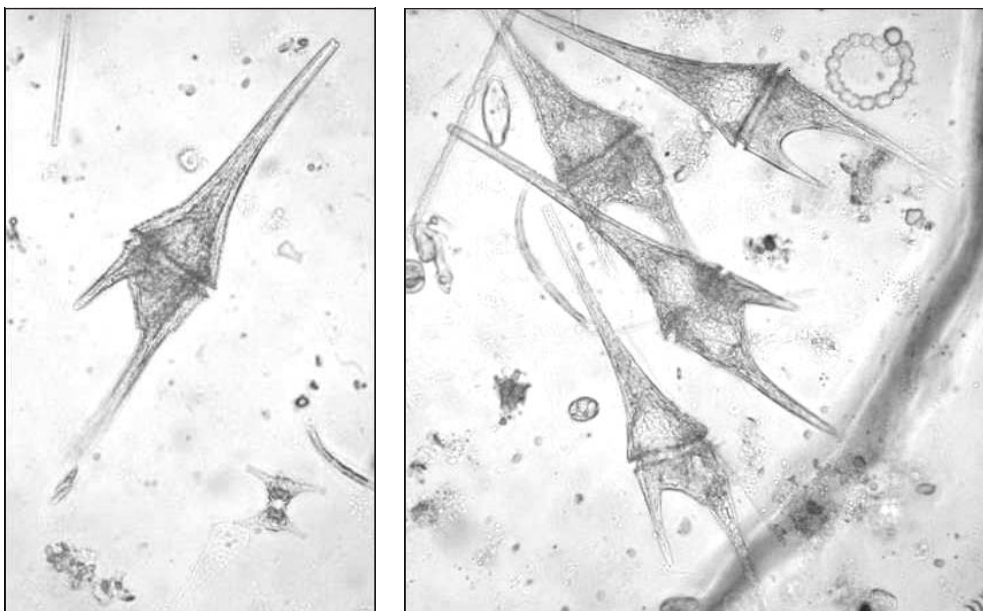
A legújabb, radiometrikus kormeghatározáson alapuló kutatások eredményei arra mutatnak, hogy a barlangi medvék nagyjából 25–20 ezer évvel ezelőtt tűntek el a föld színéről. Ebben az időszakban az emberi közösségek még viszonylag kicsik voltak, így nem valószínű, hogy elődeinket kellene okolnunk a faj kihalása miatt. Ugyanakkor tagadhatatlanul volt kapcsolat az ősemberek és a barlangi medvék között, amit számos barlangrajz, szobrocscsa, vagy egykor nyakláncon hordott, átfűrt szemfog és karom is igazol. A bükki Istállóskői-barlangból például több tízezer végtagsont, fog, állkapocs és koponya mellett előkerült egy medveboc combcsontja, ami több helyen ki volt lyukasztva, és amiről ma úgy gondoljuk, hogy egykor valamilyen hangszer vagy jelzősíp szerepét töltötte be.

Sokkal valószínűbb, hogy a kihalás hátterében a barlangi medvék nagyfokú táplálkozási alkalmazkodása állt. Habár a medvék rendszertanilag a ragadozók rendjébe (Carnivora) tartoznak, a ma élő képviselőik tápláléka igen széles skálán mozog. A jegesmedve (*Ursus maritimus*) vadászik a leggyakrabban, míg az óriáspanda (*Ailuropoda melanoleuca*) szinte kizárólag bambuszt eszik. A legtöbb medve azonban szinte mindent előszeretettel fogyaszt, ami csak az útjába kerül. A barlangi medvék hátsó fogain található kúpok száma és helyzete, a rágófelületen található kopásnyomok, valamint izotópos vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy a faj képviselői, bár nem vetették meg a húst sem, elsősorban növényi táplálékot fogyaszthattak. A barlangi medvék nem sokkal a legutolsó eljegesedési esemény tetőzése után haltak ki, amikor egy olyan gyors felmelegedés kezdődött el a Földön, amelynek hatására bolygónk éghajlati és növényzeti övei jelentősen átalakultak. A folyamat jelentős mértékben hozzájárult az úgynevezett késő jégkori megafauna eltűnéséhez. Úgy tűnik, hogy a barlangi medve ennek a hullámnak az egyik első áldozata lehetett, majd jó néhány ezer évvel később olyan élőlények követték a sorban, mint például a gyapjas orrszarvú (*Coelodonta antiquitatis*), vagy a gyapjas mamut (*Mammuthus primigenius*).

Virág Attila–Gasparik Mihály

Az Év Algája, 2016: a balatoni fecskemoszat

A balatoni fecskemoszat (*Ceratium hirundinella*) azon kevés algafajok egyike, amely magyar névvel is rendelkezik. Mikroszkopikus jellemvonásai viszonylag könnyen felismerhetővé teszik még a kevésbé gyakorlott szem számára is. A viszonylag nagy algasejtek 40–450 µm hosszúak, hát-hasi irányban erőteljesen lapítottak, egy apikális, valamint 2 vagy 3 antapikális sejtnyúlvánnyal (szarvval) rendelkeznek. A legújabb kutatások szerint a páncélon lévő szarvak számát nem csak fizikai vagy kémiai, hanem biológiai tényezők – pl. zooplankton, illetve az azokat fogyasztó halak jelenléte, vagy hiánya – is befolyásolják.

A balatoni fecskemoszat (*Ceratium hirundinella*) fénymikroszkópos képei (Báskay Imre felvételei)

A balatoni fecskemoszatnak hazánk legnagyobb tavából, a Balatonból már 1897-től ismeretesek előfordulási adatai. Természetesen nem csak a Balatonban fordul elő, hanem szinte minden olyan nem nagyon sekély hazai tótípusban, amely kiterjedt pelagiális (nyílt vízi) zónával rendelkezik. Ilyenek lehetnek pl. mélyebb holtágaink, eutróf bányatavaink, egyes víztározóink és egyéb kisebb tavaink. Annak ellenére, hogy a terepi és laboratóriumi vizsgálatok azt mutatják, hogy a faj a tápanyagterhelésre nem kifejezetten érzékeny, a Balaton fitoplanktonjában (lebegő algák) való dominanciája a nyári hónapokban a „jó vízminőség” egyik fokmérője. Fontos kiemelni továbbá, hogy egyéb „nagy” Dinophyta fajokhoz hasonlóan dominanciája erősen szezonális, és a vízszlop nyári relatív stagnálásához, továbbá megfelelő vízhőmérséklethez és oldott széntartalomhoz kötött. Ennek megfelelően a vizek ökológiai állapotának minősítésekor a *Ceratium hirundinella* mint eutróf állóvizek nyári fitoplankton közösségének egyik indikátor faja kerül említésre.

A múlt század második felében a Balatont ért tápanyagterhelés jelentős mértékben megváltoztatta a tó fitoplankton-összetételét. Közvetve a betelepített busa aktív szűrése, közvetlenül pedig más algafajok jelentős elszaporodása a balatoni fecskemoszat egyedszámának csökkenéséhez vezetett. Az 1980-as évek végén, ill. az 1990-es évek elején megvalósult vízvédelmi nagyberuházásoknak köszönhetően azonban a Balaton tápanyagterhelése jelentősen csökkent. Ennek megfelelően a vizek ökológiai állapotának minősítésekor a *Ceratium hirundinella* mint eutróf állóvizek nyári fitoplankton közösségének egyik indikátor faja kerül említésre.

A fecskemoszat egyik legszembetűnőbb tulajdonsága az aktív helyváltoztatásra való képessége (~200 µm s⁻¹ [Padisák 2004]), lévén, hogy egy relatíve nagy sejttérfogatú ostoros algáról van szó. Ennek megfelelően a mélyebb vízrétegek felé növekvő tápanyagmennyiség, illetve a vízfelszín felé nő-

vekvő fényintenzitás eredőjeként (~125–440 $\mu\text{Em}^{-2}\text{s}^{-1}$ PAR, képes a számára ideális vertikális pozíciót meghatározni , illetve azt napszakosan változtatni . Az aktív helyváltoztató képessége miatt azon algafajok közé tartozik, amelyek mélységi (vízoszlopbeli) klorofill maximum kialakítására képesek .

A balatoni fecskemoszat további jellegzetessége, hogy táplálkozási lehetőségeit tekintve mixotróf, vagyis a fotoszintézis (autotrófia) mellett tápanyagfelvétellel fagotrófia, pl. baktériumok bekebelezése útján is képes. Az aktív helyváltoztató képesség, valamint a mixotrófia kiváló adaptív képességeknek bizonyulnak viszonylag mély vízterek benépesítésére, ahol a fény vs. tápanyag a vízmélység gradiense mentén elkülönülnek. Tömeges megjelenése esetén, elsősorban éppen az említett vertikális migrációs képességének köszönhetően a teljes táplálékhálózat arculatát alapjaiban képes befolyásolni.

Abonyi András–B-Béres Viktória

Irodalom. Abonyi, A., E. Krasznai & J. Padisák, 2011. Rétegződő fitoplankton és a funkcionális csoport koncepció néhány hazai mély bányató esetében [Phytoplankton functional groups and the vertical distribution of phytoplankton in some Hungarian deep pit lakes]. Hidrológiai Közlemény [Journal of the Hungarian Hydrological Society] 91(6):7–11 [in Hungarian with English summary]; Borics, G., I. Grigorszky & J. Padisák, 2002. Tisza- és Körös-menti holtágak dinoflagellátái [Dinoflagellata flora of oxbows at the Tisza and Körös area]. Hidrológiai Közlemény [Bulletin of the Hungarian Hydrological Society] 82:21–23.; Borics, G., I. Oldal, I. Grigorszky, J. Padisák, L. I. Péterfi & L. Momeu, 1998. Adatok a Baláta-tó algaflórájához [Data to the algal flora of the acidic bog lake Baláta-tó]. Hidrológiai Közlemény [Bulletin of the Hungarian Hydrological Society] 78:276–278.; Galvez, J. A., F. X. Niell & J. Lucena, 1988. Description and mechanism of formation of a deep chlorophyll maximum due to *Ceratium hirundinella* (O.F. Müller) Bergh. Archiv für Hydrobiologie 112:143–155.; Grigorszky, I., G. Borics, J. Padisák, B. Tótmérés, G. Vasas, S. Nagy & G. Borbély, 2003a. Factors controlling the occurrence of Dinophyta species in Hungary. Hydrobiologia 506(1):203–207 doi:10.1023/b:hydr.0000008552.60232.68.; Grigorszky, I., J. Padisák & É. Acs, 1998. Adatok a Balaton Dinophyta fajainak ismeretéhez [Contributions to the Dinophyta flora of Lake Balaton]. Hidrológiai Közlemény [Bulletin of the Hungarian Hydrological Society] 78:279–281.; Grigorszky, I., J. Padisák, G. Borics, C. Schitthen & G. Borbély, 2003b. Deep chlorophyll maximum by *Ceratium hirundinella* (O. F. Müller) Bergh in a shallow oxbow in Hungary. Hydrobiologia 506–509(1–3):209–212 doi:10.1023/b:hydr.0000008632.57769.19.; Harris, G. P., S. I. Heaney & J. F. Talling, 1979. Physiological and environmental constraints in the ecology of the planktonic dinoflagellate *Ceratium hirundinella*. Freshwater Biology 9(5):413–428 doi:10.1111/j.1365–2427.1979.tb01526.x.; Padisák, J., 1985. Population dynamics of the freshwater dinoflagellate *Ceratium hirundinella* in the largest shallow lake of Central Europe, Lake Balaton, Hungary. Freshwater Biology 15(1):43–52 doi:10.1111/j.1365–2427.1985.tb00695.x.; Padisák, J., 2004. Phytoplankton. In O'Sullivan, P. E. & C. S. Reynolds (eds) The Lakes Handbook. vol 1: Limnology and Limnetic Ecology. Blackwell Science Ltd, Malden, MA, USA, 251–307.; Padisák, J. & C. S. Reynolds, 1998. Selection of phytoplankton associations in Lake Balaton, Hungary, in response to eutrophication and restoration measures, with special reference to the cyanoprokaryotes. Hydrobiologia 384(1):41–53 doi:10.1023/a:1003255529403.; Popovsky, J. & L. A. Pfister, 1990. Dinophyceae (Dinoflagellida). In: Süßwasserflora von Mitteleuropa, vol 6. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart; Reynolds, C. S., 2005. Expert judgement of phytoplankton composition - functional groups. In Solheim, A. L. (ed) Reference conditions of European lakes: Indicators and methods for the Water Framework Directive assessment of reference conditions. REBECCA, version 5: 2005/30/12, 90–104.; Sommer, U., Z. M. Gliwicz, W. Lampert & A. Duncan, 1986. The PEG-model of seasonal succession of planktonic event in fresh waters. Arch Hydrobiol 106(4):433–471.; Viner, A. B., 1985. Thermal stability and phytoplankton distribution. Hydrobiologia 125(1):47–69 doi:10.1007/bf00045925.

Az Év Vadvirága, 2017: a hóvirág

2016, a kockásliliom éve után egy még korábban virágzó növényünk, a kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis*) lett Az Év Vadvirága 2017-ben. Hogy miért a megkülönböztető „kikeleti” jelző? Mert (egyik) legelső tavaszi virágunk nincs egyedül: hazánkban ugyan vadon csak ez az egy hóvirág él, de világszerte a hóvirágoknak több mint 20 fajuk ismert. Az egyes hóvirágok első ránézésre távolról akár egyformának is tűnhetnek, de kicsit alaposabban szemügyre véve bárki könnyen felfedezheti a köztük levő különbségeket. A kertekben gyakran ültetett pompás vagy kisázsiai hóvirág levelei szélesek, csatornásak, míg a mi hóvirágunk levelei keskenyek és laposak. És ami egyből feltűnik, hogy ugyanoda ültetve a két fajt, a pompás hóvirág virágzása hetekkel megelőzi a kikeleti hóvirágét. Amikor a pompás hóvirág már javában virágzik, kikeleti társa még éppen csak kezdi kidugni a földből leveleit és virágját.

A tavasz hírnökeként a hóvirág régóta nagy népszerűségnek örvend. Valószínűleg nem kell bemutatni senkinek; kertekben sokfelé ültetik, gyakran jelenik meg a népdalokban, versekben és mesékben is; helyenként kifejezett kultusza alakult ki, és nagy hóvirág-gyűjtemények jöttek létre.

A hóvirággyűjtők tudatosan törekedtek a különleges megjelenésű példányok tovább- szaporítására, így mára a hóvirágoknak húsz- ezernél is több alakját ültetik kertekben. Közülük sok egészen meglepő, olyakor bizarr megjelenésű, alig emlékeztetnek a vadon élő alakokra: leplük lehet zöld színnel futtatott, lehetnek telt vagy éppen redukált virágúak, külső lepelkörük lehet megnyúlt, más alakoknak pedig hiányozhat is.

A kikeleti hóvirág üde erdőkben: bükkösökben, gyertyános-tölgyesekben, ligeterdőkben fordul elő. Kihaszználja, hogy kora tavasszal az erdő fái még lombtalanok és elegendő fény jut az aljnövényzetbe is ahhoz, hogy fotoszintetizálni, növekedni tudjon, és a beporzók is megtalálják. Nem olyan régen Nőnap (március 8.) táján gyakran lehetett látni alkalmi virágárusoknál, kereskedőknél a hóvirág vadon szedett csokrait. 2005-től a hóvirág védett, szedése, árusítása, tartása tiltott, ezért csokraival sem találkozhatunk. Ne is keressük; a védelemnek jó oka volt: a hóvirág természetes állományai Európa-szerte megfogyatkoztak, a kiterjedt és folyamatos gyűjtésnek „köszönhetően” épp a legszebb, legerősebb példányok nem tudtak tovább szaporodni. Szerencsére mára sokunk számára természetes a hóvirág védeltsége, ha valakinek mégsem, gondoljon arra, hogy egy szál hóvirág természetvédelmi értéke, azaz a leszedéséért kiszabható büntetés mértéke 10 000 Ft, így egy csokor belőle drága multság lehet. De ne sajnáljuk, hogy nem kedveskedhetünk hóvirággal, a figyelmességnak számtalan más formája ismert.

Ha a tavaszi napsugarak a hóvirág bimbói mellett minket is kicsalogatnak a kertbe vagy a természetbe, ne felejtsük otthon a fényképezőgépünket, telefonunkat és a hóvirágról készült fotókat küldjük be *Az Év Vadvirága Hóvirágfigyelő* játékába.

A kikeleti hóvirág (Barina Zoltán felvétele)

Barina Zoltán

Az Év Rovara, 2017: a nagy szarvasbogár

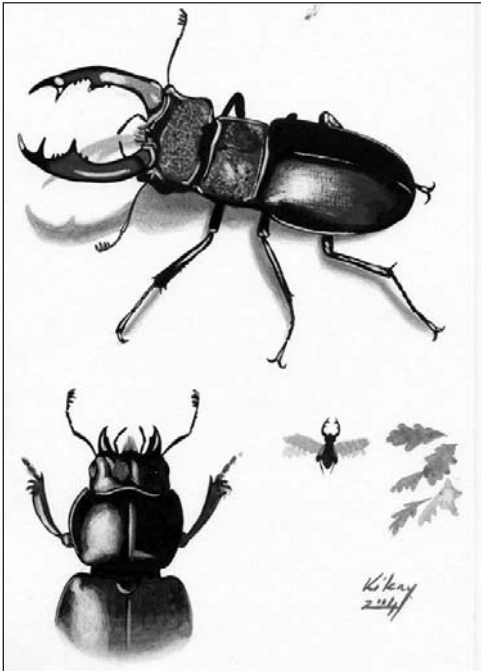
Újabb év, és vele *Az Év Rovara: a nagy szarvasbogár*. Az erdők rovarkirálya másodszor rugaszkodott neki, hogy megkapja ezt a címet: 2016-ban az internetes szavazás véghajrájában alulmaradt a mezei tücsökkel szemben. Idén azonban főlényesen maga mögé utasította a fecskefarkú lepkét és az óriás-énekeskabócát – pedig e két rovar nemes ellenfél, amelyek szintén méltán lehettek volna győztesek.

A magyar tölgyesek óriása

Bár a nagy hőscincér (*Cerambyx cerdo*) és az áscincér (*Ergates faber*) testhossza valamivel talán nagyobb, mint az év rovaráé, agancsával együtt a hím szarvasbogár Magyarország és Európa legnagyobb termetű bogara: eléri a 8 centimétert is. Közép-Európában, így nálunk is, a tölgyesek egyik címerállata, noha elvétve bükkösökben vagy fűzesekben is előfordul. Magyarországon kifejezetten erős állományai élnek a középhegységekben, a Dunántúli-dombságban, illetve az Alföldön a nagy folyókat szegélyező keményfaligetekben, ezért a hazai szarvasbogár-populációk európai mértékkel nézve is jelentősek.

Szarvasbogár a Börzsönyben,
Szokolya község határában
(Selmeczi Kovács Ádám felvétele)

Szarvasbogár hím és nőstény
(Kókay Szabolcs akvarellje)

Más a helyzet Nyugat-Európában. Ott a szarvasbogár nagyon megritkult, sőt, számos klasszikus lelőhelyéről végleg el is tűnt. Ennek oka a tölgyesek megfogyatkozása, illetve szigorúan gazdasági szempontú hasznosítása, amelynek során a fákat még jóval azelőtt kivágják, hogy gyökereik egy része korhadni kezdjen, illetve a lábon száradt fákat, sőt, az erdők felújításakor a tuskókat is eltávolítják. Márpedig a szarvasbogár lárvái az idős fák elhalt gyökereivel táplálkoznak.

Nagy-Britanniában a szarvasbogár életmódjában különös fordulat állt be. Eredeti élőhelyei ott is jórészt eltűntek, ám a bogár a tölgyekről átváltott más táplálékforrásokra. Tulajdonképpen városi állat lett: beéri a legkülönbözőbb fás növények – díszfák, gyümölcsfák, sőt, díszcserjék – gyökereivel, parkokban elhelyezett és nem bolygatott törzsdarabokkal is. Mi több, megtelepszik a parkok gyalogútjait vagy iskolai játszótereket vastagon befedő mulccsal (darált fakéreggel) is, és még az sem zavarja, hogy ezeket a helyeket az emberek igen intenzíven használják.

Harcias hím, harapós nőstény

A nagy szarvasbogárra szembetűnő ivari kétalakúság jellemző. A hím fogazott, a végükön kétágú rágói hatalmasra nőttek, rágásra alkalmatlank; a kifejlett szarvasbogarak nem is táplálkoznak, csak a lárvakorukban a testükben felhalmozott tartalék tápanyagot (főleg zsírt) élük fel. A hím fejét vaskos tarajok keretezik, emiatt a feje a teste legszélesebb része. Elülső lábai viszont meglepően hosszúak és vékonyak, segítségükkel a teste elülső részét magasra emelheti. A túlfajlett rágó leginkább verekedésre való: a nőstények kegyeiért harcoló hímek a rágóikkal igyekeznek harapófogba szorítani az ellenfelüket, és ha ez sikerül, nagy ívben elhajítják a vetélytársat. Persze, ha a hímek között szembetűnően nagy a különbség, a kisebb és gyengébb bogár bölcs módon inkább elkerüli a kilátástalan küzdelmet, és továbbáll.

A nőstény távolról sem olyan szélsőséges külsejű. Fején nincsenek kiemelkedő tarajok, rágója pedig egyáltalán nem nagyobbodott meg. Elülső lábai viszont vaskosak és erősek, hiszen még feladat vár rájuk: a nősténynek a talajba kell ásnia petéit. A hímek alkalomadtán a rágóikkal alaposan megszorítják az ember ujját, de a bőrt nem képesek átszúrni. A nőstény viszont kicsi, de erős és hegyes rágóival könnyen véres sebet ejtethet a bőrrünkön, ha óvatlanul közelítünk felé.

A nőstények párzáskor előnyben részesítik a nagy rágójú hímeket, hiszen a rágó mérete jelzi, hogy gazdája jó körülmények között fejlődött, és „jó génjei” vannak, amelyeket érdemes átörököltetni a következő nemzedékre. A helyzet azonban nem ilyen egyértelmű, hiszen a nagyon nagy

agancsú hímek nem kis árat fizetnek fegyverzetükért: kisebb a szemük, gyengébbek a szárnyizmaik. Ráadásul a kis agancsú hímek sem tétlenkednek: míg a roppant gladiátorok viaskodnak, kerülő úton a nőstényekhez settenkednek, és párosodnak velük. Így az ő génjeik is megjelennek a populációban.

Hosszú ifjúság a föld alatt

A szarvasbogár lárvája általában 5 évig fejlődik a föld alatt, az öreg fák nagy, elhalt gyökereiben, de Dél-Európában ez az idő lehet 4 év, másutt a kedvezőtlen időjárás és gyengébb minőségű táplálék esetén pedig akár 6 is. Amikor a lárvá az utolsó tavasza idején eléri maximális nagyságát (ekkor 10 centiméteres is lehet), elhagyja a gyökeret, és ököl nagyságú, makulátlanul sima falú kamrát készít a földben, mintegy 6 hét alatt. Júliusban fél óra alatt bebábozódik, majd 6 hét múlva a bábból kikel a kifejlett szarvasbogár (az imágó), amelynek kültakarója eleinte puha és halvány sárgásfehér, de egy hét alatt megszötétül.

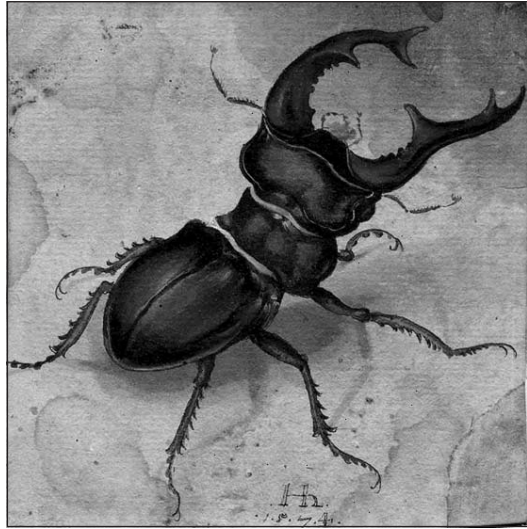
A bogár a kamrájában tölti az egész őszt és telet, majd április-májusban feltöri a kamra falát, és függőlegesen felássza magát a felszín közelébe. Ott várja azt a meleg májusi estét, amikor kibújik a felszínre. Ekkor kezdődik élete utolsó – és legrövidebb – szakasza: imágóként a hímek mindössze 3 hetet, a nőstények legfeljebb egy hónapot élnek. A párvalasztáson, a párzáson és a peterakáson kívül nincs más feladatuk.

A szarvasbogár mint jelkép

A hatalmas méretű, feltűnő szarvasbogár az ókor óta ismert az európai népek körében. Az idősebb Plinius római polihisztor írja, hogy sokan mágikus erőt tulajdonítanak a szarvasbogár rágóinak, amelyet talizmánként a gyermekek nyakába akasztanak, hogy megvédje őket a betegségektől. Ez a hagyomány a német nyelvterületeken még a XX. század elején is tovább élt. A szarvasbogárnak eleinte pozitív jelentéstartalma volt a kereszténységben is. A korai keresztény szimbolikában – részben antik gyökerű hagyományként – a szarvasok szent állatnak számítottak, mert eredményesen küzdenek a kígyók ellen. A szarvasbogár is Krisztust segítő, a gonoszon diadalmaszkodó szimbólumként jelenik meg, alighanem csupán a szarvasokéhoz hasonló agancsa miatt.

Később azonban fenyegető jelkép lett: a XVI–XVII. századi német festők képein már az ördögöt, a krisztusi világra támadó gonoszt testesítette meg. Ez talán az északi német hitvilágban gyökerezik, ahol a rágói között izzó fadarabot cipelő szarvasbogár a tűz terjesztőjeként jelent meg. Gyakran lepkével együtt ábrázolták; a lepke a keresztény ikonográfiában Krisztust, a feltámadást, a lélek halhatatlanságát jelképezi, a szarvasbogár pedig ennek ellentéte.

Az első igazán pontos szarvasbogár-ábrázolás Albrecht Dürer (1471–1528) német reneszánsz festő 1505-ben készült műve. A bo-

Hans Hoffmann (kb. 1530–1592) 1574-ben lemásolta Dürer szarvasbogárképét (Eszterházy-gyűjtemény, Szépművészeti Múzeum, Budapest)

Kuny Domokos (1754–1822) tatai majolikagyárában készült tál rákokkal és szarvasbogárral (Budapesti Történelmi Múzeum)

gár később is gyakran megjelent a festményeken. A német barokk idején alkotott Georg Flegel (1566–1638), aki leginkább asztali csendéleteket festett; az ennivalók, edények, eszközök körül sokféle rovar és egyéb állat időzik, gyakran szarvasbogár is, sőt, nemegyszer csak az. A szarvasbogár mind a mai napig gyakori motívuma ötvösmunkáknak, kerámiáknak, ékszereknek, de találkozhatunk vele képeslapokon, pénzérméken és bélyegeken. Sőt, mesékben is: Bartos Erika *Bogyó és Babóca* című könyvsorozatának és rajzfilmjeinek egyik szereplője Vendel, a szarvasbogár.

Merkel Ottó

Szarvasbogarat láttál-e a lakóhelyeden vagy kirándulás közben?

Megfigyelésedet töltsd fel a *Vadonleső* honlapjára! www.vadonleso.hu

(Ezzel nagy segítséget nyújthatsz a szarvasbogár elterjedésének megismeréséhez és a faj megőrzéséhez.)

Hírek

Széchenyi-szobrot avattak Kápolnásnyéken. Széchenyi István szellemi öröksége, felelősségtudata több annál, mint ami az örökségből fennmaradt és ma is kézzelfogható – fogalmazott Gulyás Gergely, az Országgyűlés alelnöke 2016. szeptember 20-án a Fejér megyei Kápolnásnyéken, ahol az államférfi születésének 225. évfordulója alkalmából szobrot avattak. Gulyás Gergely ünnepi beszédében hangsúlyozta, hogy Széchenyi élete és munkássága kiváló példája annak, hogy „*a legyőzhetetlen emberi mulandóság mellett úgy lehet hasznos életet élni, maradandót alkotni, ha felismerjük, hogy a közösség szolgálata, a nemzeti közösségért hozott áldozat felettünk álló távlatot nyit, rajtunk túlmutató és az emberi életet meghaladó emléket állít*”. Pogány Gábor Benő szobrászművész alkotását a kápolnásnyéki Halász-kastélyban avatták fel. A szobrot a Velencei-tavi Kistérségért Alapítvány állíttatta. (MTI)

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980 Ft, fél évre 990 Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364 Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

.....

aláírás

KÖNYVESPOLC

Vasúttörténeti mozaikok

A jubileumi kötet Imre Lászlóné vasúti mérnök és a Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézete Újkortörténeti Tanszékének docense, a magyar vasúttörténet jeles szakértője, dr. habil. Majdán János szerkesztésében jelent meg Pécsen, a Magyar Államvasutak saját kiadásaként, a helyi igazgatóság átadásának 100. évfordulójára.

A kiadvány bevezetőjét Dávid Ilona, a MÁV Zrt. elnök-vezérigazgatója írta, míg a záró Majdán János tollából származik.

A kötet széles körű összefogás eredményeként látott napvilágot. Történeszek, tudós emberek, és a MÁV egykori, valamint jelenlegi dolgozói egyesített, közös erővel alkották meg a könyvet, amelynek sikerült maradéktalanul teljesítenie a szerkesztők által megfogalmazott célokat. A könyv átfogó, minden területre kiterjedő, részletes képet nyújt a Pécsi Vasútigazgatás első egy évszázados történetéről. Helytörténeti szempontból is példaértékű volt a vállalkozás, mivel ebben a tárgyban korábban még nem született tudományos igényű munka.

A közös vállalkozásnak azonban voltak hátrányai is, leginkább a közérthetőség területén. A történeszek (pl. Majdán János) írásai sokkal olvashatóbbak, mint a vasúti dolgozóké. Az utóbbiak által írt szövegrészekben sok a „vasutas szleng”, valamint a különböző szakszavak használata. Ez önmagában nem lenne probléma, azonban számos esetben az olvasó csak következtetni tud egyes kifejezések konkrét jelentésére, mivel az oldalak aljáról hiányzik az e célt szolgáló szövegmagyarázat. Ennek ellenére a tanulmánykötetben szereplő összes publikációról elmondható, hogy szerzőik a választott témákat objektíven, lényegre törően tárták fel.

A könyv pozitívumai közé sorolható, hogy gazdagon illusztrált. Számos fénykép, valamint térkép is színesíti a munkát, amely jelentős segítséget jelent a térbeli tájékozódásban, és kiválóan szemlélteti az olvasottakat. Ez utóbbiak közül külön kiemelem a belső borítókön elhelyezett ábrákat, amelyek bemutatják a Pécsi Vasútigazgatás illetékességének területét a Trianon előtti, majd az 1920 utáni Magyarországon.

A szerkesztők alapos, körültekintő munkájának bizonyítéka, hogy igyekeztek minden téren kielégíteni az olvasók érdeklődését. A kötethez CD-melléklet is tartozik, amely a kimaradt ábrákat, szövegrészeket tartalmazza.

A hét fejezetből álló munka első része (2. fejezet) egyfajta bevezetesként a magyarországi vasúti hálózat kiépülését és a MÁV Zárgrábi Üzletvezetőségének rövid történetét mutatja be, kiegészítve a Pécsi Üzletvezetőség keskeny nyomtávú vasútvonalainak górcső alá helyezésével. Előbbi Majdán János, utóbbi Jéger Gábor munkája. Majdán írásából világos képet kaphatunk a XIX. század közepének és második felének magánjellegű, valamint kormányzati szintű vasútfejlesztési koncepcióiról. A szerző egyfajta átnemetként részletesen kitér a vasúthálózat fejlesztésének a térségre gyakorolt hatásaira, majd ezzel összefüggésben mutatja be a Pécsi Vasútigaz-

gatás alapjainak lerakását és megnyitását. Kiemelendő, hogy a szöveg mellékleteként, az ábrák között, az eredeti alapító okirat másolata is helyet kapott.

Jéger Gábor írásában röviden ismerteti az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) Pécs környéki magánvasút-hálózatát, valamint a Drávaköz gazdasági vonalait. Trianon kapcsán kitér a békeszerződést követő vonalbezárásokra, valamint a vasút-közút egymással szembeni versenyére is. Munkája nagyobb részben a második világháború utáni gazdasági vasútvonalak bemutatásáról szól. Miután bemutatta a kommunista kormányzat 1950-es évekre vonatkozó fejlesztési koncepcióját, külön-külön is górcső alá helyezi a legfontosabb hálózatok történetét (Dombóvár, Szigetvár, Kaposvár). Írását a jelenleg is működő kisvasutak ismertetésével zárja.

A második rész (3. fejezet) a Pécsi Üzletvezetőség történetéről szól, amely Stille Ferenc munkája. Írása az előző két tanulmánnyal szemben kevésbé olvasható, és túlnyomórészt statisztikai adatokra (a különböző vonalak hosszúsága), valamint az intézmény belső felépítésének ismertetésére (osztályok, részlegek, vezetők) fókuszál.

A harmadik egység (4. fejezet) a szakszolgálatok bemutatásával foglalkozik. A szerzők közül kiemelem Lajosbányai István munkáját, aki a Forgalmi szolgálat feladatait, funkcióját mutatja be. Ez mellett hosszas elemzést ad a vasútvonalakról a rendszerváltást megelőző évtizedekben. Írása jól olvasható, felépítése tagolt, nem használ sok számadatot. Ezt követően a vasúti közlekedés szervezeti felépítését, és azok változásait helyezi górcső alá. Miután kitér a vasút helyzetére a rendszerváltás után, külön alfejezetet szentel az informatika térhódításának, és a szervezeti változásoknak. Ez utóbbi két alfejezetet bele lehetett volna foglalni a rendszerváltás utáni időszakkal foglalkozó részbe. Zárásként összefoglalót ad munkájáról és felvázolja a térség vasúthálózatának jövőképét is.

A fejezet további részében részletes bemutatásra kerülnek a Pályaépítés és fenntartás, a Biztosítóberendezés-, és távközlés, az Erősáram, a Gépészet és Trakció, a személyszállítás, valamint az árufuvarozási szakszolgálatok is.

A negyedik részben (5. fejezet) a különböző funkcionális szakszervezetek szolgáltatásaival ismerkedhet meg az olvasó: a vagyongazdálkodással, a magas építményekkel, a vasútbiztonsággal, a környezetvédelemmel, a logisztikával és a számítástechnikával. Az utolsó három szempont vizsgálata rendkívül nagy fontossággal bír. Megismerhetővé válnak azok a kihívások és modernizációs folyamatok, amelyek a XX. század utolsó harmadától kezdve napjainkig meghatározzák a magyar vasúti közlekedés, és azon belül a MÁV működését.

Az ötödik egység (6. fejezet) a MÁV társadalmi kapcsolatait taglalja, Imre Lászlóné tollából. Történeti szempontból a kötetnek talán ez a fejezete a leghangsúlyosabb, mivel a kutatók körében mostanában igen kedvelt a XX. század második felének magyar társadalomtörténete és a vasúttársaságról ebben a megközelítésben

szinte semmilyen szó sem esik a kommunista-szocialista érárt bemutató szakirodalmakban. A könyv új távlatokat nyit meg azzal, hogy görcső alá helyezi a MÁV és a szocialdemokraták, majd 1945 után a mindenkori állampárt kapcsolatát, továbbá a társaság dolgozóinak tényleges szerepét a kommunista mozgalmi életben (pl. KISZ, vasutas rendezvények a szocializmusban). A fejezet második felében bemutatásra kerül a vállalat napjainkban is zajló együttműködése a Közlekedéstudományi Egyesülettel, továbbá a Vasutas Települések Szövetségével.

A hatodik egység (7. fejezet) Majdán János írása, amely a MÁV Pécsi Üzletvezetőségének/Igazgatóságának határ menti kapcsolatait taglalja a trianoni békeszerződéstől napjainkig. Majdán írása azért is érdekes olvasmány, mivel sikerrel világít rá arra, hogy a Párizs környéki kis kastélyban aláírt okmány mekkora kárt tudott okozni a gyakorlatban a Kárpát-medence, és azon belül Horvátország, valamint a Magyarország között kialakult, majdnem egy évszázados állandó vasúti-gazdasági kapcsolatokban, és összeköttetésben. Fontos kiemelni: a szerző nagy hangsúlyt helyezett arra is, hogy bemutassa, milyen kényszerpályákon mozgott az ország, illetve a vasúttársaság, hogy a két világháború után Jugoszláviával (majd az 1990-es évek délszláv háborúját követően annak utódállamaival) újra megindulhasson és fenntartható maradjon a kölcsönös vasúti kereskedelem.

A hetedik egység (8. fejezet) a történések szempontjából ismét a társadalomtörténeti aspektusai miatt tekinthető kiemelten fontosnak. Imre Lászlóné, dr. Kopjár Gábor, valamint Harangozó László által írt részben az olvasó betekintést nyer a jóléti szolgáltatások rendszerébe, amely a MÁV összes dolgozóját megillette (pl.: társadalombiztosítás). Tág képet kapunk a bérrendszer változásairól, az oktatásról, a szabadidős tevékenységekről (pl. üdülés, sportélet), és a szociális juttatásokról (pl. az egészségügy helyzete, az ellátás, továbbá a Harkányi MÁV Gyógyház működése) is. A fejezet Pécs és Dombóvár szempontjából is fontos helytörténeti jellegű forrásokkal bír a városfejlesztést illetően (pl. lakótelepek építése, egyesületek megalapítása).

Összegzőként elmondható, hogy a könyv kapcsán a legsúlyosabb problémának az tekinthető, hogy ez a kiváló munka nem kerülhet a széles olvasótábor kezébe, mivel korlátozott terjesztésű és elsősorban csak a helyi vasúti dolgozók számára vált elérhetővé.

(Imre Lászlóné – Majdán János [szerk.]: *Mozaikok a Pécsi Vasútiigazgatás 100 éves történetéből*. Magyar Államvasutak, Pécs, 2013)

Bércesi Richárd

Csáky Károly legújabb műveiről

Közérdeklődésre számot tartó, talán tudománytörténeti vizsgálat tárgya is, hogy az egyes diszciplínák művelői életpályájuk mely szakaszában kerülnek alkotótevékenységük csúcspontjára. A matematikában gyakori a fiatal kor kimagasló eredmény, a zenik itt korán beérhetnek. A filozófiában, a bölcsészeti és szociológiai tudományokban megfelelő élettapasztalat birtokában, általában idős korban jelentkezik a tudósok érett műveikkel, elméleteikkel. Dr. Csáky Károly Ipolyságon és környékén 2012-ig magyar–angol–néprajz szakos tanárként kereste maga és családja számára a kenyeret, ekkor vonult

nyugdíjba. 2015-ig publikált hely- és irodalomtörténeti, néprajzi, valamint publicisztikai írásait tartalmazó 54 könyvből 27 két évtized alatt (2005-ig), míg a következő 10 évben szintén 27 jelent meg. Mindezekről a *Számadásféle önéletrajz helyett* című második adattárhoz készült bevezetésében olvashatunk (*Munkásságom repertóriuma II. 2005–2015*. Ipolyság, 2016. 88 old.). Ennek közreadásával abban reménykedik, hogy „*kutatóknak, a régió hagyományaival, emlékeivel, szellemi életünk hagyataikaival foglalkozó érdeklődőknek is tud némi segítséget nyújtani*” (5. old.).

Írásunkban alkotótevékenységének utóbbi négy esztendejéről, nyugdíjas éveinek alkotásairól kívánunk áttekintést adni. Alkotóerejét az elnyert szabadság inkább megsokszorozta, mintsem visszavetette. Noha családi életében másfajta változások, megpróbáltatások is bekövetkeztek: „*Azóta sajnos elvesztettem fiamat és feleségemet, akivel 43 évig éltem házasságban. Maradt hát a további harc és küzdelem, az általam begyűjtött ismeretek továbbadása. No meg természetesen a közben megszületett három unokámmal való foglalatosság. Mert az élet másik s talán legnagyobb értelme a bennük bontakozó folytonosság és örökség továbbélésének lehetősége*” (6. old.).

Balassagyarmattal átellenben, az Ipoly túlsó partján vagy annak közelében fekvő három, egykoron a történelmi Hont vármegyéhez – most Szlovákiához, a Besztercebányai kerület Nagykürtösi járásához – tartozó, jórészt magyar lakosságú – településről községmonográfiát írt szerzőnk. A falvak: a folyó menti mintegy 600 lélekszámú Nagycsalomja (Vel'ká Čalomija), a határfolyótól északabbra keskeny völgyben települt, közel 1400 lakosú, eredetileg két faluból álló Lukanénye (Nenince) és az Ipolytól ugyancsak kissé távolabb, a Rás-hegy alatt lévő 700 fős, szintén kettős település, Apátújfalú (Opatovská Nová Ves). Sőt, ha pontosak kívánunk lenni, Nagycsalomjáról született egy egyházközség-monográfia is a helyi római katolikus plébánia kiadásában – igaz, ez még a nyugdíjas évek előtt –, míg a településmonográfia két évvel később jelent meg az önkormányzat kiadásában. A Középső-Ipoly mente jeles települése régi egyházashely, egy ideig közigazgatási központ. Gazdag történelmi, irodalmi, művelődéstörténeti és néprajzi hagyományokkal bír.

Csáky Károly a községmonográfiában (*Egyházascalomjától Nagycsalomjáig. Fejezetek, képek a falu múltjából és jelenéből*. Nagycsalomja, 2013. 288 old.) arra vállalkozott, hogy a múlt emlékeit idézve vezesse el az olvasót jelenünkig. Közben számos adalékkal: a régészeti kutatások eredményeivel, a levéltárakban előbukkant új adatokkal, régi dokumentumokkal, irodalmi forrásokkal, a feltárt, felújított műemlékek (Pusztatemplom, régi temető, a százesztendő Magyarok Nagyasszonya-templom, régi plébánia, evangélikus templom) bemutatásával, újabb keletű néprajzi anyaggal jeleníti meg az olvasó számára a települést.

A könyv anyaga hat nagy fejezetbe tagolva tárul elénk. Szól a falu ősi (Csalomiai, Bolgár, Méhes) családjairól, a jobbágykorról és a törökvilágról, a szabadságharcról és háborúkról. Érzékenyen kezeli a szerző az emberi sorsfordulók eseményeit, nem kerülik el a figyelmét a népi hagyományok: a mindennapok és jeles ünnepek, valamint az emberélet fordulónak bemutatása sem. Olvashatunk a kötet lapjain azokról a kiemelkedő szemé-

lyiségekről: kutatókról, történészekről, írókról, politikusokról és közéleti emberekről, akik egykor kapcsolatba kerültek Nagycsalomjával (Hőke Lajos, Ipolyi Arnold, Gyürky Antal, Kubinyi Ferenc, Steindl Imre, Forster Gyula, Visegrádi János és a Madách család több tagja). Ugyancsak szó esik a falu kiemelkedő szülőiteiről (Gáspár Imre író, költő, műfordító és szerkesztő; Fayl Frigyes zeneszerző, -pedagógus, előadóművész; Pöhlös Vince krónikáíró), egykori jeles nemesembereiről (Sánthafivérek, Horváthy Albert). A látnivalókat, műemlékeket szakszerűen és élvezetesen mutatja be szerzőnk, így válik az olvasó számára a csalomjai múlt nyitott könyvvé, szemléletes olvasmányá.

Noha Csáky Károly keserűséggel mondja ki, hogy napjainkra Nagycsalomja fogyatkozó végvára lett a magyarságnak, elsovadt és megszűnt a teljes szervezetszerű magyar iskola, kérészetletűnek bizonyult az ezredfordulón indult magyar tannyelvű egyházi kisiskola is, látunk kell azt, hogy a falu gazdái és lakosai komoly erőfeszítéseket tesznek azért, hogy megőrizzék, továbbörökítsék emlékeiket, hagyományait, s élhető legyen településük. A már említett felújításokon túl ezt bizonyítja a modern új iskola és fedett szabadtéri színpad építése is.

Lukanényét Csáky Károly az itt élő magyarság és katolikusok egyik bástyájaként mutatja be (*Fejezetek a Lukanényei /Házasnényei/ Egyházközség múltjából és jelenéből*. Lukanénye, 2014. 238 old.). Emellett olyan helye is a vidéknek, ahol ma már békében élnek magyarok és szlovákok, a filiákon pedig katolikusok és evangélikusok. A kiadvány a nagy múlttal, gazdag történettel bíró hajdani Házasnényei egyházközséget mutatja be, mely régi egyházas hely templommal és plébániával, miként ezt a XVII. század végétől vezetett anyakönyvei is igazolják.

A könyv első részében Lukanényét és Házasnényét az okiratok, geográfiai-statisztikai adatok tükrében tárja szerzőnk az olvasó elé. A második fejezetben az egyházas hely első említéseivel, régi templomaival, a plébániai étellel foglalkozik. Részletesen tárgyalja a plébánia első anyakönyvét megnyitó (1699) Foglár György egykori helyi plébános, neves teológus, utóbb egri püspök életútját, munkásságát. Csáky Károly behatóan foglalkozik a régi matrikulák vizsgálatával, bejegyzéseivel. Nem kerülik el figyelmét az egyházi iskolák, a társulatok, egyletek sem. A harmadik fejezetben a második világháborút követő vallási élet elsorvasztására irányuló törekvéseket, a papok meghurcolását, az egyház üldöztetését mutatja be. Bővebben foglalkozik Lénár Károllyal, a Nényérről elhurcolt, bebörtönzött és félreállított lelkipástorral.

Kellő figyelmet szentel a vallásos népelet, illetve népi vallásosság vizsgálatának. Mindezt levéltári és recens anyag teszi hitelesebbé. Az utolsó, ötödik fejezetben az egyházközség mai templomával, szakrális kisémlékeivel ismerkedhetünk meg. Lukanény mellett itt olvashatunk a hajdani filiák – Leszenye, Apátújfalu, Ipolyharaszi, Szlovákyarmat – és a jelenlegi leányegyház, Bátorfalu szakrális látnivalóiról is. A vidék hitéletének erősségét, népének Isten háza iránti szükségét jól példázza, hogy Lukanényén (az egykori Házasnénye területén) Mindenszentek templomát harmadfél évszázados fennállásakor kívül-belül felújították, kifestették, s a restaurálás után 2014-ben újjaszentelték; ugyanitt a régi plébánia helyett 1969-ben új épült; 1996-ban, a miliecente-

nárium évében szentelték fel a Jó Pásztorról elnevezett Isten házát, a község második, modern építésű plébániatemplomát; az egykori filiában, Szlovákyarmaton pedig 1993-ban épült fel az Úr első hajléka, melyet Szent Imre tiszteletére szenteltek.

A kiadványokat gazdag és értékes dokumentumanyagok, térkép- és színes képmellékletek teszik érdekesebbé, szemléletesebbé. A forrásanyagok tárháza alapul szolgálhat további kutatásokhoz is. A kötetek végén magyar, szlovák és angol nyelvű összegzéseket találunk.

Tematikusan a helytörténethez és vallási néprajzhoz kapcsolhatjuk a szerző legfrissebb *Temetőjárás I.* című kötetét is (Pozsony, 2016. 96 old.). A cím induló sorozatot sejtet, de mielőtt rövid ismertetésbe kezdenénk, nézzük, hol tartanak Csáky Károly korábbi könyvfüzerei. A kérdést 2016. október 17-én Szobon, a *Találkozás Ipolymenti kutatókkal, szerzőkkel* rendezvényen személyesen is feltették a szerzőnek, ahol többek között a legutóbbi években megjelent könyveiről folyt beszélgetés. Csáky Károly elmondta, hogy a *Szakrális emlékeink nyomában* sorozat első öt kötetének – mely 55 kötetűt mutat be – megjelenése óta összeállt a hatodik anyaga is, továbbá a *Falumúzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények az Ipoly és a Garam mentén* kezdő kötetének (23 gyűjtemény leírása) kiadása sem zárta le a sorozatot. Ugyanakkor a kiadóval a nyomdai megjelentetésben véleménykülönbségek merültek fel, s kiadásával leálltak. Az elektronikus sajtóban (*Börzsönyi Helikon, Felvidék.ma*) már eddig is közzölt a megjelent köteteken túlmutató anyagokat.

Visszatérve az új sorozathoz, leghitelesebb, ha a kiadvány Bevezetőjéből idézem auktorunk törekvését, szándékait: „*Ma már igen gazdag szakirodalma van a végtisztesség helyének, ám mindig akad feltárni való e téren is. Ilyen szándékkal villantunk fel egyet s más mind-abból, amit e helyeken láttunk, tapasztaltunk. Persze közel sem törekedhetünk a teljességre, nem egy szakmai tanulmányt kívántunk letenni asztalunkra. Nem néprajzi leírásokat készítettünk a legtöbb esetben, nem is a temetők regiszterét akartuk az olvasó elé tárni. Csupán a figyelemfelkeltést tartottuk fontosnak. Azt, amit az adott helyeken érdemes szemügyre venni, s amiről jó tudni. Tehát a szembetűnő és kevésbé látható, a már-már rejtőkező dolgokra szándékoztuk felhívni a figyelmet. Huszontöttemöt, temetkezési helyet jártunk be. A települések közt vannak magyar és szlovák, illetve vegyes lakosságúak, katolikus, református és evangélikus vallásfelekezettűek is. Remélem, eme kötetünk is jó szolgálatot tesz közösségünknek.*” (3. old.) A kiadvány jórészt az Ipoly alsó és középső, valamint a Garam alsó folyásvidékének sírkertjeit mutatja be az alábbi községekből: Nagycsalomja (4 temetkezési hely), Felsőtúr, Bori, Apátújfalu, Ipolykeszi, Helemba, Kőhídyarmat, Kóvár, Gyerk, Bajta, Leszenye, Dacsókeszi, Kőkeszi (2 temető), Leléd, Ipolynagyfalu, Kéménd, Százd, Garamkövesd, Óvár, Csalár, Pribél, Ebeck és Szklabonya.

A *temetőjárás* szerzőnknek megadja a lehetőséget, hogy a sírkertekben nyugvó, vidékünkhez kötődő jeles közéleti emberekről, lelkipásztorokról, tudosokról, írókról, költőkről, pedagógusokról, orvosokról, mérnökökről az olvasó számára újabb és újabb ismeretekkel szolgáljon. E sorok írója örömmel hallgatja még tavaly ősszel az írótól származó hírt, hogy a *Felvidék.ma* elektronikus lapban megjelent írásaiból nyomtatásban is megjelenik a *Temetőjárás I.* kötet. Ennél nagyobb örömet az jelentet-

te számára, hogy a 2016. december 15-i könyvbemutató-ra Ipolyságon a Pongrácz Lajos Házban került sor.

Emlékezések és vallomások I–II. címmel megjelent publicisztikai írásai, nekrológjai, portréi, előadásai, emlékbeszédei bő három évtizedet fognak át 1978-tól 2009-ig. A felvidéki magyar szerzők írásainak megjelenési nehézségeit jelzi, hogy háromszori próbálkozásra sem nyert anyagi támogatást a kiadáshoz, így azt magánkiadásban jelentette meg (*Emlékezések és vallomások I.* Ipolyság, 2014. 112 old.; *Emlékezések és vallomások II.* Ipolyság, 2015. 120 old.).

Műve első fejezetében a hozzá közel állt idősebb, egykorú, esetenként fiatalabb, földi alkotóútját bevégzett tanítómester, barát, pályatárs: Szombathy Viktor, Csonotos Vilmos, Zalabai Zsigmond, Ozsvald Árpád, Dusza István, Zólyomi József, Zs. Nagy Lajos, Szénássy Árpád és Böhm József munkásságának értékeit villantja fel elsősorban személyes kapcsolatai, tapasztalatai alapján. A következő fejezetben jubileumi alkalom kapcsán méltatja Ujváry Zoltán néprajztudós, Szeberényi Zoltán irodalomtörténész, kritikus, Ág Tibor népzenekutató, folklorista és Pásztor Béla felvidéki gyökerekkel bíró veresegyházi polgármester személyét, munkásságát. Ujváry Zoltán *Szülőföldön hontalanul* című könyvének szlovák kiadásához írt előszavából, időszerűsége miatt, hadd idézzem néhány gondolatát: „Szlovákiát tehát meg kell ismerni mindnyájunknak. A múltat is. Mert a történelmi tablón ott vagyunk valamennyien. Hősök és közkatonák, győzők és legyőzöttek, vesztekek és nyertesek, holtak, sebesültek és túlélők, magyarok és szlovákok egyaránt. Történelmünkben itt Közép-Európában minden közös: a bűn és a dicsőség is, a magyar és a szlovák sors is. A múltat hamisítani lehet, de becsapni nem. Emlékezni kell a békülés szándékával” (1./48. old.). Egy tucatot meghaladó kisrecenzió, előszó zárja a második fejezetet olyan művekről, tanulmányokról, melyeknek ma is helyük van a könyvespolcokon, szellemi asztalunkon.

Az első kötet harmadik fejezetében Csáky Károly olyan verseit teszi közzé, melyek megszületését általa nagyra becsült írók, költők munkássága ihletett: Tözsér Árpád, Duba Gyula, Gyuresz István, Gál Sándor, Koncecs László és Lezsák Sándor.

Észre kell vennünk a II. kötet szerves kapcsolatát a *Temetőjárás* nyitó munkájával: itt az életút bemutatása, pályakép felvázolása, ott a végső nyughely bemutatása és rövid életrajzi vázlat. Továbbá Csáky Károly több évtizedes törekvését, hogy Hont és Nógrád múltjának, közéletének kiemelkedő alakjairól lesöpörje a feledés porát, illetve történelmünk, irodalmunk, művészeteink nagyjainak kapcsolatát kimutassa régióinkkal. Ennek számtalan irodalmi összeállítással, kiállítás-szervezéssel, konferencia-előadással, emlékbeszéddel, publikációval, emléktábla- vagy emlékhelyállítással maga is motorja, cselekvő részese volt. Bár határvonalat nehéz vonni, akadnak köztük országos ismertséggel bíró személyek: Szedes Fábán, Mikszáth Kálmán, Thury György, Manga János, Madách Imre, Krúdy Gyula, Kubinyi Ferenc, Csepreghy Ferenc, Széchenyi István, Bartók Béla, Balassi Bálint és Ipolyi Arnold, és az elmúlt évtizedek erőfeszítéseinek köszönhetően egyre inkább regionális ismertséggel bírók: Ivánka Imre, Czobor László, Sajó Sándor, Palásthy Pál, Pongrácz Lajos, Gyürky Antal, Gáspár Imre, Szentiványi Ráfael és Mocsáry Lajos.

Annak idején folyóiratunk olvasói is értesültek arról, hogy Pongrácz Lajos, Felsőtúr jeles szülőtte, Hont vármegye kiemelkedő közeleti szereplője, író és lapszerkesztő születésének 200. évfordulójáról emlékünneppé, szentmisével, emléktábla-állítással és konferenciával emlékeztek a Korpona-patak völgyében (Kázmér László: Pongrácz Lajos születésének 200. évfordulóját ünnepelték Felsőtúron. Honismeret, XLIV. évfolyam [2016] 1. sz. 80–81.). Sztyahula Tamás polgármester előszavával az elmúlt évben a két részből álló – A kortársak Pongrácz Lajosról; Beszédék és előadások a Pongrácz Lajos-emlékünnepeken (Felsőtúr, 2015. október 10.) – emlékkötet is megjelent („*Hiányzik ma az ő szelleme...*” *Emlékezés Pongrácz Lajosra születésének 200. évfordulóján.* Szerk.: Hála József és Máté György. Felsőtúr–Horné Turovce 2016. 232 old.). Csáky Károly előadásában ekként emlékezett a négy-öt évtizeddel ezelőtti állapotokra: „*Mielőtt Pongrácz Lajos munkásságáról részletesebben szólnánk, hadd mondjam el, hogy a jeles honti férfit halála után gyorsan és hosszú időre elfelejtették. Emlékeről az 1980-as évek elején próbáltam lefújni a feledés porát. Akkor még hiába kutattam szülőföldjén a valamikor köztisztviselőként álló férfit után. Falujában azt sem tudták, hogy a templom melletti sírboltban nyugszik. Nem is csoda, hisz a sírhely szinte megközelíthetetlen volt: bokrok, hatalmas bozót és gízgakok vették azt körül.*” Hogy az elmúlt évtizedekben kedvező fordulat következett be a Pongrácz-emlék ápolásában, jórészt Csáky Károly és a további előadók: Kiss László orvos, író, orvostörténész, Hála József geológus, muzeológus és néprajzkutató, valamint Lendvay Tibor, az ipolysági Pongrácz Lajos Magyar Tannyelvű Alapiskola ny. igazgatója munkálkodásának, törekvésének köszönhető. Nagy örömünkre szolgálhat, hogy Lendvay Tibor Pongrácz Lajos emlékének ápolását szerteágazó területeken tudta felmutatni. E sorok írója egy kis szeletke területen mégis hiányérzetét veti fel: nem esett szó arról a próbálkozásról, melyet az ipolysági magyar iskola és a kemencei általános iskola szervezésében a kisdiákok *huntyi* tudatának felélesztése érdekében tettek. A *Múlttal a jövőért* címmel az 1990-es évek elejétől mintegy tíz éven át Hont hely- és művelődéstörténetéről megrendezett vetélkedősorozatra gondolok. Igaz, azóta a határ magyar oldalán is történt egy s más: itt is fogtak, koptak, elsovadtak iskolák. Kemencén megszűnt a 8 évfolyamos általános iskola, ma már csak alsó tagozat működik, s elvették a kisiskolák önállóságát is. De még ez sem nyújthat elegendő magyarázatot arra a kérdésre, hogy miért lazultak vagy szakadtak meg az Ipoly menti iskolák határon átnyúló, az ezredforduló tájáig ígéretesen alakuló kapcsolatai!

Ugyanakkor reményteljes hír, hogy a kötet 2016. október 4-i felsőtúri bemutatóján a konferencia előadói régi Hont megyei kiadványok reprint kiadását megvalósító szellemi műhely létrehozásáról is megállapodtak, amelyek első darabja, a Szondi-Album meg is jelent.

Csáky Károly termékeny nyugdíjas éveinek rövid bemutatását, méltatását lírai köteteknek ajánlásával zárjuk. Első önálló verseskötetének – *Kísérlet az idővel* (1997) – Hítvallásom című bevezetőjében a szerző életútjáról többek között ezt írja: „*Irodalmi munkásságomat versíróként kezdtem a hetvenes évek elején.*” A küldetés, a sors, a körülmények aztán úgy alakították pályáját, hogy gazdag, színvonalas és elsősorban a táj emberéről/emberé-

hez szóló munkásságának megjelent kötetei, írásai a helytörténet, honismeret, néprajz és publicisztika területéről prózában születtek. A líra pedig megmaradt számára – talán Arany Jánoshoz hasonlíthatóan – az idő és a lélek mélységes titkainak, fájdalomainak kifejezésére.

A *Fohászok Isten árnyékából* című kötet *Kor- és kórképek* alcímmel jelent meg (Ipolyság, 2013, 79 old.). A cím tartalmat jelölő, tartalmára utaló: modern korunk tévelygő, szenvedő, istenkereső emberének imádságain, fohászain túl a mindig és mindenhol megjelenő, fejüket felütő hatalmasságok által kreált torz világ jelenik meg verseiben. Miként lehet elviselni ezt az abszurd valóságot? Az emberi tartáshoz, erkölcsi kiálláshoz is élénk tár példaértékű megnyilvánulást költünk: „*forgószélben / nem forogni / szétszórtnan is / együtt lenni / lehajolni / égig érni / eget s földet / tapintani / Isten arcát / porba írni / abból lenni / azzá válni / lélekben is / teljesedni*” (*Játék igenévvél II.*).

Lélekrezülések (Újabb versek) című könyvecskéje költünk negyedik versciklusa (Ipolyság, 2015, 71 old.). Verstükreikben most is pocsolva-effektusban szenvedő világunkat, valamint a megpróbáltatásoknak kitett, hitében meggingathatatlan és reményét nem vesztett költőt látjuk: „*És ropják / ugyanazt a számot / a párok, / kilépni a körből / senki sem mer; / csak a halálra táncoltatott lány / roggyan vérző lábaira*” (*Felakadt lemezek*). „*Kérd Urunkat ott fenn, / hogy bírjam / a terhet itt lenni, / adjon erőt a / teremtészhez-alkotásához is, / hadd ragyogjanak / még szebben / napjaink / ott is, / itt is*” (*Gondolatok a 190. napon*).

Mindkét verseskötet Karaffa Gyula előszavával a szerző magánkiadásában jelent meg.

Szerzőnk műveiből nemcsak az ismeretátadás, tanítás, hanem a nevelés szándéka is előtűnik. Mire neveli olvasóit Csáky Károly? Mindenekelőtt emberségre, hon szeretetre és saját példájával – talán felekezethez sem köthető – mély vallásos hitre. Hiszen a pedagógus tanítványait nevelni elsősorban példaadásával tudja. Dolgozatunkat azzal a megállapítással zárhatjuk, hogy Csáky Károly személyében sem az etnográfus, helytörténész, publicista, de még a pedagógus sem került nyugálmányba. S befejezésül, mit kívánhat számára a hozzá – nemcsak térben és korban – közelálló pályatárs, barát? Az Úr őrizze meg szellemi frissességét, egészségét, s adjon neki erőt *huntyiságunk* fennmaradásának további műveléséhez!

(Láttuk, hogy megjelent munkái települési önkormányzatok, egyházközségek vagy a szerző kiadásában jelentek meg. Az érdeklődő anyaországbeli olvasók a művek elérhetőségéről Csáky Károly címén [csaky.k@stonline.sk] érdeklődhetnek.)

Koczó József

KELE SÁNDORNÉ–KISSNÉ PÁSZTOR ÉVA:

Szentmártonkáta Anno.

Múlt és jelen találkozása

(Szerkesztette: Kuczsa Péter)

2016. november elején dr. Gedai István ny. múzeumi főigazgató, a község szolgáltató mutatta be a *Szentmártonkáta Anno* című helytörténeti képekötvet. Nagykáta, Tápíozsics, Tápíogyörgye, Tápíozsele után ez a Kuczsa

Péter által megálmodott sorozat ezzel a könyvvel a Tápíó mente helytörténetileg legfeldolgozottabb vidékévé vált. Ez az Anno-sorozat szerkesztésével, értékes képeslapjaival, dokumentumaival, igényes nyomdatechnikai eljárásával kiemelkedik a vidéki helytörténeti kiadványok sorából. Itt mindjárt a bevezetőben köszönetet kell mondani a helyi önkormányzatok tagjainak, a községi, városi polgármestereknek anyagi áldozatvállalásukért, ezen nemes ügy mellé állásukért, a kiadás vállalásáért. Egyrészt az eddig felgyűlt helytörténeti anyagot mentik meg a jövő számára, másrészt inspirációt jelentenek a további munkához, helytörténetileg fontos anyagok megmentéséhez, majd publikálásához.

A kötet bevezető tanulmányát, Szentmártonkáta rövid történetét Kissné Pásztor Éva írta rendkívüli jártassággal, hiteles dokumentumokkal, széles körű kitéréssel. Látszik heroikus munkája, időt, fáradságot nem kímélő utánjárása. Hiteles minden állítása, amit a falu történetével kapcsolatosan leír. Összegzi mindazt a tudást, jártasságot, amit több évtizedes kutatómunkája alapján végső konklúzióként le tud vonni.

1349-ben kelt oklevélben jelenik meg *Zentmartunkáta*, amely a középkori Szent Márton és a honfoglaló Káta nemzetség emlékét őrzi. A törökök uralma alatt, hódoltsági terület lévén, a falu jobbágsága a kétféle adózás terhét viselte. Adóztak a töröknek és a törökök által meg nem szállt országrészre menekült földesúrnak. A budai szandzsák adatai alapján kimutatja a falu lakóinak teljes kiszolgáltatottságát, a kivetett különadók terheit.

A Rákóczi-szabadságharc Keglevich Miklós birtokában, újabb megpróbáltatások elé állítja a falu lakóit. 1703-ban, 1705-ben az átvonuló csapatok elvitték a lovakat, nyergeket, fegyvereket, az összes állatot elhajtották. 1708-ban írott levelükben azt kérik, hogy a „*szegénységet*” legalább a téli időben hagyják nyugton a faluban. A Rákóczi-szabadságharc idején a fejedelem először 1704. április 22-én, majd 1710. február 3-tól 18-ig táborozott a településen. Rákóczi emberei, majd Rabutin császári tábornok hadai nyomán sokat szenvedett a település. Az első népszámlálás adatai alapján a sok üldöztetés ellenére 1787-ben 245 házban 286 család lakott, a népesség száma 1568 fő volt. A lakosok vallási hovatartozása megoszlott. Tény, hogy a török hódoltság ideje alatt is prédikátort tartó református gyülekezet volt a településen. A szatmári békekötés után az ellenreformáció megerősödött, és gróf Althán Frigyes váci püspök 1718 decemberében erőszakkal vette el templomukat, harangjukat és úrvacsorai edényeiket. A reformátusok szorgalmas, falujukhoz ragaszkodó, erkölcsös polgárok voltak, ezért 1728-ban hathatós védelmet kaptak gróf Keglevich Józseftől, aki mindent megtett, hogy ezt a közösséget megtartsa a birtokán. A következő évtizedekben a faluban lakó református Battha család nyújtott segítséget, anyagi támogatást az elárvult református közösségnek. II. József türelmi rendelete tette lehetővé egy torony nélküli imaház felépítését, amelyet 1785-ben vettek birtokukba. A katolikusok számára Migazzi bécsi–váci bíboros érsek 1782 és 1785 között felépíttette a boldogkátai összeomlott templom anyagából az új katolikus templomot. Közben a települést sok természeti csapás érte, földrengés, komoly vihar, járványok, tűzvész, aminek következtében sokan Arad vármegyébe vándoroltak a jobb élet reményében.

1848 augusztusában Kossuth Lajos hívó szavára 30 önkéntes indult a haza védelmére, majd újbabb csatlakoztak hozzájuk, hogy vérük hullatásával tegyenek bizonyosságot hazaszeretetükről. Kossuth Lajos a tápióbszcei ütközet után 1849. április 5-én, 6-án a községben lévő Battha-kúriában szállt meg és itt nyerte meg Battha Sámuel a kormány megbízotti feladat elvállalására. A Battha család községbeli élete, tevékenysége óriási adománya volt a falu lakóinak, számtalan olyan kedvező intézkedést sikerült keresztülvinniük, ami a sokat szenvedett nép életerejét megsokszorozta. Tanítót foglalkoztatnak, négytantermes iskolát építettek, a két vallás közötti konszolidáció egyértelműen a falu gazdagodását szolgálta. Új házak épültek, közintézmények valósultak meg, és óriási lendületet adott a Szolnok–Budapest vasút 1882-es megnyitása, lehetővé téve, hogy a szentmártonkátai fiatalok naponta bejárjanak dolgozni a főváros sörgyáraiba, temetőibe. A falu földbirtokosai a szomszéd falvak birtokosainak példájára megalakították azokat az egyesületeket, egyleteket, amelyek itt is határozottan a polgárosodást voltak hivatva szolgálni. Polgári Olvasókör, Önkéntes Tűzoltó Egyesület, Földműves Ifjak Egyesülete, később a Levente, Kalot, Kalász szolgálta a falu szellemi, anyagi gazdagodását. A reformátusoknál megalakult a Református Keresztény Ifjúsági Egyesület, a Leánykör, Asszonykör. Az 1867-es kiegyezés után megindult fejlődést, gazdagodást, a két vallási felekezet közötti békés egymás mellett élést derékba törte az első világháború, amely hatalmas áldozatokat követelt a községtől. A Nagy Háborúban a haza védelmére 492-en vonultak be és 112-en haltak hősi halált. Emléküket a katolikus és református templom falán örökítették meg, és a Polgári Olvasókör az 1920-as évek elején elkészítette a Nagy Háborúban részt vettek tablóját a hősi halottak nevével. Nagy érdeme a szerkesztőnek, hogy sikerült a tabló fotóin szereplők fényképeit reprodukálni, és ezáltal emléküket megörökíteni.

Ahogy nagyszüleink látták – utcák, terek, épületek életképek címszó alatt egymás után sorakoznak azok a régi barnított, igényes nyomdatechnikai eljárással készült fotók, amelyeken a község templomai, iskolái, közintézményei, utcái, terei sorakoznak, bizonyítván a sok megpróbáltatáson átment község lakóinak életben maradását, generációk küzdelmes életét, a földesurak segítségnyújtását, kiemelve a Battha család elvülhetetlen érdemeit, emberséges közreműködését. A képek Kuczsa Péter gyűjtőmunkáját dicsérik, valamint azokat a falusi embereket, akik a szubletfőlkjaikban ezeket a régi képeket, dokumentumokat megőrizték és a könyvtárban, kiállítás keretében közzétették. A tablóképek, iskolai csoportfelvételek, színjátszócsopord-felvételek optimizmus, derűje, vidámsága feledtetni tudja a múlt viharainak keserűségét, embertelenségét. Még egy olyan fotó is előkerült 1933-ból, amelyen a Nagykátai járás levante főoktatóit örökítette meg a felvevő masina a süllyi tábori továbbképzésen. A Battha-kúria fogadószobájának otthonosság, gondozott rendezettsége, annak bizonyossága, hogy Kossuth Lajos szerette az igényességet, kényelmet, otthonosságot. A földesúri lakok ápoltsága, rendezettsége, környezetének igényessége, a paraszti házak puritánsága, egyszerűsége akarva-akaratlanul a társadalmi különbségek szimbólumai. A csoportképek egyben viselet-történeti dokumentumként is jól leírhatók, nem beszélve a kenderáztató asszonyok öltözékéről a Válykosban.

Néprajzi illusztráció lehetne. A katonai csoportképek, a sportolókról készült felvételek, a színjátszói emlékek megörökítése meg egyenesen fotótörténeti kuriózumok, múzeumi műtárgyak lehetnek országos intézményekben.

*A Múlt és jelen találkozás*a című átvezető rész Tamási Áron idézetével: „*Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne*” az eddigi Anno-sorozatok könyveitől eltérően, színes felvételekkel bizonyosságot tesz a mai korról, ízlésről, a technikai haladásról, építész-történeti változásokról, a múlt hagyományainak megbecsüléséről, a mai hétköznapokról és ünnepeinkről. Számomra a legkedvesebb az az emlékezés, ahogyan a falu fiatalon elhunyt polgármesterének, Karai Istvánnak az emléket őrzi fotókon és bronzba öntve. Egy szorgalmas, szerény, jó szándékú, a község fejlesztésén munkálkodó embert állít példaként a mai vezetés elé ez a fejezet.

A Szentmártonkátai irodalmi élete kezdetektől 1945-ig címszó számba veszi azokat a tudósokat, papokat, irodalmárokat, tanárokat, akik itt születtek vagy munkálkodásuk ide kötődik. A kötet szép életrajzot szánt Rudnay Gyula *Corvin-koszorús, Corvin-láncos, Kossuth-díjas Kiváló Művész* címmel kitüntetett festőművésznek, főiskolai tanárnak, aki közel tíz esztendőn át kötődött a faluhoz lánya révén, aki felesége volt a Szentmártonkátai szolgáló Halasy Miklós református tiszteletesnek, ezért több alkotásának ihlete, elkészítése is a faluhoz kötődik. A könyv egy rideg, kitüntetését komoly arccal viselő, morózus emberként örökíti meg Rudnay Gyulát, szemben a valósággal, aki kedves, megértő, közvetlen ember, művész-tanár volt. Barcsay nagy szeretettel emlegette és vallotta mesterének Rudnay Gyulát.

A könyv nyomdai kivételével, tartalmas írásaival, szép képeslapjaival, fotóival büszkén sorolható a Tápió-vidéki Anno-sorozatok közé. Szép koszorú Szent Márton sírjára a község névadójára emlékezve, a toursi Szent Márton jubileumi emlékvéalkalmából.

Bihari József

NEMZETÉPÍTŐ KÍSÉRLET A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000

Egyedülálló dokumentumgyűjteményt tartok a kezemen.

Bakos István monumentális munkájában arra vállalkozott, hogy történelmi és politikai áttekintést adjon a sokat vitatott, de sokak számára létfontosságú MVSZ múltjáról. 1994–1999 között én is résztvevője voltam a szervezetben történt eseményeknek, ezért különösen is értékelem Bakos István munkáját. Mivel 5 évig – főtítkárként – főnököm is volt, tapasztalhattam fáradságot nem ismerő elkötelezettségét, ellenszélben folytatott harcait – tanúja voltam a leirtaknak.

E rövid ismertető nem alkalmas arra, hogy a történelmi áttekintést részletesen ismeressem, csak egy-egy fontos pillanatot idézek: a trianoni trauma felerősítette a nemzeti összetartozás gondolatának fontosságát, s különböző kezdeményezések után 1929-ben összehívták a Magyarok I. Világkongresszusát. A világ 24 országának 80 magyar szervezete küldte el képviselőit, s ez fordulópontot jelentett az óhaza és a külföldi magyarok közötti kapcsolatok fejlődésében – létrehozták az Állandó Szervezet Irodát, az új világtalálkozó megszervezésére.

Az utolsó békeévben, 1938 augusztusában került sor a Magyarok II. Világkongresszusának összehívására, melynek keretében báró Perényi Zsigmond és gróf Teleki Pál kezdeményezésére – a külhoni küldöttekkel – megalakították a Magyarok Világszövetségét. „... azért gyűltünk össze most már másodszor egy világkongresszus kereteiben szülőházank szívében és fővárosában, hogy megalakítsuk minden politikán és felekezeti kérdésen felülállóan a Magyarok Világszövetségét” – mondta üdvözléteben Eördögh Elemér amerikai rk. plébános, pápai prelátus.

A második világháború utáni időszakban, különösen 1948-tól a kommunista önkényuralom végleg felszámolta az MVSZ-t. Tanulságos látlelete az akkori politikának, hogy később saját céljaira újraindította és politikai érdekeinek megfelelően használta fel. Izgalmas olvasmány ez a történeti áttekintés, a szereplők megnevezésével.

A magyarországi rendszerváltás folyamatában a nyugati emigráció is részt vett, sőt, az elcsatolt területek magyarjai is. Mivel Bakos István jelen volt a lakitelki sátorban, majd a Magyar Demokrata Fórum (MDF) aktív tagja lett, tanúságtévője az akkori folyamatok és a különböző ellenzéki csoportosulások tevékenységének. Ez a közéleti útkeresés vezette előbb a magyar felsőoktatás, majd az MVSZ működése megújításához.

1992 augusztusában a Magyarok III. Világkongresszusán választották meg Csoóri Sándort elnöknek, aki négy főtítkárt is kipróbált, amikor 1994-ben, a liberál-bolsevikok hatalomváltását követően Bakos Istvánt kérte, hogy pályázzon főtítkárnak. Az elnökség egyhangúlag megválasztotta őt, aki kitöltötte a négy évet, kiépítette az MVSZ hivatalát, s posztján derekasan helytállt.

A hazai és a határon túli magyar politikai pártok kialakulása, újjászerveződése kezdetén a rendszerváltó MVSZ-ben keresték helyüket a nemzetföltő, magyar–magyar kapcsolatban edződött ellenzékiek, s a nemzetvédő külhoni emigránsok derékhadai. Később ott találták meg helyüket a pártosodásból kimaradó vagy kimart nemzeti oldal képviselői, de akadtak olyan régi és új káderek is, akik itt akartak karriert csinálni.

A kellő anyagi alapok nélkül is minden fontos magyar ügy szolgálatát vállaló szervezet új vezetői az állandó nyomás és belső harcok ellenére igyekeztek a rengeteg igénynek megfelelni, a sok feladatnak eleget tenni. 1996-ban a belső és külső támadások ellenére (a Horn-kormány alatt), nemzeti összefogással, sok társadalmi és közösségi munkával, sikerrel megvalósították a Magyar Millecentenáriusra tervezett programsorozatot – ez az év lett a szervezet legsikeresebb esztendeje.

Nekem is maradandó élmény az 1996-os millecentenáriumi ünnepségsorozat, hiszen a nyugati régió títkáráként az Ópusztaszeren felépített Világmagyarság Hajlékában páratlan kiállításon mutathattuk be a nyugati magyar közösségek életét dokumentáló gyűjteményt. A Világ Magyarság sorozatában 8 könyv jelent meg, emellett a *Magyar Figyelő* című lap, és az 1956-os forradalom utóállamokbeli hatásait és következményeit feldolgozó kétkötetes összeállítás. *A magyar kultúra külhoni műhelyei a harmadik évezredben* című négynapos nemzetstratégiai tanácskozás pedig egyedülálló és sikeres konferencia volt a szövetség történetében.

A szellemi építkezés mellett sikerült visszaszerezni és Makovecz Imre tervei alapján felújítani a Benczúr utcai palotát, a Semmelweis utcai Országos Kaszinó épületét pedig (százéves használatra megkapva) rendbe tették, étellel töltötték meg és Csoóri Sándor elnök kezdeményezésével hozzájárultak a Duna Televízió létrehozásához is.

A könyvet forgatva megállapítható, milyen értéket képviseltek az akkori vezetők és munkatársaik, élükön Bakos István főtítkárral és az is, milyen veszteséget jelentett Bakos István eltávolítása a főtítkári tisztségéből, amelyet közvetlen munkatársai önkéntes távozási követték! A belharcok miatt nem tudták megvalósítani nemzetépítő céljaik többségét. A Csoóri Sándor helyére került Patrubby Miklós méltatlan szerepvállalásával az MVSZ azóta csak vegetál, hajdani erőforrásait eltékozták. Az 1998-ban még a világ 56 országában működő, egymillió főt számláló MVSZ tagságának, másfélezer tagszervezetének csekély töredéke maradt. Többen kiléptek, illetve új szövetségeket alapítottak. Patrubby másfél évtizedes működése alatt eltűnt a vagyon és tönkrement a világszervezet.

A könyv borítóján látható – a Magyarok IV. Világkongresszusa nyitóünnepségén készült – fotó elének tárja szellemvesztéseinket, hiszen nincs már közöttünk az elnök, Csoóri Sándor, az építész Csete György, Sütő András, Csiha Kálmán, Gulácsy Lajos...

A 400 oldalas kötetben Bakos István régi munkatársai segítségével megjelentette az MVSZ tisztségviselőinek névsorát is, és bőséges fotóanyaggal gazdagította egyedülálló vállalkozását. Akit érdekel az ún. rendszerváltás szövevényes története, érdeklődik az a közelmúlt politikai és közéleti eseményei iránt – feltétlenül tanulmányozza Bakos István könyvét!

A kötet a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum (RETÖRKI) gondozásában jelent meg.

(*Bakos István: Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000. Antológiai Kiadó, Lakitelek, 2016*)

Zika Klára

Könyv az ózdi társadalom történetéről

Az ózdi munkásság mint téma ugyan többször a kutatások homlokterébe került, történeti monográfia mégsem született még róla, ezért Nagy Péter könyve hiánypótlónak tekinthető. A levéltári forrásokat és interjúkat is felhasználó, módszertanilag gazdag és érdekes kötet átfogó képet ad az államosítás előtti acélgyári munkások életmódjáról és életszínvonaláról.

Egy merész felütést követően, amelyben a szerző azt fejt ki, miért nem alkalmazható az osztályelmélet az ózdi munkásság esetében, a könyv hét részre tagolódik, majd az utolsó fejezetben foglalja össze az elért eredményeket. A szerző makro nézőpontból indítja vizsgálatait és miután meghatározza a Rima és az ózdi vasgyár szerepét és helyét a magyar ipar- és gazdaságtörténetben, Ózd helyi társadalmára fordul, egyre kisebb egységekre fókuszálva. A vasgyári kolónia ózdi szerepét vizsgálva a gyári társadalom szerkezetébe enged betekintést, egészen a legkisebb vizsgálati pontig, az emberig, az életét elmesélő interjúanyagig. Nagy Péter kutatásai során 55 adatközlővel készített interjút, amely szám önmagában

is elismerésre méltó. Az interjúk felhasználása részben elemzésben, részben a levéltári vagy sajtóforrások kiegészítéseként történt. A nyolcvanas, vagy akár a kilencvenes években járó interjúalanyokon keresztül megismerhetjük a „gyáriak” hétköznapjait és ünnepnapjait, munkahelyi hierarchiáját, szórakozási, öltözködési és táplálkozási szokásait. Nagy Péter – klasszikus interdiszciplináris kutatást végezve – teljes ételsorokat vizsgált, és elemzett a néprajztudományra jellemző részletességgel. Külön alfejezetként vizsgálta a munkahelyi étkezést és a hozzá fűződő szokásokat, amellyel kétség kívül szinte utolsóként rögzítette az ózdi munkások munkahelyi szokásait. A szerző által elkészített interjúk különösen nagy jelentőséggel bírnak, hiszen úgy tekinthetünk rájuk, mint a régészet által ismertté vált „leletmentésre”, másképp fogalmazva: az utolsó pillanatban rögzített számos olyan adatot és történetet, amely végleg a feledés homályába veszett volna az utolsó munkás halálával, aki még emlékezett rá.

Az interjúk mellett a szerző jelentős levéltári forrásfeltáró munkát is végzett és nagy mennyiségű sajtóanyagot és statisztikai szakanyagot vizsgált. Az írott források mellett gazdag képi anyagot is használt, amelyek túlnyomó többségét a fényképek jelentették. A rendelkezésére álló képanyag elemzését gondosan elvégezte, szép példát

dát adva ezzel a fénykép társadalomtörténeti forrásként történő felhasználására. Leginkább az épített környezet, a lakberendezés és a viselet tekintetében fordult a kulturális antropológia és a néprajz módszereként ismert fényképelemzés felé, a lehető legrészletesebb leírását adva ezzel az eltűnőben lévő ózdi gyári társadalom különböző csoportjainak életmódjáról, valamint öltözködés- és viseletkultúrájáról. A fényképanyagot részben az Ózdi Muzeális Gyűjtemény archívumában kutatta fel, de jelentős részben magánszemélyek gyűjteményeiben talált rájuk, így elmondható, hogy a nemzetközi és hazai szakirodalom tanulmányozása mellett az elérhető források figyelemreméltóan széles körét dolgozta fel a szerző és tárgyi gyűjtést is végzett.

Nagy Péter könyvével egy érdekes, sokszínű, hiánypótló művel lett gazdagabb a tudományos irodalom. A kötetben található interjúrészletek olvashatóssá, a képanyag látványossá és a szélesebb közönség által is jól befogadhatóvá teszi a történettudomány és a néprajztudomány számára is fontos monográfiát.

(Nagy Péter: A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 384 oldal)

Várkonyi-Nickel Réka

A Trianon Múzeum Alapítvány felhívása

Tisztelt Olvasó!

A Trianon Múzeum Alapítvány „23 óra 59 perc” című kárpát-medencei kutatási programja koordinátoraként kérem a segítségét.

Keressük azokat a még élő személyeket, akik 1938–1944 között a Magyarországhoz visszatért települések valamelyikén éltek (pl. Komárom, Kassa, Beregszász, Nagyvárad, Kolozsvár, Szabadka stb.), tanúi voltak a magyar bevonulásnak, a magyar közigazgatás kiépülésének, a hétköznapi élet alakulásának, megtapasztalták a magyar–román, magyar–szlovák, magyar–ukrán, magyar–szerb viszony változását és arról hitelesen (lehetőség szerint minél részletesebben) be tudnak számolni. Amennyiben tud ilyen személyről és meg tudja adni az elérhetőségét, kérem, tegye meg a következő e-mail címen: koo.artur@gmail.com, vagy a múzeum telefonszámán: +36–88/372–721!

A kapcsolatfelvétel az említett személyekkel nagyon fontos lenne, hiszen lassan „éjféli” és fontos információkkal lehetünk szegényebbek, ha hagyjuk ezeket elveszni! Akár azzal is segíthet, ha levelemet továbbküldi olyan ismerősöknek, akik vélhetően ismernek ilyen személyeket.

Köszönettel és tisztelettel:

Kőő Artúr
történész,
a kutatási program koordinátora

Piros alsó: Vidróczki Marci Piros felső: Milfajt Ferkó

Piros király: Rózsa Sándor Piros ász: Tavasz

A betyárkártya négy lapja (Vasvári Zoltán cikkéhez)

560 Ft

© FÓTH LÁSZLÓ 2017

Kvarckristály Parádfürdőről
(Tóth László felvétele, Jánosi Melinda cikkéhez)